

TARTALOM

MARCSÁK GERGELY: Lombok alatt habok fölött, Amit nyárnak hívtunk (versek)	2
NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: Bálint bólint (novella)	4
CSEH SÁNDOR: Akácfaék alatt (13.) (regényrészlet)	11
FINTA ÉVA: Egy volt barátunk, Oltárodon (versek)	19
SZÖLLŐSY TIBOR: Rövidkék (aforizmák)	21
LŐRINCZ P. GABRIELLA: Álom havában, Múlt, együtt (versek)	24
PAPP ADRIEN: Egy kérdéses korszak (A kárpátaljai magyar irodalom az 1920–1930-as években) (tanulmány)	26
FINTA ÉVA: A <i>Köztetek vagyok</i> c. Sáfáry-kötet előzményei (A munkácsi születésű költő halálának 70. évfordulójára emlékezve) (tanulmány)	31
CSORDÁS LÁSZLÓ: A megközelítés nehézségei: Kovács Vilmos <i>Holnap is élünk</i> című regényének létmódja (Szövegváltozatok és befogadástörténeti dilemmák) II. rész (tanulmány)	64
KOSZTYÓ GYULA: Kommunista ejtőernyős partizán-bevetések Kárpátalján (1942–1944) (tanulmány)	74
DUPKA GYÖRGY: Az elhurcolás hetvenedik évfordulójának küszöbén. Népírtás azok körében, akiknek egyetlen bűnük a származásuk volt... (A Kárpát-medencei magyarok és németek internálásának ügye az orosz levéltárakban: 1944–1955) (tanulmány)	85
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, Új könyvek	106

MARCSÁK GERGELY

LOMBOK ALATT HABOK FÖLÖTT

S. Quasimodo emlékére

*Emlékszem még Balatonfüredre
és az antik istenek kezéből
ömlő nyárra
hogy Vergiliusnak jó volt a kedve
s az ívelt sétány ezer mosolyára*

*Hogy ott én egykor kibékültem
e megunhatatlan
földi léttel
s a kínért mitől menekültem
Füred volt az elégtétel*

*Ahol felhő-sárkányt ereget az ég
feszült zsinórai selyem
napsugarak
jaj nem látott Palermo se még
oly bájokat mint az ottaniak*

*Most újra a lombok alatt időzöm
Füred áldás és béke
– mi amore
gondolkodom a letűnt időkön
és Tihanyt nézem ahogy Tagore*

AMIT NYÁRNAK HÍVTUNK

*este már bezárom az ablakot
leszokom a gondolatról
hogy alatta állsz
és lassan nem érzek már semmit
(csak fejfájást és ízeket)*

*nehézkés keserű
könyv- és sörvégekből tudom
hogy minden véget ér
most egy újabb elszalasztott lehetőség
amit tegnap még nevetve
nyárnak hívtunk*

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY

BÁLINT BÓLINT

1

A házasságkötés ceremóniáját rövid időre megakasztja a szokásához meghatódottságában is ragaszkodó vőlegény: az anyakönyvvezető és a pap előtt *biccenással* jelzi házassági szándékát, és csak a menyasszony szemrehányóan biztató tekintetére mondja ki hangosan az igent.

A násznép mindkét helyszínen jót derül a jeleneten, ám a menyasszony egyik nőrokona gúnyosan fintorogva megjegyzi:

– Bikfic ez a vőlegény!

– Szent igaz – sziszegi a vőlegény keresztanyja. – De épp ezért tudta megfogni magának a keresztlányod!

– Mi bajod Borcsával? Szép is, dolgos is, hozománya is van...

– Pompás hozomány, mondhatom: egy gyerek a hasában, akit nem a keresztfiam csinált!

– Vállalta, hogy az övé!

– Na persze, mert bikfic...

2

Hosszú az út a lakodalmas házig, a násznép zeneszóval, nótázva vonul végig a fél falun. Az utca két oldalán bémésködők sokasága. Mihamar elfogy az útszéli kínálásra szánt ital és sütemény, nem jut mindenkinek. A pórul jártak méltatlankodnak:

– Még ilyen! Miért nem hoztak magukkal eleget?

– Érjük be semmivel?

– Hogyhogy semmivel? Nézd csak, milyen büszkén lépeget a menyasszony. Ő vezeti a vőlegényt... Ez neked semmi?

– Ugyan! Bálintot könnyű vezetni. Ő arra is csak bólintana, ha akasztani vinnék...

– Ez majdnem olyan. Szegény fiú! Ha tudná, hogy most dugja hurokba a fejét...

– Mi lesz, ha megtudja?

– Mi lenne? Rábólint...

- Vagy kitör belőle a fenevad. Nem tudhatjuk, mi lakozik benne!
- Hát igen – hamu alatt izzik a parázs...
- Nem hiszem. Ebben a fiúban sose volt tűz!
- Ne félj, Borcsa előbb-utóbb fellobbantja a dühét...
- Hm, az lehet. Máris bolondot csinál belőle...
- És nem veszi észre... Látjátok, milyen csillogó szemmel nézi Borcsát? Szereti!
- Most még igen...

3

A menyasszonyos ház udvarán hosszúra nyúlt U alakban elhelyezett asztalok a lakodalmi sátor alatt. Panaszra senkinek sincs oka, a fehér kötényes szakácsasszonyok pazar étkek felszolgálásával serénykednek: húsleves, nagycsiga, pörkölt, sokféle savanyúság, desszert. Tüsténkednek a talpalók is: bárhol fogytán az ital, már is tele palackra cserélik az üreseket.

Csak vőfély nincs, aki mókás rigmusokkal még inkább fokozná a jókedvet. De hát a vőfély már nem divat, amúgy is csak néhány idősebb, kapatos atyafinak hiányzik. A fiatalok más szokásoknak hódolnak. Például a lány- és legénybúcsú új formájának.

Itt is.

Vacsora után Borcsa minden előzetes bejelentés nélkül kocsiba ül és a szomszéd falu presszójába viteti magát. Menyasszonyi ruhájának egyik csücske kilóg az ajtó alatt, árva galambszárnyként verdes.

A vőlegény legkedvesebb haverjával ballag el a helybeli kocsmába.

A vendégsereg csak ámul-bámul. A szókimondóbbak hangot adnak nemtetszésüknek:

- Még ilyet! Miattuk vagyunk itt, ők meg faképnél hagynak bennünket!
- Illik így megalázni a násznépet?
- Dehogy illik. Ez – gyalázat!

Vannak más hangok is:

- Nem ez az első eset, jó pár esküvőn megtörtént már.
- Így igaz, terjed az új szokás.
- És nincs benne semmi kivetnivaló. Hadd búcsúzzanak el fiatalságuk szabadságától kedvük szerint a házasodók!

A vőlegény keresztanyja másképp gondolja. És ami a szíven, kijön a száján. Dúlva-fúlva, csak az illendőség kedvéért félig-meddig lefojtott hangon mondja:

– Láttad, amit én? Hogy kivel kocsikázott el a menyasszony? Győzővel, az egyik régi pasijával! Ehhez mit szólsz?

A menyasszony keresztanyja felcsattan:

– Na és? Győző hivatalos vendég. És már szakítottak!

– Te így fogod fel? Megáll az eszem! Az nem számít, hogy Borcsa pár órával ezelőtt esküdött hűséget Bálintnak? Most meg elmegy a régi pasijával, aki felcsinálta. Egyáltalán: mit keres itt Győző? Miért kellett meghívni?

– Na, hallod! Mégiscsak Borcsa leendő gyerekének az apja...

– Ezt a pimaszságot! És ha megint rámászik Borcsára?

– A két barátnő szeme láttára? Ne beszélj bolondságot!

– Ha akarják, megtalálják a módját...

– Nem fogják akarni. Máskülönb: ha Bálintnak nincs kifogása, neked miért van? Ha mégis rámászik, az ő dolguk. *Jobban* úgyse tudja felcsinálni Borcsát...

A vőlegény keresztanyja szörnyülködve elfordul.

4

Borcsa és Győző a presszó sarokasztalánál ülve várja a felszolgálót. A két barátnő már kaptatos. Más asztalhoz ülnek, kacarászva flörtölnek az iddógáló legényekkel.

Győző két töményt rendel, kísérőnek üdítőt.

– Pedig neked ellenjavallt az állapotod miatt... – babsalyog cinikusan.

Borcsa egy pillanatra elkomorodik.

– Nocsak! Ha a gyereked miatt aggódsz, miért nem vettél el? Szívesebben lettem volna a te feleséged, mint azé a mafláé.

– Jaj, ne kezd újra, amit már rég megdumáltunk. Lásd be: ha rám hallgatsz, ha megszabadulsz a gyerektől, ma is vígan élhetnénk a világunkat. De te inkább férjül vetted Bálintot, és ezzel más helyzetbe kerültünk.

– Komolyan beszélsz? Ha nincs a gyerek és Bálint, járnál velem?

– Miért ne?

– De hát Bálint nem akadály. Ha in flagranti kapna bennünket, arra is csak bólintana, mert hülye.

– Legyek én is az? A féleszű férjed után kefélgesselek? Ne haragudj, ehhez semmi kedvem.

– Hogyhogy *után*? Még előttünk a nászéjszaka...

– Viccelsz? Bálintnak ahhoz sem volt esze, hogy megdugjon? Akkor mivel fogtad meg?

– Kacér mosollyal, kedves szóval... Szerintem az a mafla még szűz. De én is – három hónapja...

Győző kajánul vigyorog.

– Értem, Bori. Rajtam ne múljék, segíték rajtad...

A felszolgáló két csinos pohárkában meghozza az italt. Mikor tovalibeg, Borcsa és Győző nevetgélve koccint, felhörpinti a sokcsillagos konyakot. Utána Győző megkérdezi:

– Rendeljek még?

Borcsa megrázza a fejét.

– Nem. Inkább lépünk le, hogy szavadon fogjalak...

– És a két lány?

– Láthatod, remekül szórakoznak. Hagyjuk itt őket, majd visszajössz értük.

5

Bálint és a haverja sör mellett üldögél. A haver szívesen legurítana egy-két felest is, de tekintettel van Bálintra, akinek tilos a tömény: bevadulna tőle. Inkább ő sem iszik.

A sör lassan fogy, a szó tétova.

– Hát... Téged is elkapott a gépszíj, pajtás – mosolyog a haver. – Túl gyorsan, váratlanul jött ez a nőszülés. Ismered a mondást: hamar munka ritkán jó. Ezért kérdezem: jól meggondoltad ezt a házasságot?

Bálint vigyorog.

– Mit kellett volna ezen meggondolni? Borka az egyik legszebb lány a faluban, örülök, hogy hozzám jön...

– Ez igaz, szép lány, de hát nem csak azt kellene nézni...

– Hanem mit még? Hogy terhes? Ezt már az elején bevallotta, én meg azt mondtam, nem számít. És tényleg nem számít. Az a fontos, hogy szeressen, megbecsüljön.

– Biztos vagy benne, hogy szeret téged?

– Úgy érted, egy ilyen félnótást, ugye? Mert a falu annak néz. Pedig én is látom, amit mások, és tudom, amit tudok. Miért ne lehetne engem is szeretni? Különben Borka nem jött volna hozzám.

A haver időt nyerve belekortyol a sörébe. Nem akarja nyers őszinteséggel megbolygatni Bálint önérzetét, de elsikkadni sem a nyilvánvaló naivitás fölött.

– Tegyük fel, egy ideig nem lesz probléma. Csakhogy – te is tudod! – Borcsa pasizós lány volt bakfiskora óta, mert hajtotta a vére... Nem félsz attól, hogy idővel kibújik belőle a régi természete? Akkor mi lesz?

Bálint bólint.

– Minden lány pasizik, a fiú meg mind csajozik. Amíg meg nem házasodnak. Ki bánja? Attól még lehetnek jó feleség és jó férj.

– Lehetnek, persze. Adja Isten, hogy férjes asszonyként Borcsa is lehigadjon, hiszen úgymond kiélte magát. De te nem csajoztál! Ez nem zavar?

Bálint szemében árnyék rebben.

– Csajoztam volna én is szívesen, de a lányok semmibe vettek. Vagy inkább irtóztak tőlem. Látod, Borka más. Nemcsak hogy nem viszolyog, hanem feleségül jött hozzám. Ez csak jelent valamit!

– Igen, nagyon is sokat – dünyögi szomorkásan a haver.

– Na ugye – bólint Bálint elégedetten.

6

A falu közelében, az út menti kanális oldalában hatalmas szomorúfűz áll, dús lombozata sátorként borul a padkán veszteglő kocsí fölé.

Odabent, a szalonban Győző – miután kihámozta a menyasszonyi ruhából – dömöcköli a kéjtől sikongó Borcsát.

7

Bálint és a haverja két korsó sör után kilép a kocsmából. Csendesen beszélgetve a zenészóval hangoskodó lakodalmas ház felé indulnak.

Az éjszakai sötétség nem túl sűrű, ráadásul a zenével együtt villanyfény is ömlik az utcára, így már messziről észreveszik: a kapu előtt alakok ácsorognak.

A két keresztanya és néhány idős asszony a rokonságból. Állnak, figyelnek.

– Maguk miért nem mulatnak a többiekkel? – pillog feljük Bálint.

– Csak – válaszol a keresztanyja komoran.

Bálint gyanútlanul mosolyog.

– Jó, jó, nem azért mondtam... De most már menjünk, vigadjunk. Borka is megjött, ugye?

A keresztanyja ingerülten ráfordul.

– Ez az, hogy még nem! Lassan másfél órája, hogy elment Győzővel. Ki tudja, hol vannak, mit csinálnak!

A másik keresztanya haragosan tiltakozik.

– Mi a frászra célozgatasz? Nem kell az ördögöt a falra festeni!

Bálint nagyot néz.

Nehézkesen forgó eszében lassan tudatosul, miről beszél a két asszony.

A haver riadtan látja, felizzik a szeme, mint a dühkitörései előtt szokott. Megérinti a vállát, nyugtatni próbálja.

– Ne izgulj, mindjárt jönnek...

8

Bő negyedóra múlva a kocsi lámpái hosszan, szemet vakítóan világítják be az utat. Közeledik, leparkol a lakodalmas ház előtt. Nyílnak az ajtók, egyiken Győző, a másikon Borcsa kászálódik ki.

Győző mosolyogva pörgeti ujján a kulcstartót, Borcsa csillogó szemmel szól.

– Na, megjöttünk. Kinek hiányoztunk?

Bálint a kezét zsebre dugva odalép.

– Nekem. De csak te.

– Nocsak, férjecském: tudsz bókolni? Köszönöm!

Győző vihog. Bálint tekintete Borcsára tapad.

– Kábé félórája várlak itt. Hol voltál ilyen sokáig? És hol a két barátnőd?

Borcsa csak most érzékeli Bálint szemében a gyanakodó indulatot. Nem ijed meg tőle, csúfondárosan fintorog:

– Pontosan tudod, hová és kivel mentem. A lányok ott maradtak, bepasziztak... Te is odavoltál a haveroddal, nem? Mit számít, hogy hamarabb jöttél vissza? A szomszéd falu messzebb van!

– Autóval nem. Mi megittunk két sört és kész. Te mit csináltál?

Borcsa nem tűri a szemrehányó kérdést. Felfortyan:

– Mi közöd hozzá?

Bálint keresztanyja összecsapja a kezét:

– Na hát! Még hogy az urának nincs köze hozzá!...

Borcsa keresztanyja lehurrogja:

– Ne szólj bele, ne piszkáld a tüzet!

Bálintot meglepi a Borcsa szájából szokatlan pimasz hang. Még közelebb lép hozzá.

– Azt mondom, semmi közöm hozzá?

– Azt. Szállj le rólam, ne egzecíroztass!

– Igen? De hisz csak azt kérdeztem, mit csináltál ennyi ideig? Vagyis: mit *csináltatok*?

Győző ujjáról elröpül a kulcstartó. Felveszi, zsebre vágja.

A haver rosszat sejt. Bálintot félti önmagától. Ő is közelebb lép.

Borcsa állja Bálint szúrós tekintetét.

– Mit bámulsz? Semmi különöset nem csináltunk. Kocsikáztunk, it-tunk, dumáltunk...

– És dugtatok, valld be!

Borcsa arca haragos grimaszba torzul, a hangja megvetően bántó:

– Biztos vagy benne? És ha igen? Akkor mi van?

A haver mindenkinél jobban ismeri Bálint természetét, hát tudja: itt a dühkitörés pillanata. Közéjük áll.

– Hagyjátok abba. Bálint, fékezd magad! Borcsa, te meg hallgass!

A két keresztanya szava, lélegzete elakad, ujjaik hegyével a szájukon döbbsenten nézik a jelenetet.

Bálint nem hallja a haver szavát. Kirántja zsebéből a kezét. Kattan a rúgós kés, villan a penge.

A haver felordít:

– Ne ölj!

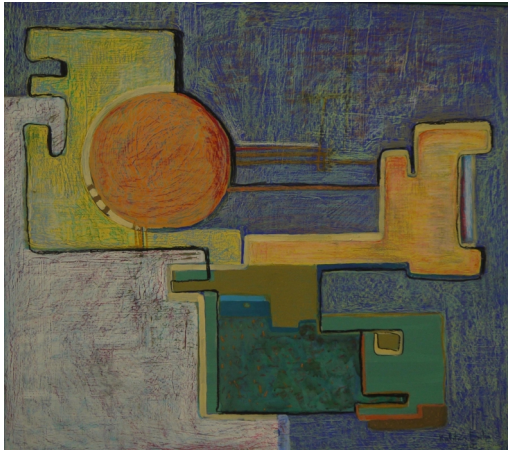
Bálint vérben forgó szemmel ráripakodik:

– Neked nem mindegy? Engem megölhetnek, nekem nem szabad? Állj félre, dögöljön meg a kurva!

Győző hirtelen bevágja magát a kocsiba, elhúz.

A haver nem tágít. Saját testével Borcsát oltalmazva, szép szóval győzködi dühöngő barátját.

Hiába. Bálint fittyet hány a kérlelő szavakra. Meglódul és döf. A haver mellébe, szívtájon.

CSEH SÁNDOR

AKÁCFÁK ALATT (13.)

Az egyemeletes iskola ablakaiból, a tőltesen áttekintve, szembeötlött a már teljes pompájában őröködő, örökké susogó, zörgő, napfényben villogó, gömbölyű koronás Nagy Nyárfa. A tanulóknak csak rá kellett nézni, ha rossz kedvük volt, és máris megkönnyebbültek, mert ez a fa nemcsak szépséget, de nyugalmat is sugárzott. Ilyenkor a vakációval érkező gyöngyélet, a tanévzárás jutott az eszükbe önkéntelenül. Lacinak már az álmait is az elkövetkező örömteli hónapok foglalták le. Egyetlenegy szürke folt zavarta csupán az álomképet – a Cigánygödörrel kapcsolatos félelme, de minden ilyen álom után, csak megerősödött benne az elhatározás, ezt a tavat legyőzi, meghódítja, akár az élete veszélyeztetésével is.

Az ötödik osztályban, a tanító asztalán minden nap ott díszelgett egy szép orgonacsokor, amelynek illatáról a boldog nyár jutott eszébe diáknak s tanítónak egyaránt. Ezeket a csokrokat a lányok hozták felváltva. Az ötödik osztályban mindegyik lányt szépnek és csinosnak lehetett mondani, de a legcsinosabbik és a legszebb Elza volt, a Laci padtársa. Bárhogyan is volt, valahogy sohasem bontakozott ki közöttük a gyerekszerelemnek vagy barátságának semmilyen formája, s erről Laci tehetett. Nála a lányok iránt érzett vonalmat háttérbe szorította a tekézés, a futball és a kísérletezésekkel járó állandó kíváncsiság. Ferinél és Pityunál más volt a helyzet. Ők félreérthetetlenül vonzódtak a gyengébbik nemhez, sőt büszkék is voltak a lányszívek meghódításának tudományára.

A tanév vége előtt pár nappal a badalói iskola tanulóit Baktára vitték kirándulni. A kiruccanás fontos mozzanat volt sok gyerek, így a Laci életében is, mert először láthattak ott erdőt, vagy legalábbis egy erdőre emlékeztető ligetet, amely a természetnek e nagyszerű csodáját szemléltette. Már az is élményszámba ment, ahogyan hármas sorokban felsorakozott a sok vörös nyakkendős pionír az iskola előtt, hogy gyalogszerrel útra keljen szülőfalujuk akác sorok közötti porosodó utcáján, s hogy vidám énekszóval vonulva magukra vonják a felnőttek figyelmét. Elöl haladtak a hetedikesek, ők ismerték jól a lerövidített utat, a mezei ösvényeket, és ők vitték a prímet az éneklésében is. Lacinak ez a dal tetszett a legjobban: „Erdő,

erdő, erdő, marosszéki kerek erdő. Madár lakik benne, madár lakik tizenkettő...”Amikorra minden iskolában és másutt tanult dalt többször is elénekelték ezen a napfényben úszó áprilisi reggelen, jól berekedtek, s már meg is érkeztek arra a helyre, ahol hirtelen kellemes hűvös várt rájuk. A magas tölgyfák között egy díszkapun át kellett bemenni, ahol egy nagy vörös csillag alatt oroszul ez volt olvasható: Baktai Kísérleti Állomás. Ez fölöttébb felkeltette a Laci figyelmét, és elhatározta, megpróbálja kinyomozni, vajon mivel lehet még itt kísérletezni, amiről neki nincs tudomása. Örömmel látta, hogy folyik a Vérke is, egy igazi hosszú folyóvíz, nem holmi vacak Tenevizsla. Ebben a kis erdőcskében olyan élőlényeket látott, amelyekkel odahaza még nem találkozott. Sokkal nagyobb hangyákat, óriási pókokat, nagy, barna lepkéket, de a legkülönösebbek azok a szarvasbogarak voltak, amelyeket Laci még soha nem látott, és olyan jól lehetett ijeszteni velük a lányokat. Sosem tudta megérteni, miért kötelező a lányoknak visítani, ha bogarat dobnak a hajukba, békát tesznek a kezükbe, vagy gyíkot lógnak az orruk előtt a farkánál fogva. Mint minden alkalmat, ezt is ki kellett használni most, meg kellett őket ijeszteni valamivel, nehogy sértve érezzék magukat a lányok, nehogy aztán sírva panaszkodjanak otthon, hogy velük senki sem törődik. Ami aztán még varázslatosabbá, titokzatosabbá tette ennek a kirándulásnak a színhelyét, az erdei félhomály és a tölgyeknek, az avarnak az ismeretlen kesernyés szaga volt. Ehhez hasonlót sem Laci, sem a tanulók többsége nem látott, nem tapasztalt. Az izgalmak fénypontja mégis a két tanító közötti fogadás volt, amelynek titokban kellett volna maradnia, de végül minden kiránduló iskolás megtudta. Jozsif Jozsifovics ugyanis birkózásra hívta ki Mándor Mándorovicsot, aki nem sokáig kérettette magát, sőt fogadtak is, valószínűleg pálinkában, mivel annak mindkettőn kedvelői voltak. A birkózás az erdőnek egy kíváncsi szemek elől eltakart részében zajlott, de közönség mégis akadt, mert a bokrok közül egy osztályra való fiú leste az összecsapást. Jozsif Jozsifovics magas, szikár férfi volt, Mándor Mándorovics pedig szintén magas és ráadásul testes ember. Az ereje megvolt neki, ám nagyon lassan mozgott, a viadal ezért elég hosszúra nyúlt. Mándor Mándorovics láthatóan fárasztotta az ellenfelét, aztán egyszer csak megunt, s egy jó fogással a földre penderítette. A közönség kiszaladt a bokrok közül, hogy megnézze, éri-e a földet Jozsif Jozsifovics két válla. Laci még le is hasalt, úgy ellenőrizte, mint szakértő. A legyőzött elismerte a vereséget, és zavarában megfeledkezett róla, hogy nem az osztályban van, s odakiáltott a pioníroknak: „Mindenkivel azonnal üljön a helyére!”

A Vérkében való fürdés szigorúan meg volt tiltva mindenkinek. Lacit és társait viszont kíváncsivá tette, hogy azon kívül, hogy bele lehet fúlni, mi van még abban a vízben, ami miatt tilos a fürdés. Nem is lehetett ellenállni a csábításnak, hiszen ki tudja, mikor lesz még egy alkalom arra, hogy egy badalói fiú folyóvízben fürödjön. Laci ezt sosem bocsátotta volna meg magának. Sokáig sikerült fennmaradni a víz felszínén nyelés nélkül, de azért aggódva gondolt a közelő Cigánygödörös próbatételre, ahol a két part közötti távolság több mint az ötszöröse volt a Vérke szélességének. Így ez a baktai kirándulás nagyon jól sikerült, hiszen mindenki bőségesen markolt az élmények kosarából.

Orgonavirágok illatával kedveskedett a vasárnap délelőtt. Vén Bajusz kilépett a kisajtón, körbenézett a felvégi utcán, megvakarta a tarkóját, kalapját a homlokára toltta, majd szuszogva a lócára ült s rögtön belenyúlt a jobboldali lajbizsebbe.

– Na, hon vagyol má? – Dörmögte.

Aztán a baloldaliiban megtalálta, amit keresett – a pipát. A földről egy használt gyufaszálat vett föl, és komótosan, a pipa szárát többször megszívogatva, alaposan megszabadította a füstjáratot a lerakódott kátránytól, majd a zsebébe csúsztatta a tisztítóeszközt. Gyakorlott mozdulatokkal fürgén megtömte a pipát, elővette a gyufásdobozt, és pőfékelve rágyújtott.

Mózsának, az unokájának, ragadós karamell cukorkára fáj a foga, megpróbált hát tíz kopeket kunyerálni tőle – az öregnél mindig volt pár kopek. Ahogyan a nagyapó, Vén Bajusz, mert olyan kedve volt, éppen köpött egyet. Mózsi felcsattant.

– Papó, ráköptél a cipőmre!

Az öreg természetesnek tartotta a dolgot.

– Na oszt! Máskor ne állj a köp járásába!

– Papó! – Mondta Mózsi. – Tíz kopeket akartam kérni, de most már húszat adjál, mert leköptél.

– Hallod, te fijo – szólt halkán az öreg. – Le se tagadhatnád, hogy Balog fajta vagyol, te! Itt van neked a húsz kopek, ha megnyerted, vigyed.

Mózsi megörült a pénznek.

– Köszönöm, papó – vigyorgott. – Ha akarod, leköpheted a másik cipőmet is, de csak akkor, ha van még kopeked.

Vén Bajusz erélyesen felemelte a pipáját.

– Na de most mán elég vót! Nem szégyelled magadot, he?

Ezt már Mózsi csak messziről hallotta. Tudta, az öreg nem szokott kucorizálni, s ha kellett, meg is csapkodta a csontos kezével.

Az út közepén Csinki lépkedett a nejevel. Az emberen katonanadrág volt, egyik cipőjének már nem volt sarka, de büszkén emelgette a lábát, mint egy kakas. Jó cigány szokás szerint, három méterre a háta mögött tipegett mezítláb Lulu, gömbölyű csípőjén jobbról balra ringott a sok tarka szoknya, attól látszott kövérkésnek. Vén Bajusz egész télen nem látta őket, és az idős embernek most kimondottan jól esett látni az ismerős házaspárt. Meg is szólította őket.

– Gyertek csak közelebb, beszédem van veletek.

Csinki köszönt az öregnek.

– Jó napot, Kálmán bátyám! Hogy szolgál az egiszsíge?

– Köszönöm, jól. Megvagyok, nektek is így kívánom. Hanem hát, Lulu, tudol te még jósolni, úgy mint jánykorodban?

– Jaj, hát hogyan tudnék, nyalom a sivit. Mikor jósoljak Kálmán bátyámnak?

– Hát most.

– Mit ad irte, Kálmán bátyám?

– Odaadom a bagót, meg kapol egy pipa dohányt.

Lulu bólintott, hogy így jó lesz, és egészen közélről, nagyon komolyan megvizsgálta Vén Bajusz tenyérráncait.

– Maga örülhet, Kálmán bátyám – hízelgett Lulu –, mert maga még tíz évet fog élni ezen a földön. Hála a Mindenhatónak!

Az öreg megcsóválta a fejét.

– Én elhiszem, hogy jót akarsz nekem mondani, Lulu, de nekem az igazat mondd. Na, nézd csak meg még egyszer, tíz év, az túl sok nekem.

A cigányasszony szomorúan ismét megfogta a kezét.

– Ha az igazságot akari, én megmondom, de ne legyen harag. Egy íve van még, de lehet, má annyi se, sajnálom.

Az öregnek nagyot dobbant a szíve, és erősen beleszippantott a pipájába.

– Nekem te ne handa-bandálj – mondta felvörösödve. – Emmá meg túl kevés! Amíg fiatalabb vótál, jobban értettél hozzá, na nézd csak meg még egyszer, a harmadik a magyar igazság.

– Jól van! – mondta Lulu. – De annak már más ára van. Még egy doboz Verhovina cigaretta, ha nem sajnáli.

Harmadszorra aztán Vén Bajusz kedvére való választ kapott Lulutól, három évet szeretett volna hallani, és ezt ki is csikarta tőle. A cigányok

tovább mentek, miután megszerezték a füstölnivalót, s a megtömött pipát felváltva szívták. Csinki ránézett az asszonyra. „He?” – kérdezte a szemével. Lulu megértette a kérdést, sóhajtott, és a föld felé intett az ujjaival. Az ura megértette.

Nagyon jó dolog az, ha az embernek minden iránt érdeklődő, tudni vágyó természete van, de az is jó és feltétlenül előnyös, ha a dolgok felől van kitől értesülni, s a kérdésekre válaszokat kapni. Laci ebből a szempontból nézve szerencsés helyzetben volt, mert apja, a tanító úr, ha professzor nem is volt, nagyon sokféle ismereteknek volt a birtokában. Ha valamit esetleg mégsem tudott, akkor a lexikonjától kért segítséget. Így szerzett Laci tudomást a Vereckei-hágóról, a nagy dicső és dicstelen háborúkról, a csonka Magyarországról, a Titanic katasztrófájáról, az atombombáról, és még sok mindenről, de a legjobban a felfedezések, a tudomány és a technika csodái érdekelték. Különösen tetszett neki az Edison nevű feltaláló, aki nem is volt nagyon nagy tudós, de sokat kísérletezett, és a siker nem hagyta cserben. Elhatározta, ő is feltaláló lesz, de sietni kell a kísérletekkel, nehogy mások elhappolják előle az ötleteket és a babérokat. Először is megkérdezte az apját, hátha tudna valamilyen tippet adni, mit lehetne elsőnek, gyorsan, nem bonyolult módon felfedezni, feltalálni? A tanító úrnak tetszett ez a kérdés, de semmilyen használható tanácsot nem tudott adni a fiának, csak a szellemeskedés jutott az eszébe.

– Fedezd fel a spanyolviaszt! – mondta.

Laci nem is kérdezte meg, hogy milyen az a spanyolviasz. Sejtette, ez is csak olyan semmit sem jelentő mondás, mint az, hogy a rák a vetésre ne menjen, meg az, hogy mert Bálint katona és a kesztyűbe dudálás. Egyedül maradt hát nagy-nagy gondjaival. Dugóra nem lehetett számítani. Egyelőre. Úgy félt már a kísérletektől, mint a kecske a késtől. Feri komoly segítség lehetett volna, de nem ért rá erre az időigényes tudományos munkára, mert tehenet legeltetni, ásni és vetni kellett odahaza. Ezeket a gondokat azonban legyűrte, mert erősen éltette a remény, és Edisonsá állítva magának példaképiül, jelentősen megnőtt az önbizalma. Laci először is leltárba vette azokat a tárgyakat, amelyeknek a kísérletei során hasznát lehetne venni. Volt egy nagyítója, egy mágnespatkója, aztán a rézcsengő, az acélgolyó, a matracrúgó és a nadályok zárták a sort. Ezekhez még társulhattak a madzagok, drótok, szögek, gumik és még sok olyan kincs, amelyeknek a felhasználási lehetőségét figyelembe véve ihletet adhatnak egy találmány gondo-

latához. Úgy gondolta, a puskaport már feltalálták, ezzel már elkésett, hát ő megpróbálkozik az automata tyúketetővel, aminek a működési elve nagyjából már körvonalazódott előtte.

A nagyító volt a szíve ennek a találmánynak. Vékony, vastag drótokból és deszkadarabokból egy olyan állványt szerkesztett a nagyítónak, amelynek a segítségével bármilyen szögben be lehetett állítani a naphoz képest. Úgy gondolta, ha már alkot valamit, akkor az legyen tökéletes. Az etetőt úgy tervezte, hogy három ciklusban működjön. Az első legyen a takarmányszórási fázis, a második a tyúkhívogató csengőhang, a harmadik pedig egy rafinált módszer a verebek elriasztására. Ezek a madarak rendszerint együtt ebédeltek a tyúkokkal, kövérré híztak, végül több és több rokont hoztak magukkal.

Laci tehát munkához látott. Először is a nagyító alá behelyezett pléhdarabon beállította a déli tizenkét órai napsugár fókuszpontját és krétával megjelölte. Erre a pontra helyezte azt a kikötött madzagot, amellyel a felakasztott búzás vödört egy gumiszalag segítségével kifeszítette. A következő zsinórt a tizenkét óra egy perces fókuszpontra fektette. Ezzel egy lerögzített matracrugót húzatott félre, majd felkötözte rá a csengőt. A verébriasztásra a badalói fiúk által ismert pukkantásos eljárást vélte célszerűnek. Ehhez egy kemény fahasábon kellett egy vastag szöggel lukat mélyeszteni, ezt lekapart gyufaméreggel megtömni, és a lecsiszolt hegyű szöveget ráhelyezve, egy kalapáccsal ráütni. Itt az ütőszerszámot egy ugyancsak felakasztott, öt kilós mérlegsúly helyettesítette, s ennek a tartó zsinórját szintén az egy perccel későbbi fókuszpont álláshoz tette. Természetesen ezek az előkészületek, a részletek kidolgozása, nem egy nap alatt mentek végbe, de amikor már elégedett volt a munkájával, a főpróbának a másnapi déli időpontot tűzte ki. Latolgatta magában, kit kellene meghívni megfigyelőnek, mert hát mit ér az olyan találmány, amit elrejtenek mások szeme elől? Végül nagyon jól választott. Vén Bajusz, akivel ő mindig is olyan pajtásos jó viszonyban volt, aki őt a maga módján felnőttként kezelte, remek személynek mutatkozott, szükséges volt azonban elmagyarázni az öregnek a dolog lényegét.

– Tessék megnézni, Kálmán bátyám! Egy fizikai kísérletet fogok csinálni. A tudománynak fejlődni kell. Ez itt egy modern, automata tyúketető. Ha pontosan dél lesz, a búza ki fog borulni a viderből, mert a nagyító elégeti a madzagot. Azután a csengő ebédelni hívja a tyúkokat. Először még meg kellesz ezt nekik szokni, de majd megszokják ezt a hangot, mint a pulya az iskolában. A potyázó verebeket meg az a pukkasztó fogja elzavarni, ha a súly ráesik a szegre.

Az öregember kihozta a pápaszemét, úgy vizsgálta, helytálló-e a magyarázat.

– Aha! – szólalt meg. – Hát oszt akkor meg mi lesz, ha borús idő lesz, oszt nem fog sütni a nap?

Laci kész volt a válasszal:

– Akkor elvágjuk a madzagokat késsel!

– Hát persze! – pödörgette bajszát Vén Bajusz. – Öreg vagyok én má, ilyesmi, látod, nem jut az eszembe. Tudomány kell ehhez, la!

Azzal kihozta a sámedlit a tornácra, ráült, s miközben a pipáját töltötte, mereven figyelte az etetővödröt. Laci melléje guggolt és megjegyezte, még korán van, az automata hajszál pontosan fog működni, legfeljebb tizenöt másodperc különbséggel, de hát a tyúkoknak úgy sincs órájuk.

A főpróbához szükséges feltételek szerencsére adottak voltak, mert a nap hétágra szórta forró sugarait. A rádióból már hallatszott a déli harangszó. Laci kezében tartotta apja zsebóráját, és izgatottan hol az órára, hol a vedérré nézett. A nagyító alatt megjelent az első füstcsík, majd hirtelen a gumiszalag ereje elszakította a megperzselt madzagot, és a vödör tótágast állva kiöntötte a búzát a földre. Nagy csend következett. Az egyik tyúk már meg is találta, de hát az nem tudta, hogy még nem illik hozzálátni az ebédhez, a csengő hangja ugyanis csak ezután, egy perc múlva következett, amikor a fókuszpont elégette a matracrugót kifeszítő zsinórt. Megszólalt a rajta függő csengő, de olyan hevesen, mintha tűzvészt jelzett volna. A Domcsi felmordulva kiszaladt az eperfa árnyéka alól, és mérgesen megugatta a csengő alatt ugránczó rugót. A tanító úr érdeklődve kilépett a tornácra, és mint csendes megfigyelő, kíváncsi szemekkel követte a nagy kísérlet lefolyását. A tyúkok közben szépen gyülekeztek a búzára, de az ég madarainak még se híruk, se hamvuk nem volt. Szegény Domcsi egy jóízű nyögéssel már éppen kinyújtózott a fal alatt, amikor a leeső mérlegsúly is elvégezte a feladatát, a kutya eszeveszett ugatással úgy szétkergette a falatozó tyúkokat, hogy azok kakasostól, jércéstől, az udvar túlsó végéről pislogtak visszafelé. Vén Bajusz elismerően bólogatott, de már kissé fészkelődött a helyén, pedig csak most következett a csattanó. Először egy, majd öt veréb, aztán már egész csapat, de érkeztek a gerlék is a terített asztalra, ők lettek a nevető harmadikok. Az öregnek megállt tátott szájában a pipa, s ahogy felocsúdott, alig volt ideje elkapni, hogy ki ne essen a fogai közül. „Hé!” – szólalt meg rekedten. Azután folytatta: „he-he-he!” Majd szinte fulladozva, nyúsítva: „hi-hi-hi!” A tanító úr sem bírta már tovább a kun-

cogási ingerét visszafojtani, s a két felnőtt egymás jókedvét látva, most már mindketten harsányan nevettek. A nagy zajra kiszaladt az egész család, és most még jobban fokozódott a nevetés, a lárma. Vén Bajusz már évek óta nem nevetett ilyen sokat is ilyen jóízűen, így aztán megártott neki. Muszáj volt bekísérni a szobájába, és lefektetni, mert megfájdult a hasa és az oldala. Laci úgy érezte magát, mint a kopasz farkas a mesében – leforrázva. Nagyon terhelt a büntudat, hogy már megint olyat csinált, ami nem csak rossz, de kimondottan kártékony is.

– Kálmán bátyám, hol fáj? – kérdezte sajnálkozva.

– Itt, itt – mutatta az öreg az oldalát, és ismét rájött a nevetőgörcs.

Laci segítséget ajánlott fel.

– Van két nadályom! – mondta.

– Minek a? – kérdezte az öreg.

– Rátesszük a Kálmán bátyám hasára, és azok kiszívják a fájást.

– Tanító úr, tanító úr! – kiabált a vénember a röhögéstől kifulladásra.

Vigyék el innen ezt a fiút, mert menten megöl. Má nem csak feltaláló, má orvos is lett!

Végre, mikor elcsitultak a kísérlet okozta zajok, Laci levonta a következtetést. Azért mégiscsak volt itt valamilyen elgondolás, ha balul is sült el a Domcsi miatt. Edison biztosan ott kísérletezett, ahol sem kutya, sem macskák, sem más zavaró tényező nem akadályozta a munkáját. Ezt a kísérletet mégiscsak az elsőnek lehet tekinteni, nem a századiknak. Nincs mit szégyenkeznie, ez egy jó kezdet. Máskor még jobban átgondol mindent. Tovább már nem volt idő gondolkodni ezen, a sorolja felől már hallotta a Dugó füttyjeleit. Az akácfák alatt gyülekeztek a pitykézők.

EGY VOLT BARÁTNAK

*Irtam volt, amikor még hittem:
van becsület, és Ő az Isten.
Ma kormos pernyéje a szónak
papírra vetve, égbe fújva
reám szakad, törvényt szegetten.
Állok a sírnál, hol temettem.*

2010. április 15.

OLTÁRODON

(Halott férjemhez)

*Széthullnak isteni törvények
rendszerek csorbulnak szüntelen
átrendeződik az értelem
átrendeződik az érzelem
magába fordul az ismeret.*

*Ismétlés minden az ég alatt
juthatnak előrébb érveim
szellemem nem tudja, mi marad
ha átfordít mindent a képzelet
s becsukja szívem a szavakat.*

*Juthatna előrébb életem
éneke lehetne delejes
igéző szavaim mézein
hízhatna boldogan kegyelet
lehetne, ami már nem lehet.*

*Utat nem állhat végtelen
fájdalommal az elmúlás.
El kell köszönni, ha angyalok
el kell köszönni, ha ördögök
verik az éjjéli ablakot.*

*Redőnyök, spaletták, ablakok
záródnak szememmel éjjelén
betonból szarkofág fölötted
őriz, ha van ilyen kegyelem
sürgeti ég felé szellemed.*

*Talán már nem is vagy mivelünk
talán már új sorsod kergeted
menekülsz múltadtól , eljövő
életed hajnalát tervezed.
Szüless majd bátran és okosan.*

*Már csak az emléked bizonyos
átüti kis gonosz dolgaink
felejttem mindüket Teveled
maradnak szárnyaló napjaink
jövendőnk, sorsunk: a gyerekek.*

*Búcsúmat oltárra leteszem.
Lesznek még szavaim koszorúk.
Meg kell majd szüljem a létedet
versekké, ha majdán engeded
ha titkod kibontod még nekem.*

2013. január 25.

SZÖLLŐSY TIBOR

RÖVIDKÉK

– A gondolkodás a legkeményebb munka, azért van ennyi munkakerülő.

– A nap energiája a legdrágább kincs, azért van annyi naplopó.

– A látszat olykor hitelesebb, mint a valóság.

– A népdal a nemzet szívdobogása.

– Amennyiben a glória nagyobb a fejnél, lecsúszik és elvakítja viselőjét.

– Mindig megelőzőm a gondjaimat, csak az a baj, hogy körpályán.

– Szerelem nélkül a házasság ígába kényszerített szabadság.

– A szerető szülők úgy vetik meg gyermekük ágát, hogy szépeket álmódjon.

– A hidegháborút csak hidegvérrel lehet békévé szelídíteni.

– Az irigység a tehetetlenség ikertestvére.

– A lélek szabadsága a test edzőpartnere.

– Sokan azért tűnnek erősnek, mert jól álcázzák gyengeségüket.

– Csakis a hazugság szorul magyarázatra, az igazság magától érthető.

– A könyvek nem kérnek enni, de a lélek leggazdagabb táplálékai.

– Az emberiség egyik fele örömmel búcsúztatja az óévet, a másik fele örömmel fogadja az újat, a többség kételkedik.

– Le kellett volna szokni az átkosban a dohányzásról, mindjárt szabadban lélegeztünk volna.

– A sajnálkozás ingyenes, az együttérzésért meg kell dolgozni.

– Az érvényesüléshez vezető út a mai világban tenyerekkal és zsebekkel van szegélyezve.

– A jó szó nem teszi szegénné azt, aki megfogalmazza, de gazdaggá teszi a címzettet.

– A gyenge nem bocsát, az erős nem sérteget.

– Mire elég bölcsék leszünk, nem marad időnk hasznosítani.

– A feleséged hallgatva ne arra figyelj, mit mond, hanem arra, mit szeretnél hallani, s akkor béke lesz.

– Magas beosztásúnak is szállhatnak alacsonyan a gondolatai.

– A tegnapi hiba beismerése és korrigálása a ma bölcsessége és a holnap eredmény záloga.

- Az idő gyógyítja a sebeket, de nem tünteti el a hegeket.
- Az öregség az, ha egy szép nő láttán az emlékezet és nem a fantázia ébredezik.
- Öregség jele az is, ha nem elődeid felől, hanem utódaidról érdeklődsz.
- A rossz ember már pusztá jelenlétével is árt, a jónak bizonyítani kell.
- Azt a nyomot érdemes követni, ami méretesebb a sajátodnál.
- Az igazság közlése természetes, a hazugsághoz fantázia kell.
- A véletlen nem más, mint találkozás a lehetőséggel.
- Idős vagyok, de azt a keveset, ami maradt, kibírom élve.
- Ha annyian óvnánk a természetet, mint ahányan élvezzük, paradicsomban élnénk.
- Öregség az is, mikor az emlékek lekörözik a vágyakat.
- A rágalom az irigly ember érve.
- A pletyka közvetítője többet árt, mint szülője.
- A házasság olyan, mint az ablaküveg. Ha meg akarjuk tisztítani, rádöbbenünk, hogy a másik oldala koszos.
- Amennyiben működne az evolúció, úgy az anyának a második gyermek születését követően már négy keze lenne.
- A lopott holmit lehet használni, de élvezni nem.
- Az ember hamarabb elfelejti jótéveit, mint ellenségeit.
- A siker ösztönöz, a sikertelenség kényszerít.
- Az okoskodó mindenben mások hibáját keresi, a bölcs a kiutat.
- Ha csalódunk, még nem vagyunk öregek, ha tévedünk, már nem vagyunk fiatalok.
- Az érzelmek bokrétájában az anyai szeretet az örökzöld.
- Vannak országok, ahol Justitia szeme nincs bekötve, mert vakon született;
- Bárkik ki tudják engedni a palackból a szellemet, de kik tudják visszazárni?
- Az orvosok azok a mesterek, akik kisebb-nagyobb eredményességgel tudják kozmetikázni a szavatosságai időt.
- Az arany középút is lehet kátyús.
- A semmittevésben az a rossz, hogy gondot okoz beiktatni a pihenések időpontját.
- Lepergett előttem életem filmje, amit rövidnek és szürkének találtam, ezért egy új többrészes, színes visszaemlékezést akarok.
- Az ember nincs egy súlycsoportban gondolataival, s ha birokra kelnének, hamar alulmaradna.

- Az igaz barát az, aki leghamarabb és önzetlenül adja közre titkaidat.
- Az igazi barát olyan ellenség, aki nem mondja szemedbe a rólad alkotott véleményét.
- Egyszer az idő vasfogát is eleszi a rozsdá.
- A nevetés és sírás nyelve nemzetközi: nem igényel tolmácsot.
- Ha meg akarod tartani barátaidat, gyakorold a nagyothallást és rövidlátást.
- Egy átlagos emberi élet minőségileg három harmadból tevődik össze: egyharmad jó, egyharmad rossz, valamint egyharmad semmi.

LŐRINCZ P. GABRIELLA

ÁLOM HAVÁBAN

*Gábrriel egy hosszú ima után
szárnyait elégette és elköltözött.
Felmondását ímében küldte el.
A betlehemi csillag
még az újkenyér havában
lehullott.*

*Meteoreső, így mondták a hírekben.
János a Jordán vizében
Magányosan mézet majszolt.
Heródes nem őrjöngött,
nem mészárolt.*

*Saulból nem lett Paul.
A leprások leprások maradtak,
a vakok pedig vakok.
A templomokat ellepték a kufárok,
a kereszten nem feszült
a Bűntelen.*

*Mária elvetélt.
Azt mondják, sokat stresszelt,
pedig szedte a terhesvitamint
és az ultrahang sem utalt semmi gondra.
Nem született meg Immánuel.
Nincs Karácsony,
a fenyőállítást meg betiltották.
Hogy gyógyító nélkül mivé lesz
a beteg világ,
csak az Öregisten tudja...*

*És nem történt még
annyi-annyi minden,
elmaradt a szeretet ünnepe.
Bár a szupermarketek
polcai roskadoznak,
évről-évre több a műanyag.
De boldog karácsony helyett*

*maradt a „kellemes ünnepek”
A történet elejére már nem
emlékszik senki.
Bejgli és fahéj illat,
csodás...
új léghfrissítő.*

MÚLT

*Én öltem volna
Érted
De nem volt rá
Semmi szükség
Öltél te helyettem
Értem
És végül engem is
Éleztem kést
Lépcsőfokon
Kérned sem kellett*

*Temesd múlttá velem
Minden tegnapunk*

együtt

*nagyrannyűtt pulóver
vagy rajtam
hidd el hogy nem én
akartam hogy legyél
kaptalak
hogy ne fázzak magam
hogy fonódjon egymásba sorsunk
tűnjön el az úgyimádott
magány*

PAPP ADRIEN

EGY KÉRDÉSES KORSZAK

(A KÁRPÁTALJAI MAGYAR IRODALOM AZ 1920-1930-AS ÉVEKBEN)

A kárpátaljai magyar irodalom tanulmányozása számos kérdést vet föl. Hol van ennek az irodalomnak a helye az egyetemes magyar irodalomban? Mikortól beszélhetünk kárpátaljai magyar irodalomról? Mit tekinthetünk hagyományainak és előzményeinek? Ezek a kérdések sajnos mind a mai napig nem tisztáztak. A témával foglalkozó szakirodalmak különbözőképpen vélekednek ezekről. A leginkább tisztázatlan kérdés, hogy mikortól is létezik ez a kisebbségi irodalom.

A kárpátaljai magyar irodalom, mint önálló és különálló irodalom a köztudatban a második világháború utáni időszakról datálódik, épp ezért vizsgálata a két világháború között problematikus, mivel a kort vizsgáló szakírók igen eltérően vélekednek erről az időszakról. A legtöbb esetben alig tesznek róla említést és a kárpátaljai magyar irodalmat a második világháború végétől tárgyalják. Más irodalomtörténeti munkák pedig a szlovákiai magyar irodalom tagjaiként beszélnek a kor alkotóiról. Ezért Balla Gyula szavaival élve: *„a két háború közti kisebbségi irodalmakról szólva sokszor a szakma embere sem érzi jogosnak, hogy önálló, külön egységként emlegesse a kárpátaljai magyar irodalmat”*.¹

E korszak irodalmi életét helyileg valóban a Szlovákiához való lokalizálódás jellemzi, mivel a kárpátaljai területen nem voltak megteremtve a kellő feltételek egy pezsgő irodalmi élet kibontakozásához (nem voltak nyomdák, kiadók, folyóiratok, semminemű orgánus, mely köré az alkotók csoportosulhattak volna). Bár Munkácson és Ungváron a 19. század végére kialakult egy értelmiségi életforma, mely alapot nyújtott a terület kulturális fejlődésének, viszont mielőtt ez a fejlődés igazán kibontakozhatott volna *„teljesen elapasztotta és befagyasztotta a váratlanul jött trianoni döntés”*.² Az 1918-ban kötött trianoni békeszerződés értelmében ugyanis a mai Kárpátalja területét leszakították Magyarországtól és a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták. E döntést követően egy bizonyos időnek el kellett telnie ahhoz, hogy az itt élők tudatosítsák önmagukban a tényt, hogy egy új állam vezetése alá

kerültek, s főként azt, hogy ez az állapot nem ideiglenes, hanem végleges. Szinte kábultan meredtek a történelmi események kavalkádjába: „Az államfordulat utáni első években fáradt kábultságban éltek, naponta lesve, hogy mikor fordul vissza minden a régi kerékvágásba”.³

A kedvezőtlen anyagi feltételek miatt (az új állam legszegényebb részének tartották Kárpátalja területét) a kulturális élet igen nehéz körülmények között tudott fejlődni. A helyi magyar alkotók számára alig volt lehetőség, hogy munkásságukat a területen folytassák, ráadásul a magyar kultúra számára hatalmas érvágás volt, hogy Magyarországról semminemű irodalmi- és sajtóterméket nem volt szabad behozni, s így ezek az alkotások a könyvtárak polcainál is szép lassan eltűntek. A kialakult körülmények miatt a szerzők gyakran áttelepültek Beregszászból, Munkácsról, Ungvárról Kassára és Pozsonyba, ahol többségük elhelyezkedett valamelyik korabeli helyi folyóiratnál. „Az 1920-as évek elején szerveződő szellemi és irodalmi élet – a két világháború közötti időben – a szlovenszkói magyar kisebbség mozgalmának keretei között bontakozott ki, főként a magyarországi forradalmak bukása után ide húzóódó emigránsok (Illés Béla és Mácza János) tevékenysége révén.”⁴ E jelenség következményeként napjainkig nem tisztázott, hogy a két világháború között élt szerzőket melyik kisebbségi irodalom is mondhatja magáénak, a szlovákiai vagy a kárpátaljai. Csanda Sándor *Örökségünk* című monográfiájában egyértelműen szlovákiaiaként tartja számon az olyan szerzőket, mint például Tamás Mihály, Sáfáry László, Nátolyáné Jaczkó Olga, Ilku Pál stb.⁵ A korabeli írások pedig többnyire csak a szlovenszkói (szlovákiai)⁶ irodalmi életet tárgyalják belefoglalva a kárpátaljai (vagy ruszinszkói, hisz a korban a területet így nevezték) alkotókat is. Benedek András azonban határozottan úgy véli, hogy ezeket a szerzőket be kell építeni a kárpátaljai irodalmi élet hagyományába.⁷ Ez valóban fontos feladata kellene, hogy legyen a kortárs kisebbségi irodalomtudománynak, mivel ezeknek a szerzőknek a munkáin keresztül nagyszerű képet kaphatunk az adott kor viszontagságairól, s az azt megélők magatartásáról, magáról szűkebb pátriánk, Kárpátalja múltjáról. Az említett szerzők és műveik jelentőségét bizonyítja az is, hogy a *Nyugat*, a kor vezető irodalmi orgánuma a 20-as években több helyi alkotó művét is rendszeresen közölte és olyan neves szerzők véleményezték őket, mint Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Illyés Gyula, Illés Endre, Radnóti Miklós, Fenyő László és Komlós Aladár. Véleményük többnyire objektív, segítő szándékú és irányt adó volt.

Objektivitásukat bizonyítja, hogy recenzióik ugyanúgy tartalmaztak dicsérető szavakat, mint kíméletlen kritikai megfogalmazásokat. Komlós Aladár például a *Nyugat* egyik 1926-os számában nem épp kedvezően szemléli

a kisebbségi irodalom kibontakozását. „*Ma, mikor olyan rosszul megy a magyarság sorsa, nem szabad kedvezőtlen bírálatot mondani az utódállamok művészeiről. Elvész a magyarság, ha tüstént meg nem veszed ennek vagy annak az istenfínak az Összegyűjtött Költői Műveit.*

Mert ahogy Kazinczy idejében «istenfi», úgy most hazafi lett mindenki, aki tudta a magyar helyesírást. Nincs máig sem könnyebb dolog, mint Szlovenszkon magyar íróvá avanzsálni. Ha valakinek két versét közölte valamelyik napilap, már felvétellett az írók kataszterébe.

De nézzünk jobban oda - s észrevevesszük, hogy festett, hazug, mondvacsi-nált ez az egész érvényesülés.”⁸

Szerinte a legnagyobb probléma ezen a területen, hogy az írók és műveiket olvasók között hatalmas szakadék tátong. Míg a fiatal írógárda a modernségre törekszik, addig az átlagolvasó szívesebben olvasna konzervatívabb írásokat. „*A szlovenszkoí kivárosok átlagolvasójának ezért épp-úgy nincs írója, mint az írónak közönsége. Ez a közönség konzervatívabb s ez az irodalom egészében talán nyugtalanabbul modern, mint a pesti.”⁹*

Keller Imre szintén hiányolja a színvonalat teremtő kritikát a csehszlovákiai magyar irodalomból: „*Csehszlovákiában nem a kritikusok ütik agyon a költőket és az írókat, hanem megfordítva: a magukat valamely címen mellőzötteknek, megsértetteknek érzett költők és írók dorongolják agyon a kritikust. A jobb érzésű kritikus igazán nem tehet mást: elhallgat, és jobb időkre bízza, hogy a dicsőségéhes farkasok egymást majd felfalják.”¹⁰*

Viszont a kemény szavak mellett komoly dicséretnek is elhangoztak a *Nyugat* hasábjain. Nátolyáné Jaczkó Olgáról például Komlós Aladár úgy vélekedik, hogy „... *a helyi irodalom érdekes színfoltja*”.¹¹ Sáfáry Lászlót pedig Fábry Zoltán értékelte nagyra és véleményében Illyés Gyula és Radnóti Miklós is osztozott.

Mindezekből látható, hogy a *Nyugat* elsősorban egyfajta irodalmi mércét jelentett a kisebbségi létbe kényszerült magyar alkotók számára. Természetesen a mércét néha túl szigorúnak találták. Viszont el kell ismerni, hogy a *Nyugat* vezéregyéniségei helyesen jártak el, amikor az egyetemes magyar irodalom mércéjét állították a szlovenszkoí magyar írók elé. Bár tény, hogy a megváltozott feltételek között ezeknek az íróknak igen silány kulturális körülmények között kellett a semmiből egy önálló irodalmat felépíteni. S talán a lesújtó kritikák nem éppen segítették ezt a folyamatot, de mindenképp hasznosabbnak bizonyultak, mint a hazug dicséret bizonyult volna, mely nem épít és fejleszt, hanem egyedül degradál.

A *Nyugat* írói arra a kérdésre is próbálták keresni a választ, hogy melyek azok a fontos és meghatározó tényezők, amelyek a kisebbségbe kényszerült alkotókat befolyásolják. Komlós Aladár szerint ezen írók tehetségének kibontakozását befolyásolja a közösség, s létének körülménye, de ezeket az írókat alighanem más is meghatározza: „A csehszlovákiai magyar íróból hiányzik az alkotó önérzete, aki a maga munkaterületének rangját és tisztaságát tántoríthatatlanul védi, mint szentélyt a betolakodó profánok ellen.... A politikai pártok, sajnos, az irodalmi életben is érvényesíthetik befolyásukat.”¹²

Krammer Jenő még ennél is több befolyásoló tényezőt lát maga előtt: „...a szlovenszkói magyar szellemi élet, tehát az irodalom is lélektani szempontból rendkívül bonyolult képlet: sokféle erő tör egymásra benne, s csak azok kiegyenlítődése teremtheti meg az egységes, alkotó jövőt. Európa és magyarság, állampolgárság és nemzetiség, város és falu sokszólamú vitája egyezkedik benne, keresi a közös nevezőt. Aki tehát szellemi életünkéről és alkotó munkánkról bírálatot mond, ne felejtse annak a bonyolult lelki helyzetnek sem mélyére nézni, amelyből ez a munka előtör.”¹³

Az említett írásokból látható, hogy a Trianon utáni évtizedekben igenis kibontakozott a mai Kárpátalja területén egy sajátos irodalmi élet, melynek vizsgálata fontos feladata kell, hogy legyen a kortárs irodalomtudománynak, hisz Babits Mihály szavaival élve: „Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe”. A kárpátaljai magyar irodalom tanulmányozásához, megértéséhez elengedhetetlen a múlt, a hagyományok tisztázása. Mai napig nincs tisztázva, hogy a két világháború között élő és alkotó írókat, költőket hová is sorolja a szakirodalom. Általában a kor kárpátaljai alkotóit a szlovenszkói, szlovákiai magyar irodalom keretein belül tárgyalják. Pedig ezek a szerzők ezen a területen éltek, műveikben egyértelműen kárpátaljai tematikát dolgoznak fel, soraikból az itt élők öntudata, a történelmi változásokhoz való viszonya csendül ki. Épp ezért fontos a második világháború előtt élő és alkotó írók és költők munkásságának megismerése. Az 1920-1930-as években alkotó költők és írók műveikben ugyanis jól kibontakozik az a kábult életérzés, mellyel a kárpát-ukrajnai (ma kárpátaljai) területen élők szemlélték az első világháború után beköszöntött változásokat. Simándy Pál ezt így fogalmazta meg: „Bizonyos, hogy az, amit ma szlovenszkói irodalom név alatt tartunk nyilván, nem mindenestül irodalmi érték, de mindenestül dokumentum jellegű. Érdekes és tanulságos dokumentuma annak a sajátos szellemi folyamatnak, amely szerint egy új közösség irodalmi élete kialakul”¹⁴

JEGYZETEK

¹ Balla Gyula (1987): A kárpátaljai (kárpát-ukrajnai) magyar irodalom regionális hagyományairól. 6 In.: Magyarságtudás évkönyve. Budapest, 299. o.

² Pál György (1990): A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990). Nyíregyháza, Szabolcsi Téka, 12. o.

³ Zapf László (2008): Magyar irodalom Csehszlovákiában. – In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. – Gondolat Kiadó, Budapest, 110. o.

⁴ Pál György (1990): A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990). Nyíregyháza, Szabolcsi Téka, 12. o.

⁵ Csanda Sándor (1968): Első nemzedék. Bratislava, Tatra Magyar Üzem.

⁶ A korabeli írások nem tesznek különbséget a szlovenszkói és ruszinszkói alkotók között, hanem mindkettőt szlovenszkóinak nevezik.

⁷ Benedek András (1971): Magyar irodalom Kárpánton túl a két világháború között. – In.: Kárpáti Kalendárium Irodalmi melléklete 19-22. o.

⁸ Komlós Aladár (1926): Magyar költészet Szlovenszkon. –In.: Nyugat, 396. o.

⁹ U.o. 397. o.

¹⁰ Keller Imre (1929): Irodalomtörténeti mozaikok. Kassa, 56. o.

¹¹ Komlós Aladár (1926): Magyar költészet Szlovenszkon. –In.: Nyugat, 398. o.

¹² Komlós Aladár (1984): A csehszlovákiai magyar irodalom új korszaka előtt. – In.: Szlovenszkói küldetés – Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 75. o.

¹³ Krammer Jenő (1984): Szlovenszkói magyar irodalom –lélektani szemszögből. – In.: Szlovenszkói küldetés – Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 94. o.

¹⁴ Simándy Pál (1930): A szlovenszkói magyar irodalom tíz éve. – In.: Nyugat, 37. o.

FINTA ÉVA

A KÖZTETEK VAGYOK c. SÁFÁRY-KÖTET ELŐZMÉNYEI

(A MUNKÁCSI SZÜLETÉSŰ KÖLTŐ HALÁLÁNAK 70. ÉVFORDULÓJÁRA EMLÉKEZVE)

Sándor László 1957. április 30-án keltezett levelével abból a célból kereste meg Sáfáry Jolánt, hogy információs anyagot kérjen bátyja biográfiáját és költői tevékenységét illetően: „... a kárpátontúli magyar líráról készülök tanulmányt írni és ezzel kapcsolatban részletesebben szeretnék foglalkozni elhunyt fivérével, Sáfáry Lászlóval (akivel a harmincas évek derekán Losoncon megismerkedtem és azután hosszú ideig leveleztem).”¹ Erre reflektál majd Sáfáry Jolán júliusi levele, mely szabadkozással kezdődik a késedelmes válasz miatt, egyben meg is magyarázza annak okát: „...nehezen fogtam ennek a levélnek a megírásába, mert vannak dolgok, amelyeket az ember csak úgy tud valahogy elviselni, ha nem beszél róluk. Így vagyunk mi Laci elvesztésével. (...) Pedig jól esik tudni, vannak még otthon, akik nem felejtették őt el.”² Ez a mondat világít rá, hogyan és mi okból lépték át a lánytestvérek érzékenységüket, fájdalomukat, s nyúltak újra azokhoz a féltve őrzött, szemlátomást sokat nézegetett, gyakran kézbevett iratokhoz, melyekkel Sándor László segítségére lettek. Korántsem olyan nagy buzgalommal, ahogyan azt a kérdező annak idején képzelte. S van itt még valami, ami késleltette a válaszevelet: „...gondolkoztunk azon, vajjon az ő szellemében járunk-é el, ha régi írásait most közzétesszük.”³ Ez magyarázhatja azt is, hogy első indíttatásból mellékeltek ugyan a levélhez egy 1935-ben született, publikálatlan verset, ám a levél indigóval készült másolatán ez áll kézzel feljegyezve: „Nem küldtem el.”

Azért feloldódott köztük a hangnem. Sándor László 1958. március 4-ei levele már arról tudósítja Sáfáry Jolánt, hogy az az évi naptárban (Kalendáriumban) közreadta készülő tanulmányának egy részét a költőről, és munkásságát tanulmányozva egyre inkább megkerülhetetlen számára a feladat, hogy a költő publikálatlan, illetve kötetben meg nem jelent verseit összegyűjtse. „Ezek hiányában nem kaphatok teljes képet Sáfáry – sajnos amúgy is befejezetlenül maradt művéről.”⁴

Mindannyiunk szerencséjére Sándor Lászlónak sikerült az akkor elérhető csaknem valamennyi versét összegyűjtenie a költőnek. 1966-ben újabb levélben jelezte Sáfáry Jolánnak, hogy Ungvárról Budapestre települt, „...és az itteni Kiadói Főigazgatóság munkatársaként”⁵ dolgozik. Ilyen minőségében szeretne javaslatot tenni Sáfáry László verseinek gyűjteményes kiadására. „Örülünk, hogy a Laci versei kiadásának gondolatával foglalkozik. – Sajnos, nem sok kézírata, levele maradt meg, azokat a lapkivágásokkal együtt meg fogjuk mutatni”⁶ – írja válaszlevelében Sáfáry Jolán.

1969-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában meg is jelent a Sándor László által szerkesztett, az előszóban tanulmánnyal kiegészített Sáfáry-kötet *Korforduló* címen. Nem csak a költői munkásság gyarapodott általa, bár nem elhanyagolandó körülmény, hogy Sándor László kutatásai eredményeként 38 verssel egészítette ki a korábbi 80-at, a kötetben publikált hagyatékot. Ezeket *Kötetben meg nem jelent versek* címen közölte, s ezzel mintegy egyharmad arányban gyarapította a meglévő versek állományát. „...a Korforduló könyvsiker lett, jó alkalom arra, hogy a magyar lírai avantgard történetét új színnel gazdagítsuk”⁷ – olvashatjuk Görömbei András reagálását. Hangot adott azonban hiányérzetének is, mivel a költő korai verseit nem találta benne. Ő még terjedelmi okokra gyanakodott, véleményem szerint azonban a lánytestvérek ellenállása és a korszellem is hozzájárult azok kötetből való kimaradásához. Pedig, jegyzi meg Görömbei, „...a korai versek mellőzése következtében továbbszövi azt a legendát, hogy Sáfáry László 4-5 soros szabadversekkel kezdte pályáját, latinus műveltsége ellenére költészete teljesen érintetlen marad a görög–római kultúra hatalmas lírai ösztönzésétől.”⁸ Hiányérzetét tovább göngyölítve fejtí ki, mi mindent veszít az olvasó ezek közzététele híján. „Az sem indokolja e versek mellőzését, hogy maga a költő sem vette fel őket első kötetébe, hiszen a *Korforduló* versei öt kivétellel készen voltak a Verhovina összeállításakor.”⁹ Ám a korai verseket mindenki nagy óvatossággal kezelte. Mint Sáfáry Jolán leveléből is kitetszik, a nővérek tiszteletben kívánták tartani bátyjuk egykori döntését a publikálás kérdésében, ezért a birtokukban lévő kéziratokat később sem adták ki a kezükből.

Amikor arra az elhatározásra jutottam, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumot felkeresve mélyére nézek annak az ott rejtőző 4 kartondoboznak, melyek Sáfáry László életének dokumentumait, leveleit és kéziratait őrzik, Görömbei András irodalomtörténeti hiányérzete győzött meg vállalkozásom szükségességéről. Magam is versíró lévén ugyanis nem minden aggodalom nélkül indultam el

kutatóutamra. Tudtam azonban, hogy Görömbei személyes kapcsolatot ápolt Sáfáry húgaival, hiszen valamennyien Debrecenben éltek. Olvastam az irodalomtörténész csaknem rajongó hangvételi írásait Sáfáry László költészetéről, korai verseiről, melyek kéziratban lappangtak most már hozzáférhetően a PIM-ben, de talán igazi érdeklődés vagy annak kiélési lehetősége híján. Félelmem a kegyeletsértéstől így oszlott el. Autentikus szakember tollából olvastam ugyanis ezeket a sorokat is: „A költői fejlődés ívét sem törnék meg a formai kísérletezések, korai próbálkozások, mert már ezekben is kitapintható a későbbi versek több fontos jellegzetessége: a fiatalos életkedv és harmóniaváltás, az intenzív természetélmény, mely nemsokára szociális tartalommal gazdagodik. A kibontakozás, gazdagodás éppen akkor szembetűnő, ha számbavesszük, hogy ezekben a korai, olykor bőbeszédű versekben az erős tájélmény még szociális tartalom nélkül, romantikus érzelmességgel munkál (...)”¹⁰Az is inspirált, hogy még barátai, költőtársai sem ismerték azt a Sáfáry Lászlót, aki korai írásaiban a klasszikus formák mesteri gyakorlója volt. Takáts Gyula, az egykori barát és kolléga például mint a korabeli kánontól eltérő jelenséget említi, hogy „...hiába keressük a korai versek között a Nyugat nagy költőinek hangját vagy a mitologikus-latinos fordulatokat (...). Pedig nála igazán kéznél lettek volna a hasonlatok, hiszen kevesen ismerték Sáfárynál, a szakmabelinél jobban ezt a tradíciót.”¹¹Nos, kéznél voltak a *latinus, mitologikus* alakzatok, jelen munkámmal éppen ezt szándékozom napvilágra hozni.

2007 nyarán kezdtem el kutatásomat. Kezemben tartottam már néhány tanulmányt és érdekességet Sáfáryval kapcsolatban, s az a tény, hogy tőlem 11 km-re, Sátoraljaújhelyen járt magántanulónként gimnáziumba s ott érettségizett, nem kevésbé munkácsi illetősége – megannyi olyan szál volt, mellyel egyre közelebb került hozzám. A tartalmában csaknem ömlesztett 4 kartondoboz azonban meglepett. Nem számítottam rá, hogy a hagyaték még feldolgozatlan. Mint ahogy arra sem, hogy a hagyatékról szóló felsorolás nem egyezett a benne találtakkal. Persze, nem lehetetlen, hogy nem mindent kaptam kézhez éppen annál fogva, hogy az értékes dokumentumok még nem kerültek feldolgozásra. Viszont ott voltak a verses füzetek, összesen 8 darab. Az első öt lilás-kék, amolyan iskolai füzet, nyolc lapos. Valamennyit számozással látta el egykori tulajdonosa a jobb felső sarokban. A címkére nyomtatott betűvel írta a nevét. A három pepita füzet egyetemi jegyzeteit is tartalmazza.

Az 1. füzet első lapján 1926 júniusában született, *Való és Álom* című, ismeretlen költeményét olvashattam kézírásban. A mindössze 6 soros verset beemeltem az általam szerkesztett kötetbe, nyitó vers lett belőle. Ennek

két oka van: Sáfáry egyik visszatérő témája az álom és valóság kérdése, a másik a kronológia, mely végül is szerkesztési elvem lett jobb híján. Nem lett volna célszerű egybemosni a Sáfáry-verseket. Nyilván nem véletlen, hogy mindkét kötetben 40–40 verset adott közre. Magának a válogatásnak, szerkesztésnek is meg volt a koncepciója, hiszen nem minden versét, és nem minden publikált versét emelte be kötetébe. Ésszerű tagolásnak tetszett, hogy önálló ciklusban tegyem közzé az általam kiválasztott 28, zömmel ismeretlen verset. A nyolc füzetben található kéziratot nem adtam közre teljes mértékben. A Sáfáry testvérek jutottak eszembe, akik óvták bátyjuk hagyatékát, tiszteletben kívánták tartani döntéseit. Az általam kötetbe válogatott versek közül sok megjelent a helyi lapokban, illetve feltételezhetően így történt, mert bejegyzés áll mellettük.

2008 során szerkesztettem és adtam ki magánkiadásban *Köztetek vagyok* címmel Sáfáry László összegyűjtött verseit. A kötet címét a költő *Hegylakók* c., 1931-ben keletkezett rövid opusának záró sorából kölcsönöztem. Mindenképpen Sáfáry saját szövegéből kívántam a könyvnek címet adni, s ebben találtam meg mindazt, amit életérzésként kifejezett mind korai, mind későbbi írásaiban. A verstöredéket erről a két sorról fejttem le:

Magasban élő hegylakók!
Én köztetek vagyok.¹²

A *Köztetek vagyok* c. kötet további ciklusait a költő időrendben egymást követő két kötetének anyaga adja: a *Lendület* és a *Verhovina*. A Sándor László által felkutatott verseket az általa szerkesztett kötetcímmel azonosítottam, így lett a 4. ciklus címe *Korforduló*. Ebben a szerkesztésben elsősorban irodalomtörténeti szempontokhoz ragaszkodtam, ily módon a kis könyvecske világos képet ad nem csak Sáfáry költői hagyatékáról, hanem publikációjáról is.

A kéziratot füzetek gyakran csak tisztázatait illetve szerkesztését adják verseinek, új anyagot alig tartalmaznak. Ez úgy értendő, hogy a Sáfáry-kötetek szerkesztett tisztázata is ezekben a füzetekben sorakozik. Az első füzet, mint valamennyi kék füzete, 8 lapos. A végéhez 3 lapot csatolt a költő, melynek mindkét oldalát teleírta. 1927 februárjával zárul kéziratot versekkel teli anyaga.

1927. február 5-ével indul második füzete egy Nikolas Lenau vers fordításával (*Der schwere Abend*), magyar címet nem ad neki. Február 25-én *Valakire várok* címmel egy 2x4 soros, 27-én *Visszavágyom napkeletre!* címmel találunk füzetében verseket. Ám ezen írásait feltaláltam a hagyatékban

1926-os keltezéssel is. A 2. sz. füzet tartalmazza a *Szállj, szállj...* kezdetű versötletet, melyet majd tovább csiszol. A füzetet *Éjjel* címmel egy szerelmes vers zárja 1927. március 27-ei dátumozással. Ebből a füzetből a *Visszavágyom napkeletre!* és a *Szállj magasra...* kezdetűt emeltem be gyűjteményembe. A hagyatékban gépelt formában több versre is bukkantam. A *Visszavágyom napkeletre!*¹³ mellett bejegyzés mutatja, hogy a vers 1926-ban keletkezett, és 1927-ben megjelent a Mi Lapunkban. A költeményt történelmi romantika járja át, a kamasz ifjú időutazásának vagyunk tanúi, ahogy oda-képzeli magát az egykor hazát adó napkeletre, ahol még őseink szabad pusztákon lovagoltak. A trochaikus sorok a magyaros verselés hagyományaival csengenek egybe, egy kissé a XIX. század lírájának hangvételét idézve. A költeményben ott van a nemzeteken túli közösségi érzés nagy pátosza is, s ez a humánus általában kivételesen jellemző Sáfáryra:

Túl a csendes Volga vizén egymást hogy szeretnénk!

Vérszerződés nélkül egymást szívünkre ölelnénk.¹⁴

(*Visszavágyom napkeletre!*, részlet)

A 3. számú füzetét 1927. április 2-án indítja *Ti két füzetek!*¹⁵ c. versével. A kéziratban javításokat ejt. Kötetbe szerkesztéskor természetesen figyelembe vettem ezeket. Bár korai verseinek jelentős részében meglehetősen naiv kamaszhangot hallat, ezen írásaiban már ott van mindaz, amit felnőttként igényesebben és nagyobb szigorral, a szöveg megformálásának erőteljesebb ökonómiájával tár elének. A kék füzetekhez címzett írása egyfajta ars poetica, mindaz az elszántság, amivel későbbi verseléséhez tudatosan viszonyul, itt már tetten érhető. Azok a bizonyos kék füzetek azonban egyfajta válogatást is mutatnak, melyekben már 16 éves korában írt verseit is megtaláljuk. A sportos testalkatú ifjú meglehetősen érzékeny lelki alkat. Mindent észlel, meglát, átél, ami körülveszi, s ezzel bizonyos értelemben magára is marad, nem tudja, csak a papírlappal megosztani, amely megőrzi, de nem „beszéli ki” impresszióit. Életérzéséhez, mely bezárja, a család rendkívüli társadalmi, illetve társadalmon kívüli státusa is hozzájárulhatott. A kisdíák korán kényszerült átlátni a politikai manőverek mögött meghúzódó mellékutakat, kiskapukat, a rendszer, a gépezet tisztességtelenségét és kijátszhatóságát. Magántanulósága, a kényszerből felvett álnevek, hamis iratok, melyek segítették közlekedését Munkács és a korabeli magyarországi települések között, egyszerre segítették korai érését és nagyvonalú, szabad hozzáállását a dolgok szokatlan menetéhez.

A gyermekien szenvedélyes öt versszakos költemény naiv önkifejezése tökéletes formában jelenik meg az epitritusok alkalmazása által. A vers lüktetésének másik sajátossága, hogy benne a „nemzeti versidom” rímes ütemhangsúlya is feltalálható, tehát ez a korai Sáfáry-írás igazi szimultán vers. A páratlan sorok két, a párosak egy epitritust és egy jambust tartalmaznak szabályos váltakozásban. Igen hangsúlyossá válik az utolsó versszak utolsó előtti sorának zárszava: *zenélve*. Mi több: az egész sor visszaolvasásra hív, és arra világít rá, amit a forma el is árul: „soraitok közt zenélve” emlékezik a költő, ha majd visszaolvassa versét, mert írása – zene!

Érthető, hogy Görömbei András ezeket a korai írásokat, „zsengéket” kötetben szerette volna látni, mert olyasmit mondanak el szerzőjükről, amiről későbbi versei hallgatnak: kivételes formaérzékenységét és ismeretét. Mindkettővel rendelkezett.

Sáfáry korai versei nem csak formai különlegességek, tartalmuk szerint is elemzésre méltók. A 4. füzetében, a *Turáni dal* c. versében magyarságtudata, történelemismerete, tanulmányi élményei munkálnak. A panaszos, egytömbű vers az idegen hatalmat rója fel másfél oldalas verses szövegben. A költemény rokonságot mutat a 2. füzetben található *Visszavágyok napkeletre* c. írásával, mely azonban hangvételében ellentétes: csupa idill, történelmi romantika, pásztortüzek és tárogató hangja üzen a hegyekről. A mitologikus hangvétel itt még a magyar történelemhez kapcsolja, akárcsak *A regős diákoknak* c. versében (a 3. füzetébe jegyezte le). Egyfajta Ady – kultusz is erősen kivehető a verses dikcióból:

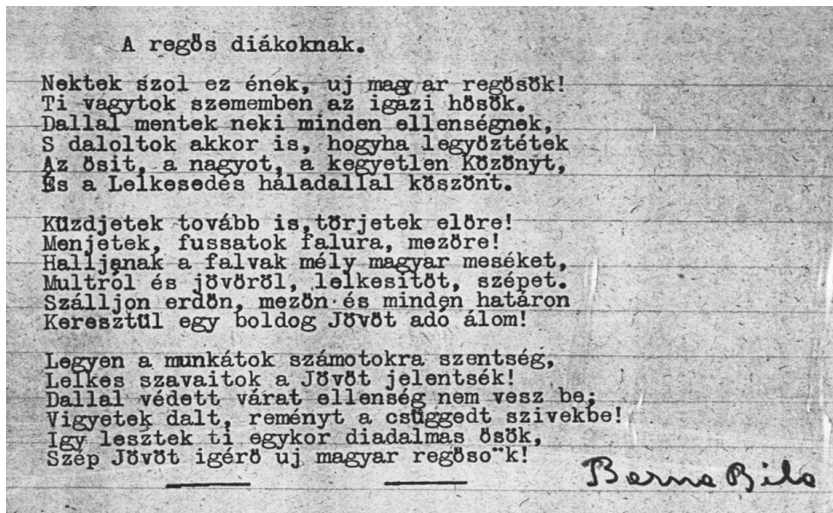
Nektek szól az ének, uj magyar regősök!
Ti vagytok szememben az igazi hősök!
Dallal mentek neki minden ellenségnek,
S daloltok akkor is, hogyha legyőztétek
Az ősit, a nagyot, az egyetlen közönyt,
És a lelkesedés háladallal köszönt.¹⁶

(*A regős diákoknak*)

Szabályos szimultán vers ez is, melyben szimmetrikusan válnak ketté a sorok 6/6-os szótagokra az ütem határán, de jól kihallható a 4 és 2 szótagszámú verslábak jelenléte is. A sorzáró lábak spondeusok vagy jambusok. A tetrapodiák ennél bonyolultabb változatban fordulnak elő, hiszen a 4 hosszú szótag két spondeus összeolvadását is magában rejt, de ugyanez érvényes a jambusok vagy trocheu-

sok kettőzésére is. Az 5. sor paiónja az első ütemben, az epitritus jelenléte a 3. és 6. sor második ütemében, a jónikus a minore az 5. sor második ütemében vagy a procelezmatikus a 2. sor 2. ütemében oly mértékben befolyásolja a vers zenei megszólalását, hogy a tetrapodiák nem esnek szét kisebb egységekre. Ezáltal a vers lassan hömpölygő első verslába felgyorsul az ütemhatárnál. Mindez nem csak dinamikát, de konkrét dallamot kölcsönöz a versnek.

A költemény 1927-ben megjelent a Mi lapunkban Barna Béla álnéven.

(Álnéven megjelent költeményének gépelt szövege a szerző aláírásával)

3-as számú füzetében több olyan kézira is bukkantam, melyek szövegét jól tudtam hasznosítani. Bekerült az általam szerkesztett gyűjteményes kötetbe a *Tavaszi hangulat*, *A regős diákoknak*, a *Feljött a holdvilág...*, az *Álomország* és a *Vajda centenárium 1927.* című, illetve kezdetű vers is. A Vajda-vers első változatával ebben a füzetben találkoztam, s abban még *Elfeledett költő* (1927. V. 22.) volt a címe. Nem ez az egyetlen különbség a két lejegyzés között. De lássuk az eltéréseket! Az *Egy elszállott üstökösnek* (javított) sornak az *Egy lehullott üstökösnek* volt az előzménye. Az 1. vsz. 4. sora első ötletből: *Nagy-régen sirt vágyak* (javított: *Bús, régen sirt vágyak*). További változtatást is eszközölt a szerző. A 2. versszakban felcserélte a 4. sort az ötödikkal. A 3. füzetnek ez a záró verse. A kétszer 6 soros költemény rímképlete (aa,b,cc,b; dd,e,ff,e) Vajda néhány versében is megtalálható, de

nem igazán jellemző (*A legszebbnek, Bartha végórája, Liszt Ferenchez, Őszi hangulat*). A verset jambusok és trocheusok uralják közömbös verslábak egyvelegében. A költemény dalformájú, ám ritmusa csak megidézi Vajdát, nem követi. A 4/3 és 4/2-es sorok légiesebbek Vajda gyakori 8 és 10 szótagos sorainál. Az első versötlet (Egy elszállt üstökösnek...) még Vajdához próbált alkalmazkodni 8 szótagos sorával, de Sáfáry „belső zenéje” a hetes sorokat hívta elő. Szimultán, bimetrikus versként is értelmezhető a költemény azzal a specifikus vonással, hogy az ütemhangsúly nem egyezik a kólonokkal. Ez a rendkívüli zenei tulajdonsága valamint a sorvégi hosszú szótagok elnyújtott akusztikája a vers játékos csengését egyfajta ünnepélyességbe foglalja. Sáfáry is él az üstökös metaforájával, melyet egy további képpel told meg: *Az első dal-ködösnek* – szólítja meg a 100 éve születettet:

Egy elszállt üstökösnek,
Az első dal-ködösnek
Szól csendesen az ünnep;
Bús, régen sirt vágyak,
Átkozódók, lágyak,
Egy percre előtűnnek.

Egy perc és elfelejtjük,
Ismét a multba ejtjük,
S a messze tovatűntnek
Még jobban halkulva,
Száz esztendő mulva
Szól csak megint az ünnep.

Igazi kis remeke ez a 17 éves kamasznak. Nem véletlen, hogy Vajda Jánosban rokonra lelt. Sáfáry korai írásaiban gyakran ott van a magányosság, az egyedüllét, a magára hagyott ember mélabúja. Ugyancsak visszatérő témaköre álom és valóság oximoronja. *Álomország* című, öt versszakos, strófánként hat soros költeménye hangulatában és részben ritmikájában is Reviczky Gyula *Altató* című versével mutat rokonságot.

Négy nappal később születik a *Mért kell lenni...* kezdetű verse, mellyel bizonyíthatóan nem voltak tervei a szerzőnek. Címet sem adott neki, a feljegyzésekben sincs nyoma, hogy továbbküldte volna valamelyik lapnak. A vers azonban szervesen tapad az előbb tárgyalt másik kettőhöz, s bennük

Vajda János „lelke” még mindig visszatér borújával, de a 8 szótagos páratlan sorok is jelzik ezt a hatást. Tüzetesebb vizsgálat után kiderül, a domináló verslábak is hasonlóak a két költeményben, s hogy valójában a 3, időben nagyon közel egymáshoz keletkezett versben sok közös elem található. Az első versben lelke metaforájaként egy bánatos hajót választ, amely „gyászos ködben” bolyong a tengeren. Meglehetősen sokat használt hasonlat, metafora ez. A második versszakban azonban kiszakad a választott kép avíttas légköréből, egészen gyermeki eszközökkel él, s ezzel megleveníti versét:

Miért nem tud az én lelkem
Kicsiny csónak lenni?
Miért nincsen kicsiny telkem
Kiszállni pihenni?¹⁷

A vers második kérdő mondata József Attilát juttatja eszünkbe, aki a *Szabad ötletek jegyzékében* fogalmazta meg a gyermeki szükségleteket 1936. május 22-én: „...*kellott volna két kis ló, kis nő, kis eke / kis ház, kis kutya (...) – minden arányosan hozzám (...)*”. Különös, hogy József Attila öt évvel volt idősebb Sáfárynál, a *Szabad ötleteket* súlyos válságban írta 31 évesen, Sáfáry 17, és színes álmokkal, képzelgésekkel van tele érintetlenül ártatlan világa. A hozzánk arányos világ tehát mindenképpen szükséglet, akár sérül a lélek, akár egészséges.

1927 tavasza van, a költő mindössze 17 éves. Önmaga által gyöngének ítélt versei kis remek. Májusban új füzetet kezd, a negyediket. Az első bejegyzés nehezen olvasható szerelmes vers cím nélkül. Június 15-én *A szívem régen / Nem vágyott dalra...* kezdetű verse mellett a H. U. bejegyzés található, melynek csiszoltabb verzióját beemeltem az általam szerkesztett kötetbe.¹⁸ A versek mellett többnyire dátum vagy rövidítés áll: H. U. (Határontúli Újság), M. I. (Mi Lapunk). Ezek jelzik, hogy hova küldte publikálásra őket a költő.

Júliusban aladátumozott versek hirdetik, Nyíregyházán tartózkodik, alkalmasint rokonoknál. Szerelmes versek sorakoznak egymás után ezen a nyáron. Augusztus 8-án írja a *Talán Te vagy?* címűt, 23-án megjelenik az orchidea visszatérő motívuma egy cím nélküli versben, melyet majd továbbfejleszt egy szeptemberi variációban. A vers első változata sem érdektelen, mivel azonban a költő alakítani, csiszolni kívánta, kötetbe a javított változatot szerkesztettem be. Ám érdemes az első variációt is megismerni:

A szívem hüvös	5
orchidea kelyhe,	6
s ez orchidea	5
én magam vagyok;	5
régen szívünk	4
magunkba minden	5
szépet, új színt és illatot.	8
Virágoskertben,	5
ha talán találunk	6
hozzánk hasonló	5
szép orchideát,	5
dalolj szívem;	4
s az összegyűlt szép	5
hulljon reá s róla reád.	8
Szívem színével	5
az új orchidea	6
kacagjon, sirjon,	5
daloljon velünk...	5
Siess szívem!	4
Mert orchideát	5
talán többé nem is lelünk.	8

A vers javított változata 1927 szeptembere és október 21. között keletkezik, *Rózsaszín virágok...*¹⁹ kezdettel megtalálható a Sáfáry-kötetemben. A két variánsban közös a három versszakos terjedelem valamint a kis betűs sorkezdet. Ez új jelenség a szerzőnél. Az összegyűjtött írások között is ez az első, modernebb megjelenítésű szövege. Érdeemes összehasonlítani a variáns versek ritmikáját és rímelését is. Az első változatban a jambus az uralkodó versláb. A rövid verslábak gyakran egybeolvadnak a mellettük lévővel, s egy nagyobb időegységnyi ritmust érzünk ki a sorokból. Megjelenik az enjambement, mely szintén újszerű próbálkozása Sáfárynak.

Versének másik változata, melyet kötetbe szerkesztettem, egy egészen új költemény, ugyanazon ötlet merőben más megfogalmazása. A versszakok 5 sorosak, a sorok szótagszáma apadó a záró sor felé haladva. Ebben az előző variáns ellentétét teremti meg. Rímelésben is más mintát követ: a

három versszak mindegyikében a 2. sor páros rímet alkot a harmadikkal. Ritmusképlete nem szabályos, de szabályosan hullámzó ötvözet: a két utolsó sor daktilusát, az utolsó előtti daktiloepitritusát csengeti egybe a középső, leginkább epitritusokat mintázó, átvezető sor révén a következetes ritmusképletet nem mutató két első sorral. A kezdő sorok népdal-jellege így kapcsolódik a konkrétabb ritmusú rövidebb sorokhoz. A szövegben ki is mondja a költő: „...halljam / milyen dallam / lesz, ha a kettő / összehajol?” Igazi ritmusjátékot alakított verséből, melyet akár a századforduló sanzon típusú dalaival is kapcsolatba hozhatnánk (itt Heltai Jenő, Szép Ernő vagy Ady hasonló kísérleteire gondolok).

A merőben más ritmusképet követő variánsok közti rokonságot csak akkor halljuk meg, ha megkeressük a bennük rejlő dallamot. Igazi érdekesség a két különböző ritmusú–szerkezetű versben, hogy csaknem ugyanazt a dallamot érzékelteti szinte dúdolható formában:

Rózsaszín virágok	6
dalos kertjében jártam	7
és találtam	4
szép, odatévedt	5
orchideát.	4
Az én szívem is bús	6
trópusi virág; halljam	7
milyen dallam	4
lesz, ha a kettő	5
összehajol?	4
Színes szírom szívem	6
sír és nem dalol; vajjon	7
dalos tavaszon	5
mit keresel itt	5
őszi sirás?	4

A szótagszámok kivezetésével szemléltetni szeretném a két vers közötti erőteljes különbséget mind a sorok, mind a szótagok vonatkozásában. Különös vállalkozás egy kezdő verselőtől, hogy témáját két különböző, s mindkét alkalommal tökéletesnek és különlegesnek mondható szerkezetben oldja meg, azaz két önálló írásban is megformálja. Utólag sajnálom, hogy az első variánst kihagytam a gyűjteményből.

5. füzetében a klasszikus görög mitológiával egészíti ki, az antikvitással emeli magasabbra írásait mind tartalmi, mind formai értelemben. Első bejegyzett versének címe: **Phoenix**, 1927. november 11-én írta, s a Mi Lapunknak és a Határontúli Újságnak küldte el. Ez egyben a *kék füzetek* utolsó példánya, az érettségizni készülők, az érettségiző és a fiatal egyetemista írásai kerülnek bele. Ezek az életrajzi körülmények olykor meghatározóak. 1928. március 21. keltezésű **Ganymédes** versének lejegyzése, melyet javításban 1928 októberében gépel le. „Szépségmítoszát Ganümedész alakjában vetíti elének”²⁰ – olvashatjuk Görömbei András tanulmányában. A görög mitológiai történetet metaforában bontja ki, melyben a költő szíve a „*Ganiméd-pohár*”, tele az ifjúság vad szépségével, ragyogásával, a halhatatlanság ígéretével. Övé az *olymposi táj*, a *szerelem muzsikája*, mely verssé érik tollán, s az önzés, amit csak a fiatalság tarthat magánál. A mitológia szerint Zeusz sas képében rabolta el a trójai királyfit, amikor az szépséges ifjúvá serdült. Sáfáryt az élet és a költészet ragadja el Zeuszként. Mámora, mely ifjonti erejének, tehetségének felismeréséből fakad, játékosá és önzővé teszi: szívét, mely istenek ajka által érintett kehely, nem adja senkinek. A Négyesy által rikító zenéjűnek ítélt rimes anapesztus helyett rímtelesen verset alkot, melyben legfeljebb az ismétlések ritmusa vagy egy-egy belső, „vétlen” rím pendül rá a többnyire teljes anapesztikus sorokra. A 18 soros versben hosszú és rövid sorok váltakoznak. A görög drámák ütemére írt menetdalokat idézi azzal az eltéréssel, hogy a sorokat szabadon tördeli, a szimmetriára alig ad, s így elnyújtott sorokba foglalja az önmagában leváló ritmusú részeket is. Akár egyetlen tömbbe is zárhatta volna, írhatta volna sortól sorig, ahogyan azt a görög verselés egykor valóban tette, annyira tisztán tagolják szövegét az anapesztusok. Az első, a 7. és 8. sor első szótagjának csonka lába kiesik a vers ritmikájából, a rövid sorok egy része is csonka lábbal zárul. A sorok felbontásával emlékeztet a sirató anapesztusokra. Nem zárható ki az ellentmondásos szándék: öröme az elválás fájdalomába ágyazva tör ki belőle, hiszen érettségijével odahagyja szülővárosát és kedves családját is. Ilyen értelemben férfivá avatásának idejét éli, mint Ganimédesz Zeusz mellett az Olümposzon.

Metaforák sorát bontja ki Sáfáry versében. Ha szíve Ganimédesz pohara, akkor a bíbor színű, habzó ital benne nem más, mint az örök fiatalság, vagy a „szerelem kacagó, nevető / muzsikája”.²¹ Elgondolkodtató, miért választotta szerepszemélyiségének Ganimédeszt, az istenek pohárnokát. A versben uralkodó tobzódások, az örömök viharos leírása megsejteti: az ifjú,

aki gyermekkorától elbúcsúzik, új jövő felé indul. Az istenek világába csöppen, de cserébe el kell vesztenie gyermeki ártatlanságát. Feladat és szolgálat is vár rá, nem kapja ingyen a halhatatlanságot.

Mintegy folytatása a versnek az 1929. március 23-án keletkezett *Ovidius Tomiban*. A Budapesten élő egyetemista rendszeresen levelezik az otthoniakkal. Március 24-én három versét mellékeli szüleinek írott leveléhez. Ezekhez hozzáfűzi: „... az 1.)- t még otthon írtam, a 2.)- t tegnap este itt, a 3.)- at a múlt hónapban Püspökladányban.”²² A verseket húsvétkor szeretné megjelentetni egy helyi lapban, nem derül ki, melyikben. Az viszont tudható, hogy a „tegnap” született nem más, mint az *Ovidius Tomiban*, a püspökladányi a *Nyugalom* című, az otthon keletkezett feltehetően 1928-ból való. Ötödik füzetében ezek a versek egymás mellett állnak, s egyben az utolsó bejegyzések is, az *Ovidius Tomiban* zárja ugyanis az utolsó kék füzetet. Nem bizonyítható, de okkal feltételezhető, hogy ezt a három írását együtt küldte haza. Feltevésemet erősíti egy megjegyzése levelében: kéri X. Y.-t (a monogram nem értelmezhető), „Legyen szíves vigyázni a correcturánál mert ha pl. egy rövid i helyébe hosszú í kerül, rossz az egész vers”.²³ Aggodalma nyilvánvalóan időmértékes versekre vonatkozott. Ha a 3. vers valóban a *Dal* c. lenne, ez esetben a *Határontúli Ujságnak* címezte írásait. Füzetében ugyanis csak ezen kézírata mellett van bejegyzés arra vonatkozóan, hol publikálja azt.

Az *Ovidius Tomiban* fordított helyzetben születik: a költő Budapesten van, Tomi pedig szülővárosát, Munkácsot szimbolizálja. A képzeletbeli hazautazás illetve helycsere egyszerre vágyakozás az otthon után és öröm, hogy mégis a fővárosban van, hiszen: „Rómában mosolyogva repül a lenge Zefirus / s Flóra amerre kacsint, tarkul a sűrke vidék.”²⁴ A 20 soros költemény egyetlen tömbben íródott, s az egész írást az „ott” és az „itt” folyamatos összetevése határozza meg. „Rómában” minden színes, tele van élettel, a tavasz is másként, melegebben és derűsebben jelentkezik, míg „Tomiban” minden fagyos, kietlen, barátságtalanul zord, a tél elhúzódik, s nem akarja átadni helyét a tavasznak. De nemcsak a táj, a vidék, a természeti környezet különbözik. Az ember alkotta közösségek élete, mentalitása is nagyon eltérő:

Ott Liber és Flórának ünnepe, áldoz a város,
feltámadt a Tavasz! Bor! Zene! Tánc! Ölelés!
Itt némán, hallgatva ülök, mit érne beszélni?
Durva a géta beszéd, tompa a géta szive.²⁵

Ám nézzünk az ihletadó minta, minták után! Ovidiust Augustus császár valóban kitiltotta Rómából. Tettét leginkább személyes sérelmek motiválhatták, s ehhez talált alkalmas ürügyet egy családi botrány formájában. Mindezt Róma erkölcsi megítélésére és az erkölcsök megszilárdítására is kiterjesztette, ily módon sikerült Ovidiusban, a szerelmes versek és szerelmi praktikák megéneklőjében Róma erkölcsi ellenfelét láttatnia. *Tristia* c. elégiagyűjteményében verseli meg Publius Ovidius Naso száműzetésének történetét, melyben minden apró részletet gondosan rögzít. A művelt latin költő nehezen viselte a Fekete-tenger partján fekvő barbár város klímáját, a lakók műveletlenségét és az egyedüllétet. Később Juhász Gyula fordul majd a magyar lírában e minta felé, és ő is ciklusnyi versben panasolja el száműzöttségét, méltatlan környezetét és a szerelem, a kedves hiányát: „...jégpáncéllá fagy a tenger, / s látod, a bős z fagytól áll a pohárban a bor”²⁶ – olvashatjuk az eredeti panaszt, mely Sáfáry tollán ilyen variációban jelenik meg:

Itt, Tomiban viharos szeleket küldözget a tenger,
zúgva taszítja a szél télnek a jégsezekerét.²⁷

Ovidius Amornak tesz szemrehányást sorsának fordulása miatt. Benünket leginkább ezzel kapcsolatosan megfogalmazott verselési szokásai érdekelnek, melyeket majd Sáfárynál is érdemes megvizsgálni:

Ifju szivem dalait legelőször nem te sugalltad?
Annyi hatos lábhoz általad írtam ötöst.
Nem tűrted, hogy a maeoni dallal hírré verődjem,
s hősi vezéreknek zengjem a tetteit én.²⁸

Ovidius disztichonban írta leveleit, a hatos verslábhoz ötös sort írt. Ezt már Sáfáry *Ganimédes* c. versében is megtaláljuk nyomokban. Sáfáry követi mesterét, hatodfeles és ötödfeles disztichonokban daktilust anapesztusszal váltogat, és csonka lábakkal tölti ki a sorok mértékét. Az említett verslábakon kívül molosszussal mélyíti szövege hangulatát, lassítja a sorokat.

Szepes Erika *Ezredvégi menekülések – II. Az ókor és sorstársak* c. tanulmányában²⁹ az Ovidius–párhuzamokkal foglalkozik, és részletesen kifejti Juhász Gyula érintettségét is a kérdésben. Juhász 1899-ben írta első Ovidius-versét, mindössze 16 évesen. Sáfáry László valamivel több: 19 éves.

Verse elárulja, ismeri Juhász Gyula témába vágó műveit. Leginkább *Ovid tavaszdalának* képei üzennek át a Sáfáry László költésen. Lássuk, milyen párhuzamokat találhatunk a két szerző témakifejtésében!

Juhász Gyula:

1. Tomiban ősz van...
2. Barbárok a népek...³⁰

3....halk zefírek dala száll...³¹

Sáfáry László:

Itt, Tomiban, viharos szeleket...
Durva a géta beszéd, tompa a géta szíve.

...mosolyogva repül a lengé Zefirus...

És így tovább... Szót érdemel, hogy mindez az eredeti forrásban is ott van, Ovidius erősen befolyásolja rajongó utódjait. A versek felütésében is rendkívül sok a rokon hang. Róma a szerelem, az örömök, a szép táj, kellemes klíma és a műveltség, jólét szimbóluma. Tomi – Munkács – Szakolca (Juhász Gyula felvidéki tanítóskodásának színhelye) a zord klímát, jeges, szeles, havas időt szimbolizálja, legyen ősz vagy tavasz. Róma – Budapest a szerelem és a boldogság csábító fészke, ahol teljes az élet, a költészet, a kultúra magasan szárnyal. Tomi – Munkács – Szakolca a „géták”, a műveletlen, barbár népek otthona. Ellentétében állnak a párhuzamok. Még Sáfáry verszárlatára is találtam analógiát:

Jobb menekülni ködétől a kinzó gondolatoknak,
s nézni az égi mezőn elsuhanó madarat...

(Sáfáry László: Ovidius Tomiban)

Óh, de ahol a tavasz köd, borulás, szakadás,
Hol vegyen ottan a szív és dal új örömet?

(Juhász Gyula: Ovid tavaszdala, részlet)

A párhuzamok végtelenjébe futhatnánk bele ily módon, hiszen a szerzők hatása egymásra kivédhetetlen. Mindez megfűszerezi a verseket. Sáfáryról elmondja, milyen jól ismerte a kortárs irodalmat is, igazodását valódi értékhez mérte.

Az 5. füzet tehát tele van elbűvölő versötletekkel, „kísérletekkel”. A forma erőteljesen dominál a szövegekben. Tudatos korszaka ez, amikor magára ölti a verskultúra sokszínű köntöseit, mintegy próbálgatva, melyik illene leginkább a benne munkáló tartalomhoz, a kimondás varázslata milyen formákat vonz.

Már nyilvánvalóan tudja, hogy a verselésnek mesterségbeli feltétele van, s hogy mindent ismernie kell ahhoz, hogy majd a saját hangjára leljen. Ezek azonban mégis többek ujjgyakorlatoknál. Mindenre művelt analógiát keres, élethelyzetére is, stilizáltságában nehézségei, igen szegényes élete más színben tűnik fel előtte. Hiszen a *Nagyoknak* sem volt könnyű, lám! Amúgy is idegen tőle a panasz és siránkozás. „Jobb menekülni ködétől a kinzó gondolatoknak” – szögezi le az *Ovidius Tomiban* utolsó előtti sorában. Juhász Gyulával ellentétben, ki a „ köd, borulás, szakadás” közepette nem látja a megoldást életére, és mintegy felmentést is kér, ad magának a körülmények folytán, Sáfáry „ellép” ezektől a hangulatoktól, hiszen nem vezetnek céljai felé.

Az 5. füzet verseit mind témájában, mind formailag többféleképpen csoportosíthatjuk. Mindez egyfajta mutatója is annak, mennyire inspirálták tanulmányai, remek tanárai az egyetemen. Témavilágában tovább él a dal, s ez a forma determinálja a versszöveget is. Az antik verselés természetesen adódik, mert fordít görögből. S ha már teszi, meg sem kerülheti a verses szöveget. Ilyen fordítás-töredék szerte megtalálható füzeteiben, de egész költemények is későbbi korok szerzőitől. A görögös mérték használata azonban már korábbi írásaiban is felfedezhető. Bájos verse *A Múzsához* 1926-ban keletkezett. Euterpét, a „Muzsák múzsáját” szólóztatja, „...ki oly sok ifju lelkét lángra gyujthatod, / S őket aztán az ifjúsággal együtt kegyetlen otthagyszod”.³² A gyönyörködtető, örömet nyújtó múzsa Zeusz és Mnemosziuné nászából született, akinek a lírai költészet és a zene kapcsolódik alakjához. A kamasz költő hangot ad versében félelmének, hogy kora előrehaladtával múzsája elpártol tőle, hiszen mindig az ifjak mellé szegődik. Ebben utalást is találhatunk arra, hogy a fiatalok mily gyakran foglalkoznak versírással. Nem bízik hát ihletadó-jában, és szinte megdorgálja hűtlen természete miatt:

Euterpe! Te kedves múzsa, ki oly sok ifju lelkét lángra gyujthatod,
S őket aztán az ifjúsággal együtt kegyetlen otthagyszod,
Mások után nézel, kik még ifjak és remélnek,
S kiknek ajkán aztán az ifjúsággal elhal az ének.
Muzsa te, csapodár ne csalj meg engem.
Maradj velem, engedd énekelnem
Ifjúságom multán, elmúlt ifjúságom,
Ha lelkem vigaszát másutt nem találom.
Kísérj végig küzdelmes, nehéz életemen.
Euterpe! Muzsák múzsája, maradj, maradj velem!³³

Beszélgetése, zsörtölődése műzsájával egyfajta prognózis jövőjéről. Hogy ifjúsága küzdelmes, az kétségtelen, de a későbbiekre vonatkozóan is ezt jósolja magának. A szabadulást gondjaitól a költészettől várja.

A vers összességében elődök nagy verseit vonzza be inspirációként, jelen esetben Csokonai két remeke emelkedik ki a sejtelemből: a *Búcsú a magyar műzsáktól* és *A Magányossághoz*. Mindkét remekmű témavilága valamilyen módon lecsapódik Sáfáry verses közérzetében, de a munkácsi költő nagyobb szabadsággal gondolja tovább kérdéskörét annak formai megjelenítésében. Igen, mondhatjuk, sokkal kisebb gyakorlattal és minden bizonnyal szerényebb tehetséggel játszik anyagával – de játék ez, művészi szinten. A vers tartalmi rokonságban van Sáfáry több művével. A *Te ihletetek madárja!* kezdetű írása valójában ugyanarról vall egy merőben más karakterű, dalformájú költeményben. A vers keletkezési ideje 1927 vagy 1928. február 13. (25). A kéziratos 5. kék füzetében találtam rá ezzel a két időjelzéssel. Esetleg nem is a keletkezés időpontjához van köze, mert számokat olykor egyéb verse mellett is találtam. A vers javítások nélkül, tisztázatlan áll a füzetben. Hat görögből fordított sor után következik. A műzsa szerepét az ihlet veszi át, melynek metaforája: madár. A vers nem csak az ihlet sóvárgása. Benne megtaláljuk a költő szinte biológiai igényét erre az állapotra, s amit magával hoz: a versírásra. Úgy véli, akit e madár meglátogat, annak „szép szívébe száll”, hogy ott „elpihenjen”. Sokat remél tőle, hiszen megajándékozza azt, akit felkeres, mert ott marad lelkében, s a „*A régen őrzött álmok / Sokféle szép zenéjét*”³⁴ hozza el számára. A szent érintkezés pillanatában azonban nem a költő sorsában feltorlódott problémákör szólal meg a régen várt versben, hanem ennek a találkozásnak az ünnepe szövődik be a versbeszédbe: „A fájdalomszin árnyat / Szememre hullni, röptöd / Okozta ritka árnyat / Szemem nagyon kívánta! / Hogy énekelni tudjam / A régen őrzött álmok / Sokféle szép zenéjét. / De most, hogy megjelentél / Szívemnek e dalával / Csak tégedet köszöntlek; / Hisz gyakran álma voltál / Sírás, sok éjszakámnak; / Szeretném, hogyha gyakran / Jönnél segíteni nékem / Az álmaim dalolni!”³⁵

A vers tele van kulcsszavakkal, melyek visszajárnak ebben a korai költészetben: álom, zene, szív, sírás, dalolni. A versírás természetéről két sorban tesz vallomást: „Mióta várja torkom /Az ismerős szorongást”³⁶. A kialakított kép rengeteg mellékágot hajt: torkunkban érezzük a szívünk dobogását, ha madarat tartunk a kezünkben, tapintjuk szívének ijedt lüktetését, pulzál kezünkben ez a lüktetés... Ezek ritka pillanatok, belső esemé-

nyek, melyek átélése ünnepi és megilletődött érzést is ad tulajdonosának, ugyanakkor az egészben valami súlyosan drámai is feszül. A lélek túllépte tartományát, a végtelen betolakodója, s ez szorongással tölti el. A 21 soros jambikus dalversben soronként három szabályos jambust követ egy csonka láb. A képlet, akárcsak a dikció, tiszta, üde, élő. Mert hiába kerülnek a vers szövegébe avíttas fogalmak, képfoszlányok: a megélés hitelessége felülírja a bíráló kedvet. Rokon témájú verse a költőnek a már említett **A regős diákoknak**, az 1928 júniusában lejegyzett **A szívem régen...** kezdetű verse, valamint minden az álommal, álmodással kapcsolatos írása. Az írás ugyanis nem más számára, mint szavakkal megelevenített álmok, álmodások. Az élet álom – mondta Calderón, de a magyar irodalomtól sem áll messze a tézis. Elég csak Krúdy Gyulára gondolnunk. A XX. század eleje még nem gyógyult ki ebből a világnézeti válságból.

A dalversek másik csoportja a szerelem ihletésében született. Valós élmény és általános lángolás, szerelmes lobogás ez, melynek tárgya az élet, az eleven környező, az elemek és jelenségek. Szép és különleges darabja ennek a kozmikus létélménynek *Phönix* c. verse. A versszakok karcsúak, fölfelé lombosodnak. Az ötsoros strófák karaktere is különleges. Az időmértékes lábak kettő, három vagy négytagúak, és több reális lehetőséget is tartalmaznak. Jambikusnak indul a vers, de már a 3. sorban kitűnik a választhatóság, s a 4. és 5. sorban ez felerősödik. A teljes költemény elemzése során rajzolódik ki, hogy a záró sorok bontása nem szükségszerű, mert a jambikus lejtés a második versszakban ellentétét is hozza, s a trocheusszal így képez choriambust. A choriambus valamennyi versszakban fellelhető variáns, a vers teljes szövege sugallja is annak visszatérő jelenlétét. A visszatérés a formában erősen tapad a tartalomhoz, hiszen az újjászülető főnixről szól a költemény:

A szenvedélyek szép virágaiból
máglyát rakok,
(oly szépek az illatos, bibor,
ravatalok.)

S magam a csábos, dalolva pattogó
tűzbe vetem:
szürke tollam piros virágon
égjen hamuvá,
pernye legyen!

A hamuból majd pompázva kiszállok,
virág-vesztem
eldalolom és a virágos
máglya rakását
újra kezdem.

(*Phónix*)³⁷

A vers metaforával indul: a szenvedélyek vörös virágok. Ebből épít a szerző ravatalt, melyre magát veti. A költő tehát maga a fénixmadár. Ez a másik metaforája. A harmadik versszak már nem ad hozzá új képet, csak lezárja a megkezdettet, hiszen feltámadását követően előlről kezdi a folyamatot: újraépíti virágos máglyáját, melyen elhamvadva ismét feléled. Egyetlen metafora köré szerveződik tehát minden képe a versnek. A görögök-egyiptomiak szent madarát, a tűzmadarat használja fel önmeghatározásra, mely azonban vörös-arany tollazattal rendelkezik a hiedelem szerint. Az öreg madár, mely újjászületésére készül, elveszti színeit, melyben varázsereje is rejtetik. A mitológia születésére vonatkozóan él egy feltevés, mely egy kelet – afrikai madárhoz köti a fénix - jelenséget, amely madár a forró síkvidék miatt tojásait nem meri a földre rakni. Dombot épít hát magának a fészkeléshez. Távolról a forró levegő mozgása által ez olyan látványt alkot, mintha a madár alatt égne az összehorodott magaslat. A fénix a keresztény kultúrában is visszatérő szimbólum, különösen a középkorban, s gyakran szerepelt az irodalomban. Az emberek hittek is a létezésében. A korszak megannyi babonája közepette ez nem meglepő.

Ki nem mondottan, de tudhatóan ott van a versben a szerelem témája is. A tűz, mely szent lobogása az emberi fajnak nem más, mint a szerelem. A költő boldogan veti magát „ravatalára”, mert újraéled általa. Finom erotika lengi be a költeményt, ami nem kivételes a Sáfáry-versekben. Az *Olyan vagy* négyesorosa is jó példának bizonyul:

Olyan vagy nekem, mint a nap,
meleg kezeddal keltesz hajnalonként.
Olyan vagy nekem, mint a fü,
Lágyan simulsz és forrón elborítasz.³⁸

A *Phónix* címűt a témakör tekintetében kulcsversnek érzem. *Dal* c. rövidke, egy strófás írása is még ennek hangulatát, képeit és színeit követi. Benne esszenciálisan feltorlódnak Sáfáry visszatérő szavai: álom, dal, Nap, szív, sugár, sírás, mo-

soly. Tavaszi képpel indít, belóg egy rüggyel, virággal áldott ág a „képkeretbe”, valóban a japán tusrajzok és finom akvarellek hatását keltve. A vers egyetlen tömbben marad, csonka rímek árnyalják a belső zenét. Azok összeolvasása is megadja a vers üzenetét: pattan – virradatban, illat – nyílnak, (dalom) van – honnan. A kérdő szó rövid kérdő mondat része, a befejezés ilyen jellege lezáratlanul hagyja a csodák és titkok világát. Mindez a természet gazdag megnyilatkozásának része, melyre olyan naiv rácsodálkozással kérdez rá, mint Babits teszi az *Esti kérdésben*. A „nagy Öreg” magaslatait nem éri el, és nem is célozza meg, mégis: rövid nyílával ugyanoda céloz, mint a nagy mester, és hasonló evidenciákat kavár a lágyabb, sekélyebb mélyben, mint Babits, ki a tengerek, óceánok mélyeit szántja. Babits az estével indít, Sáfáry az éjben, a virradatban követi látomását:

Az ág rügyekben hajt ki,
a rügy virágba pattan,
az Élet él, kering, száll,
az éjben, virradatban.
Az álmok egyre jönnek,
fakad belőlük illat,
a Nap sugárral áldoz,
szinek dalolva nyílnak.
Vagyok... vagy, és virág, nap...
Szivem van és dalom van.
Mosoly, sírás s a ritmus...
Mindez de szép! De honnan?...³⁹

Pogány himnusz ez az élet szépségéről, és Babits tépelődő világával szemben csupa életigenlés, bizalom mindabban, ami a szerves létet mozgatja. Nem a hiábavalóságot látja benne, mivel minden múlandó, hanem a megújulást. Az ő versébe egy rügyszó, virágzó tavaszi ág hajlik be, s ezzel a feltámadás örökös belső mozgását rajzolja meg. A ritmus is ezt a bizalmat támogatja. Soronként három szép jambusa és a sorzáró csonka láb a forrászövek csobogásával és tisztaságával üdíti a befogadót.

A lét titkait faggató verséhez sorolnám a költeményt, akárcsak a *Furcsa*⁴⁰ címűt, amely három négy sorosával, a fogalmak leegyszerűsítésével, az ismétlés és az egyetlen természeti kép beiktatásával egészen kivételes egyszerűséggel fogalmazza meg az élet rejtélyeinek kérdését, magát a titkot. Nem is kísérli megfejteni, csak felmutatja. Együtt-gondolkodásra, megfigyelésre invitál. 1929-ben írta,

augusztusban, két szonett között. Közérzetében és gondolatiságában is hasonlít a *Furcsa* és a *Dal* c. vershez rövidke nyolcsorosra, melynek címe *Nyugalom*. Az „itt” és az „ott” filozófiai problematikája fogalmazódik meg ebben a kis miniatűrben. Az Ovidius-versnek bizonyos értelemben a kimondott és a kimondatlan konfliktusa is ebben áll. A *Nyugalomban* azonban mindez elrendeződik. A rövid impresszióban felfénylenek a *Phönix*-vers parazsai–fényei is: „Ó mi szép a Messzeség / csodás, szelid varázsa, / lánggal égő Itt helyett / az Ott lilás parázsa”.⁴¹ Panteista szemlélete többszólamú. Korai verseiben ez a legerősebb tónus, melyben gondolatait kiteljesíti. Amit váltogat: az hangszere, a ritmus. *Szerelem* c. költeménye több dalszerű írás közé ékelődve első szonettjeként tartható számon. Általános jelenség, hogy fiatal szerzők gyakran írnak szerelmes verset. Ez Sáfáryra vonatkozóan is igaz. Említett írása azonban meglehetősen egyedi és meglepő hasonlatokkal, metaforákkal él. Szemléletessége mellett csaknem bántó, főleg, ha egy fiatal lányt ajándékoz meg vele szerelmese. A kép azonban természetű, megfigyelésen alapszik. Ez oldja fel a benne lévő hasonlat kellemetlen tónusát, és inkább a humor, a pajkosság, szerelmes évődés irányába tereli:

...A szád vonalja vékonyan vonaglott,
 mint lány esőben élvező giliszta.⁴²

A verszárlatnak szánt két sor azonban meglehetősen leválik a vers előzményeiről. Ezt a záró, két sorba tördelt mondatot megelőző három pont, valamint a fölötte található sor befejezetlenségre utaló írásjelei is mutatják. A közbülső versrészlet hirtelen vált pásztori témára, s ezzel Radnóti eclogáit is bevonzza. Az ide vágó sorok hangulata is szélsőséges, és sem az előtte lévőkhöz, sem az utána következőkhöz nem köthető igazán:

A pásztor gyakran elhagy nyáját, aklot,
 hogy bánatát az őszi színű tiszta
 cserjék között vidámsággal heverje....⁴³

Hangulati átvezetés az *őszi cserje* és a *vidám heverés* által történik. A vers ugyanis testi közelséggel indul, s a kialakított képben a lány hajának metaforájá adja meg a hangsúlyt a soroknak:

Örök kívánság lassan átsugarul
 a szemedről röpdös át komoly fejemre,

mint napmeleg sugárzik hegyperemre.
És nyilvánvaló... nem tud ma voltról, máru.
De visszapattan két fehér halomhoz
s a völgy tavában percre elpihenhet.
De nem soká, hajad hiv és nem enged,
színével hiv a forró nyugalomhoz
hajad, mely őszi fák színével cserje.⁴⁴

Az idézett részekből visszafelé összerakható vers befejezetlennek tűnik, ám erre rácsófol a tizenégy soros jambikus, egy sor kivételével tizenegyes képlet. Sokáig úgy tűnt, e korai szonettnek nem született meg végső tisztázata. Szokatlan jellege miatt azonban értékes elemnek éreztem ebben a hagyatékban, s most is úgy vélem, a zsenge kamaszhanghoz egy férfiasabb tónust illeszt. A hatodfeles jambikus vers meglehetősen kiegyenlített ritmusú, csak a második sora zökken egy fölös szótagszámmal. Vélhetően szándékosan alakítja így, hiszen a névelő elhagyásával ezt ki tudta volna küszöbölni. *Dissonantia* c. versével megegyező formába szerkesztése ébresztett rá, hogy mindkét esetben a szonett egy tagolatlan formájával van dolgom. Kutatásaim egy későbbi fázisában levelek és egyéb dokumentumok között rátaláltam egy 1930-ban keletkezett versének kéziratára. Önálló lapon, egymagában, letisztázva áll a szöveg a papíron, dátummal és a szerző aláírásával ellátva. Nem lehetetlen, hogy a várt leánynak készült, rendeltetése inkább az ajándékozás volt. Csiszoltsága, rendkívüli költői képei azonban jelzik, nagy belső elvárások vezették Sáfáry tollát. *A pásztor várja kedvesét* c. szonettben a *Szerelem* c. vers alakváltozatát véltem felfedezni, illetve magának az élménynek egy későbbi megélését és lejegyzését. Meglehet azonban, a két versnek s a két impresszióknak nincs köze egymáshoz, csak a szerzőhöz. Jelen esetben azonban ez nem lényeges körülmény. A költemény eddig publikálatlan, én sem használhattam fel, mert megkésve, a *Köztetek vagyok* kötet megszerkesztése és kiadása után bukkantam rá.

A pásztor várja kedvesét

Madár sereg, a kórus, ajjza torkát
a hegy mögül a pálca fölpiroslott;
a pásztor ébred és az éjbe foszlott
bús álmokat kacagja: mert parányi morzsák

a Fény simáján. Itt a Hajnal, cakkoz
a Fény! És Ő is eljön! Ő is! Várni
a biztosat de jó; siralmas bármi,
ha szép, de kétes. És fut a patakhoz:

a nyáj viháncol, szerteszét szaladva,
ő szirmokat dobál a kis patakra:
az elfutó hiába – vágyakat jelentsék!

Nincs semmi bú, ha merszed úgy akarja!
Magány, te mézre váró meztelenség!
A vízről visszaring rá barna karja.

Budapest, 1930. február 20.

A vers a táj és a természet boldog ébredésével indul. Különös költői képbe foglalja a napfelkeltét. A madarak kórusát láthatatlan karmester pálcája vezényli, melyet vörösre fest a felkelő nap. A pásztor, ki maga a költő, erre ébred, és a világ boldog zengésében rossz álmát felejt, egy enjambement átvezetésével tűnik el a gond a *Fény simáján* a második versszakba érkezve. A Fény, a Hajnal szimbólumként viselkedik, de meg is éled a versben. Bölcséleti kijelentések ébresztik az olvasót a varázslatból: „*Várni / a biztosat de jó; siralmas bármi, / ha szép, de kétes.*” Húsz éves bölcselmek ezek, koravének, igazak, élettapasztalatra utalnak. A versnek mintha itt különleges ereje el is fogyott volna, mert a pásztoridill játékos képei töltik be a harmadik versszakot. A záró strófában azonban ismét a bölcs hallatja hangját egy mondat erejéig (*Nincs semmi bú, ha merszed úgy akarja!*), hogy aztán az utolsó két sorban ismét a képek és a nyelv, a hangok íze, zamata, zengése győzzön. Rendkívüli hangulatot áraszt a tizenharmadik sor metaforája: *Magány, te mézre váró meztelenség!* Képi gazdagság és hangrímek sokasága emeli fel a sort, s ezt az alliteráló szöveget viszi át egy új mondatba a záró sorban egy belső rímjáték záró akkordjával (*barna karja*).

Szerelmes verseihez kapcsolódik a *Margitsziget* is a pepita füzetek első példányából. Valós élmény ihletésében keletkeztek ezen írások, a kamaszkori álmokat követően a férfivá érés élményeit verselik meg. A költemény csaknem félreérthető, mert a sziget délutáni idillje megtévesztően tájvers maradna, ha nem állna a végén egy árulkodó sor: „A délutáni holdvilág / szintén szőke volt.”⁴⁵ Egyetlen mondat disszonanciája okoz gondot abban, hogy egyértelmű-

en szerelmes versként kezeljük: „Magasra érett fű felett / acélgép karja kattogott.”⁴⁶ A teljes vers mindössze hét rövid, jambikus lejtésű sorból áll:

Egy csillag dalolt.
Magasra érett fű felett
acélgép karja kattogott.
Örök parancs,
a fű hajolt.
A délutáni holdvilág
szintén szőke volt.

Ilyen légiessé impresszió a *Feljött a holdvilág...* kezdetű verse is, mely végkifejletében a szerelem állapotát az álom képéhez köti. 1927-ben írta Sáfáry, akkor, amikor még Simon Andor hatásával nem volt gyanúsítható, hiszen még le sem érteszgett. A japános könnyed rajzok eleganciája tehát eredendően benne volt, Simonban csak ízlése megerősítését élhette meg.

Verskísérletei olykor egészen különös, sehova sem sorolható szövegalkotáshoz vezetnek. Meglehetősen nehezen felfejthető a *Dissonantia* c. írása. Elkerülhetetlenül bevonzza a pisai ferde tornyot a képalkotás. A 200 évig épült harangtorony fehér márványból készült. Építőinek fehér csontjai már rég a földben porladtak, mire a befejező munkálatokra sor került. A megálmodott tervek újra és újra ábrándokként foszlottak szét. A félbemaradt kísérlet mementója lett az építmény, s erre még a természet is „rászegtett”, mikor az alap megdőlt: *Mint egy madárijesztő, mint az ökörnyal – őszutón – áll a hasonlat a versben.* Az ember mégsem adta fel, mint ahogy nem adja fel sosem, a tornyot befejezték, mely így lett *az örök hívások fáradt árboca.*⁴⁷

A vers valóban a pisai ferde torony megépítésének történetét dolgozza fel anélkül, hogy ezt konkretizálná. A kultúrtörténeti eseményekre azonban így, az utalások révén is elég támpontot ad a vers szövege. A dissonancia tehát az emberi lélekben van, innen kerül majd a tájba, s mert a természet törvényeivel ellenkezik az emberi szándék, a végkifejlet csúfondárosan jelzi majd a rosszul megválasztott utat, a rosszul megválasztott „küszöböt”, melyet átlépve vissza nem vonható elbotlás a vállalkozás vége. Holott mindössze pár centiméter választja el a megvalósíthatót a túlhajszolt álmoktól...

A vers formáját tekintve szonett, méghozzá a tagolatlan típusba tartozó. Babits is írt ilyet, *Szonettek* c. verse ugyancsak egyetlen tömbben marad, mint angol megfelelője, azzal a különbséggel, hogy az utolsó két sort nem

teszi bekezdésbe. A jambikus tizenegyes sorok csak a 4. sorban képeznek kivételt, itt 12 szótagra épül a szöveg. A vers rímképlete: abba/cddc/eef/ggf. A páros és az ölelkező rímetet részesíti előnyben a szerző. A kéziratos anyagban ez az első szonett, amit találtam. Nyilvánvaló számomra, hogy versgyakorlatnak szánta Sáfáry. Még két, kevésbé szokatlan, a petrarciai strófákat követő, tagolt szonettet találtam hagyatékában: az *Aphrodite* és az *Antheus* címűt. Mindkettő 1929 őszén született. Szokatlan beállítása ez a témának, hiszen Afroditét a tenger habjaiból születő szépségként tartjuk számon. Ehhez képest Sáfáry tollán megvadult tengervíz, rikoltozó sirályokat találunk, melyek baljós hírként sikoltják szét annak a márvány testű istennőnek a születését, akiért nagyszerű ifjak áldozzák majd fel magukat.

Aphrodite

Sötét vizek felett dühöngve dül az orkán,
riadt sirály had felsikongni sem mer,
olyan veszettül ordít rá a tenger.
(Talán a titka tör ki kerge torkán.)

Utána gyors, de csak csalárd csitultság:
a szikla partról csengve vissza sodrott,
de máskor kékes-zöldes csipkefodrok
a napsugárban is fehérén furcsák,

s kivillan egyszer egy szobor fehérség,
amit viharban szült az éj s a mélység
(a szörnyü tenger mennyi sorsot bir el!);

a mély fölött már fénylik arca, teste...
Jaj! ifjú testek testet öltött veszte!
A sok sirály sikongva száll a hirrel.⁴⁸

Minden bizonnyal ez az írás is a forma gyakorlása kedvéért született. Figyelemre méltó azonban a téma megközelítése. A kultúrtörténeti sablont egészen új aspektusból tárja elénk, ezáltal a vers messze több ujjgyakorlatnál. A forma tökéletes kivitelezése mellett igen magas a szöveg hangulati hitelessége, megformáltságának drámaisága. Szinte balladai mélységet teremt ebben a dalformájú, kecses költeményben. Leginkább jelzőinek össze-

gyűjtésével, jelzős szerkezeteinek egymás mellé állításával kaphat hangsúlyt igazán a vers illetően karaktere. A *víz* sötét, a sziklás partról *csengve* hullnak vissza a *fodros* hullámok, a kerge/őrült tenger ordít, viharos éj, mélység, szörnyű tenger; **a természet** eközben: tombol, dühöng, dúl az orkán erejű szél, melynek zúgását rövid és félelmetes csend szakítja meg; **a sirályok**: vészjósuló madárként viselkednek, *riadtak, sikongva* szállnak a hírrel, hogy Afrodité megszületett; **Afrodité**: *szoborszerűen fehér*, ahogy a *viharos éjben a sötét vízből* felbukkan, *arca és teste fénylik*, máris igéző, és ifjak pusztulását vetíti előre felbukkanása a titokzatos mélyből.

A vers az első, tizenhárom kivételével tizenegyes jambikus sorokból áll. Rímképlete: abba/cddc, a terzináké eef/ggf. Sáfáry megrendítő verssé alakítja azt, amit a képzőművészet a szépség megdicsőüléseként ábrázolt évszázadokon át: Afrodité megszületését. Valójában a mitológia eredeti szövegére hagyatkozik, és nem annak feldolgozásaira, így alkot új képet a témáról. Az egyik verzió szerint a szépség és szerelem istennője akkor született, amikor Kronosz kardjával apját, Uranoszt kasztrálta. A megdöbentő és baljós eseményre a tenger viharral válaszolt, s a hatalmas habok közül született meg Afrodité, egy kagylóhéjból lépve elő. Ahol lába partot ért, azt a helyet Ciprus szigetén róla nevezték el. Születéséről sokféle történet szól, ez a mitológia látszik leginkább közelíteni a versben rögzített léghört, hangulatot. Az eseményben a következményt is előre vetíti a költő, ettől kap tragikus tónust a leírás.

Harmadik szonettjét, az **Antheust** is mitológiai témára szabja. Hőse és közte azonban már reális párhuzamot vonhatunk. Antheus, görög nevén Antaiosz Gaia, a földistennő és Poszeidón, a tengerek istenének különleges gyermeke volt. Hatalmas erejét senki nem tudta legyőzni, pedig minden országába érkező hőssel megmérkőzött. Amikor erejét gyengülni érezte, megérintette a földet, és új erőre kapott. A föld ugyanis anyja, Gaia tartománya, melynek energiái kimeríthetetlenül álltak a fiú rendelkezésére. Végül Héraklész győzte le úgy, hogy a levegőbe emelte, hogy ne tudjon érintkezni anyja őszerejével, és megfojtotta.

Sáfáry verse úgy indul, mintha Antheus Héraklésszel viaskodna, s mintha küzdelmük kulminációs pontján lennének, amikor is ellenfele már a levegőbe emelte a legyőzhetetlent, nyakát „*vasmarokkal*” szorítja, s a küzdelem rövidesen be is fejeződik, hiszen ebben a helyzetben eszköztelen Gaia gyermeke. A tusát igen szemléletesen ábrázolja Sáfáry, nem csak a küzdelmet, de magát a szenvedést is nagy beleéléssel írja le. Ám a záró terzinában

fordít a helyzeten. Antheus a *földbe mélyeszi pillantását, s a vasmarok*, mely nyaka köré záródott korábban, egyszerre elernyed. A költeményben a mitológiai történet hatásfokát is megemeli a költő azzal az epizóddal, melyben pillantása által lép kapcsolatba anyjával a hős, s ez az éteri érintkezés is elegendő számára Gaia energiájának átvételéhez.

„Nem véletlen, hogy a két haza között hontalanná váló költő az ő alakját idézi meg természetélményt és görög hatást ötvöző szonettjében”⁴⁹ – jegyzi meg Görömbei András egyik írásában. Sáfáry valóban azonosul Antheusszal. Gaia itt több szerepben is fellelhető: édesanyja és szülőföldje alakjában. Tudjuk, hogy amint tehette, hazautazott szeretteihez egyetemi és pesti tartózkodásának éveit alatt, s bár Ovidiusként még felpanaszolta a *géták* érzéketlenségét, műveletlenségét, merítkezni mind érzelmeiben, mind gondolatiságában az otthoni környezetből tudott, az termékenyítette meg tollát, adott erőt küzdelmeihez.

Antheus

Fáradt nyakát két vasmarok szorítja,
szemén az élet vad vigyorba retten,
sikolt, keresve társat istenekben:
az ég falát a kárpit elborítja

s a hang befül, befojtják párna–felhők.
Hiába rémül messze tengerekre,
verőt hasít az isteni dereglye,
ahol mulatnak boldog ember–erdők.

A harc folyik, kemény, vadult, dübörgő,
a hangja halkult és remegve hörgő.
(Viharkor zugnak így a parti sziklák.)

De hirtelen megérti léte titkát:
tekintetét a föld szemébe rejti
s karok gyűrűjét könnyedén lefejti.⁵⁰

A szonett tizenegy szótagos sorokra épül, az öt jambikus lejtésű versláb és a hol rövid, hol hosszú csonka láb az egész költeményen szabályosan végigvonul. Nem alkot új rímképletet, csak a terzinákban. Tehát ismételt

ölelkező rímekbe fogja a quartinák páros rímeit, míg a háromsorosokban ezt kapjuk: eef, fgg. Ha a vers rímalkotó szavait kigyűjtjük, s önálló tartalmuk–üzenetük felől vizsgálódunk, kezdetben a cselekménysorról, később a tájban végbemenő drámai változásokról kapunk összképet, melyet a záró rímek teljes mértékben lekerekítenek. Sáfáry nem fektetett különösen nagy hangsúlyt a rímek nivójára, a költemény ereje másutt található. Képei azok, melyekkel hatalmas energiát mozgat. És itt nem csak a költői képekre, hanem a szavakkal való megelevenítés minden formájára gondolok: „*sze-mén az élet vad vigyorba retten*”- egyetlen Goyai képben micsoda megelevenítő hatása van a színesztéziának!; „*sikolt, keresve társat istenekben*” - a díszítő elemeket nélkülöző kijelentő mondatban mekkora reménytelenség! Az isteni gyermek nem kap segítséget az övétől, neki magának kell megtalálnia a menekülés módját. Hiába fordul az istenekhez, „*az ég falát a kárpit elborítja*”, nincs kapcsolat közte és az istenek között. Hangja is „*beful, befojtják párna–felhők*”. A felhő–metafora jelzi, nincs átjárhatóság a világok között, az égietől nem remélheti helyzete megoldását. *Messze tengerekre is hiába rémül* – pedig apja, Poszeidón uralja a vizeket. Nem iktathatjuk ki azt az epizódot ebből a képből, hogy Sáfáry édesapja eredetileg tengerész volt. Ezzel a mitológiai képpel ezért tudott olyan erőteljesen azonosulni. A befejezésben nem a záró sorok, hanem a záró gondolat ad erőt a költeménynek: „*De hirtelen megérti léte titkát*”. Olyan felismerésről szól, ami általában a végső pillanat vagy az agg kor kegyelmi állapota. A kifejtés már visszatér a mitológiához, egyben saját sorsának mítoszához is. A Sándor László által szerkesztett *Korforduló* című Sáfáry-kötetben *Vágy* címmel található az az 1930-ban keletkezett rövid vers, mely életének ezt a vonatkozását kifejti:

Apám szemétől tengert örököltem,
a végtelenség mámoros ízét.
A vágyam magasba szökken.
S egy eltévedt sirály száll
a hegytetőn, a tengerszem felett.⁵¹

Az apa alakja igen gyakran megjelenik verseiben. Az idézett költemény érdekessége számomra az utolsó sorban található: *a hegytetőn a tengerszem felett*. Ez a földrajzi meghatározás nem egy véletlen nyelvi fordulat. Sáros-patak és Sátoraljaújhely között a hegyek valóban rejtenek egy országosan

és híresen szép tengerszemet, melyhez ma is kijárnak diákok és turisták, helybéli kirándulók egyaránt.

A *Köztetek vagyok* kötet kéziratosaik ciklusát egy olyan írásával zárom, melyhez nem kapcsolt dátumot a szerző. Címet sem adott neki, ezért én a kezdő sorral neveztem meg a rövid költeményt. Témája visszatérő ebben az életműben. Az *ERŐ* Sáfáry írásaiban kulcsfontosságú fogalom.

(A titokzatos Erő)

A titokzatos Erő

suhanó Napok közt osztotta ki a csillagokat.

A Napok talán szeméből szálltak szertesztét.

Vannak, akik izzadva tengerek felé szaladnak
s a szél gúnyosan rohan felettük.

Apám a tengerek felől jött,
mert a fenyők is tükrözik az ég mosolygását,
és a magasság könnye mindenütt nehéz.⁵²

A költemény szemmel látható rokonságot mutat a szerző *Vágy* című versével. Míg az előzőben inkább önmagáról, s önmagán keresztül, eredete kapcsán apjáról is szól, addig *A titokzatos Erő* sokkal általánosabb gyökekhez fordul. A kozmosz távoli világából jut el a tengerig, s a harmadik versszakban ezt a képet kapcsolja össze egy nagyon földi látvánnyal, az erdők képével. Jellegzetes természetélménye itt is megjelenik a vers utolsó soraiban. Ugyancsak rokon témájú *Erős vagyok* című verse, melyet a *Korfordulóban* már megismerhettünk Sándor László jóvoltából, s amely verse még 1931-ben keletkezett. Életében kiadott két kötetéből kihagyta a szerző, illetve valamiért nem tekintette fontosnak szerepeltetését *Verhovina* c. kötetében (a *Lendület* című ugyanis már elkészült). Sáfáry két kötetének szerkesztése elárulja, hogy a szerző konkrét koncepcióval rendelkezett, amely köteteknek tartalmi és terjedelmi tulajdonságaira is kiterjedt. Meglehet, *Erős vagyok* c. versét egy következő kötetébe szánta, melynek megírását nem érthette már meg, vagy fontosabbnak tartott versével cserélte le. Mindazonáltal szociális üzenete és határozott társadalmi állásfoglalása a *Verhovina* témaköréhez sorolja a szerkezetét tekintve igen egyszerű hét soros szabadverset, mely önmagát a kezdő sorban csákányhoz hasonlítja:

Erős vagyok, mint a csákány,
 a viskók hajlott falát lebontom.
 Öreg legény,
 fázol a szeles sikátorokban,
 szorítsd meg kezemet,
 két kéz melegebb a társtalannál,
 és arcod száz ráncának anyját én is ösmerem.⁵³

A vers tömörségében és dísztelenségében a plakátok szűkszavúságával szól olvasójához, akit ezennel megnevez, kiválaszt a költő: a rogyadozó vályogviskókban lakó, szegénységbe belevényt földije az, aki lehet magyar, lehet ruszin, de bármely más náció tagja. Sáfáry első mondata az ifjúság hitével és magabizásával azt sugallja, hogy az ő generációja változtatni tud a meglévő viszonyokon. A csákánnyal lebontott viskók képe arra utal, hogy különb lakhelyet építhet magának az ember, s ebben a feladatban Sáfáry is ott látja magát. Szociális érzékenysége meghaladja a fogalom tartalmi kritériumait, jóval több annál, mert elkötelezettség az. Versét is alárendeli meggyőződésének, problémalátásának. Úgy vélem, a közlésnek ezt a nagyon tömör, közvetlen, prózai és hétköznapi formáját azért választotta, hogy azokhoz is eljusson üzenete, akikre vonatkoztatja mondanóját. Korai verseinek viszonylatában ez az elképzelésem felerősödik. Bonyolult versszerkezeteket már 16-17 évesen igen elegánsan kezelt, magas szinten absztrahálta gondolatait, metaforái, képzettársításai nagy ívet fogtak be. Ez a minimalizmust előre vetítő hozzáállása írásaihoz nem a költészettel szembeni igénytelenségét, hanem a kiszolgáltatott kisember sorsának felvállalását bizonyítja. Szinte kiegészítő szövegelemként vizsgálhatjuk másik, ugyancsak epigramma terjedelmű versét, *Ezüstös folyók partján* c. négysorosát:

Ezüstös folyók partján
 éhes emberek hívják az eget, az óceánt.
 Kiáltásuk reszketve úszik
 Ipolyon, Maroson, Dunán, Visztulán.⁵⁴

Dunának, Oltnak egy a hangja - szólal meg bennünk Ady közismert sora. Ez a költemény továbblép az előzőnél. Az *Értől az Óceánig* – visszhangzik bennünk ismét Ady Endre. Kétségtelen, hogy Sáfáry nagy elődjének azon vonásait szabta leginkább magára, melyek humánumára vonatkoztathatóak. Verseinek a tömörség, a sűrítés válik legszembetűnőbb erényévé. Esztétikája

igen érdekes fordulatot vesz a korai versekhez képest. Talán modernebb lírát gyakorol, mint kortársai, a modernség igazi tartalmát értendően. Zsengéi közt nyomon követhetjük világnézeti fejlődésének útját is. Igen, ebben ott van József Attila és Radnóti Miklós választott elkötelezettsége is. Mindez a kor gondolkodását és minőségi embereszményét áthatja. A költészet nem maradhat magára esztétikai csomagolóanyagként, függetlenül a tartalomtól. Igen, Kasákot is figyeli, de nem tud „hozzaidegenedni”. Sáfáry lírája sokkal forróbb, érzőbb és társulni kívánó. Választott útja és közössége köti tájhoz, emberhez, törvényekhez. És *az ő vezére is bensőből vezérel*, akárcsak a József Attilaé.

Sáfáry kéziratos füzetében épp úgy találunk versötleteket, mint műfordításokat és kész, letisztázott, publikálásra szánt műveket. 1. számú pepita füzetében a *Lendület* c. kötet tervezetének egy verziója áll, mely a megvalósult kötetnél terjedelmesebb. De ebben a füzetben áll az 1930-ban keletkezett versek között *Zsoltár* című költeménye is, mely nem került be az általam szerkesztett kötetbe sem, és nincs nyoma, hogy szerzője kiadta volna kezéből publikáció céljából. Szerelmes tárgyúnak induló önvallomása ugyanis már nem gazdagította volna azt a képet, melyet korai verseinek közreadásával terveztem. Meglehet, szerkesztéskor rosszul ítélt meg a költemény szerepét, ha nem is a szerző életművének viszonylatában, de életrajzi vonatkozásában legalábbis, hiszen a mindössze 20 – 21 éves ifjú korai érését tanúsítják a kiábrándultan aláhulló szavak:

Sokáig vártam harmóniádra.
Hitem már halott gyerek.

Jó csendben lenni...
Jó rohanni...

Fáj, ha káromkodom,
és fáj, ha térdelek.⁵⁵

A sorok szabálytalan hossza – tördelése már azt az ízlésvilágot tükrözi, amely a felnőtt költő írásaira jellemző. Ebből a ciklusból, ebből a füzetből több írást is beemelt a *Korforduló* címmel szerkesztett kötetbe Sándor László, a *Zsoltár* címűt nem, mint ahogy a *Sötét vonal* címűt sem. Az 1930-31 körül Budapesten keletkezett rövid költemény szintén kimaradt mindennemű publikálásból. Hangulati töltete erősen összefügg a *Zsoltár*-verssel. A négy soros írás kiábrándulást, fáradtságot és lelki fájdalmat közvetít. Sáfáry ekkor szem-

besült vágyai kivitelezésének igazi nehézségeivel. A Budapesten tartózkodás és az egyetemi tanulmányok csak fokozták élete bonyodalmaival, gyaníthatóan érzelmi életét, konkrétan: szerelmi kötődését is megnyirbálták. Erre vonatkozóan nincsenek adataim, verseiből azonban kiolvasható ez a feltevésem:

Mi nem beszélünk elsuhant időről,
idő és élet mindig merőleges.
Végtelen sötét vonal vagyok szememnek alján,
s a napfény csipkézi bánatom.⁵⁶

Kutatásommal a munkácsi születésű, felvidéki, globálisan magyar és egyetemesen ember, ifjan és tragikus *történelmi* körülmények között elhalálozott költő korai, eddig az olvasó elől rejtve maradt írásait kívántam feltárni és közreadni.

JEGYZETEK:

¹ Sándor László levele Sáfáry Jolánhoz 1957. április 30., Ungvár, megtalálható: PIM irattára

² Sáfáry Ilona Jolán válaszlevele Sándor Lászlónak. Kelt: Debrecen, 1957. július 15. PIM

³ Uo.

⁴ Sándor László levele Sáfáry Jolánhoz, kelt: 1958. március 4., Ungvár PIM

⁵ Sándor levele Sáfáry Jolánhoz. Keét: Bp., 1966. március 21. PIM

⁶Sáfáry Jolán Sándor Lászlóhoz írott levele 1966. III. 26-ai keltezéssel, PIM

⁷ Görömbei András, Sáfáry: Korforduló. Alföld, 1970/4., 154.

⁸ Görömbei uo.

⁹ Görömbei uo.

¹⁰ Görömbei uo.

¹¹ Takáts Gyula: Sáfáry László, Kortárs, 1965. VII., 1152. p. 1.

¹² Sáfáry, Köztetek vagyok, p. 70.

¹³ Megjegyzés: a Visszavágyom napkeletre! hibásan került nyomtatásra, javítás itt! (Lásd a kötetben: Visszavágyok...)

¹⁴ S. L.: Köztetek vagyok, p.9.

¹⁵Uo., p.11.

¹⁶ S. L., Köztetek vagyok, p.13.

¹⁷ Köztetek vagyok, p. 17.

¹⁸ Köztetek vagyok, pp. 19 – 20.

¹⁹ S. L.:Köztetek vagyok, p.15.

²⁰ Görömbei András, Sáfáry: Korforduló. Alföld, 1970/4, 154.

²¹ Köztetek vagyok, 20

²² Sáfáry László szüleihez írott levele 1929. III. 24. PIM

²³ S. L. levele szüleihez, 1929. március 4. PIM

²⁴ Köztetek vagyok, 21.

²⁵ Uo.

- ²⁶ Ex Ponto IV. 7. Horváth István Károly ford.
- ²⁷ Köztetek vagyok, 21.
- ²⁸ Ovidius, Epistulae ex Ponto, III. 3. Horváth István Károly ford.
- ²⁹ Ezredvég, <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9908/99084.htm>
- ³⁰ Mindkét idézet Juhász Gyula: Ovid levele Júliához c. verséből való
- ³¹ Juhász: Ovid tavaszdala
- ³² Köztetek vagyok, 10.
- ³³ Köztetek vagyok, 10.
- ³⁴ Uo., 12.
- ³⁵ S. L.: Te ihletek madárja! (részlet). In: Köztetek vagyok, 12.
- ³⁶ Köztetek vagyok, 12.
- ³⁷ Köztetek vagyok, 18.
- ³⁸ Köztetek vagyok, 16.
- ³⁹ Uo., 19.
- ⁴⁰ S. L.: Köztetek vagyok, 22-23.
- ⁴¹ Köztetek vagyok, 21.
- ⁴² Köztetek vagyok, 16.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ Uo., 16.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ S. L.: Köztetek vagyok, 17.
- ⁴⁸ S. L., Köztetek vagyok, 22.
- ⁴⁹ Görömbei András, Sáfáry: Korforduló, Alföld, 1970/4., 154.
- ⁵⁰ Köztetek vagyok, 23.
- ⁵¹ Köztetek vagyok, 61.
- ⁵² Uo., 24.
- ⁵³ Köztetek vagyok, 68.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ Megtalálható: PIM, Sáfáry László hagyatéka, 1. sz. pepita füzet, 24.
- ⁵⁶ Uo., .33.

CSORDÁS LÁSZLÓ

A MEGKÖZELÍTÉS NEHÉZSÉGEI:

KOVÁCS VILMOS *HOLNAP IS ÉLÜNK* CÍMŰ REGÉNYÉNEK LÉTMÓDJA
(SZÖVEGVÁLTOZATOK ÉS BEFOGADÁSTÖRTÉNETI DILEMMÁK)

(II. rész)

A KORABELI MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓ ÉS A KULTUSZÉPÍTÉS KEZDETE

Mielőtt rátérnénk a korabeli magyarországi recepció elemzésére, szükséges egy már-már közhelynek számító, de voltaképp nem kellően megalapozott vélemény felülvizsgálata. A Kovács Vilmos-befogadástörténetben igen elterjedt és máig makacsul tartja magát a hit, hogy a *Holnap is élünk* megjelenését követő magyarországi kritikai visszhang *egyértelműen pozitív* volt. „Megjelenése idején a regény kedvező kritikákat kapott” – írja Tóth István.³⁷ Ez a tendenciózus vélekedés általában egyfajta válaszként fogalmazódik meg a rendszerváltásig bizony ideológiailag terhelte, a szovjet sematikus optimizmust előíró hivatalosnak (a regionális kánont legalábbis alakítóknak) tekintett kárpátaljai értékelésekkel szemben. Az 1985-ben Ungváron kiadott, a szovjet pártos nyelvhasználatot és retorikát tükröző *Sugaras utakon* című reprezentatívnak szánt gyűjtemény utószavában például így értelmezik Kovács Vilmos regényét: „Egyetlen nagyobb lélegzetű prózai írásában, a *Holnap is élünk* című regényében egy tehetségesnek tűnő, ám kallódó, mind emberi, mind művészi sorsában mélypontra kerülő művész vergődéséről ír. [...] Kovács Vilmos nem szépíti hőse erkölcsi tartásának hiányát, erőtlenségét, tisztán látja annak kiegészítését. A művészi igazság ellenében mégis megpróbálja felmenteni hőseit, valamilyen még csak nem is körvonalazott nemes tulajdonságok révén a pozitív hős szerepét próbálja ráruházni. Az író hősénekként erkölcsi tehetetlenségéért elsősorban a környezetét próbálja felelőssé tenni, ezáltal erősen szubjektív, torzító képet fest [*sic!* Cs. L.] Kárpátontúl társadalmának életéről, mindennapjairól a felszabadulás utáni első évtizedben. A kellő művészi motiválás nélkül megrajzolt negatív hősök tipizálási kísérlete csökkenti az egyébként olvas-

mányos és fordulatossá cselekményű regény esztétikai színvonalát és művészi hitelét”.³⁸ Az idézet utolsó mondatának esztétikai szempontokat előtérbe helyező értékelésén kívül a szerkesztők szemmel láthatóan referenciálisan, mégpedig a szocreál tükrözésetztétika horizontjából olvasták a *Holnap is élünk*et.³⁹ Az elmarasztalás oka pedig nem más, minthogy e horizont elvárásaihoz képest a regény, amelynek világát nem az imaginárius térbe helyezik, torzít az előírt (tudniillik a párt által előírt) valóság^{személyen}. Vajon feltétlenül besorolhatónak kell-e lennie egy hősnek a pozitív-negatív ketősség valamelyikébe? Vajon az életrajzi értelemben vett író és a regény szövegében megszólaló omnipotens elbeszélő közé ilyen könnyen tehető egyenlőségjel? Az 1985-ös értelmezés és a jelen irodalmi horizontja között komoly eltérés ismerhető fel, hiszen ezek a problémák ma már valószínűleg sokkal árnyaltabban jelennek meg a 21. század reflektált befogadója előtt. Ezzel együtt előfeltevésként kínálja magát a belátás: ha még a rendszerváltás előtt néhány évvel is *torzító tükröként* olvasta az intézményi háttérrel rendelkező, véleményformáló kárpátaljai magyar elit egy része a regényt, akkor *ehhez viszonyítva* érthetővé válik, miért tekinti a későbbi recepció egyértelműen pozitívnak az egykorú magyarországi kritikát.

Az első magyarországi recenzió, melynek sokat ígérő címe (*A kárpátaljai magyarság regénye*) máig meghatározza a *Holnap is élünk*hez való olvasói viszonyulást, E. Fehér Pál tollából jelent meg az *Élet és Irodalom* hasábjain 1965-ben. Barzsó Tibor a címet irodalomtörténeti *értékelésként* fogadja el,⁴⁰ Gortvay Erzsébet pedig az imént említett olvasói viszonyulást így világítja meg: „Nem véletlen, hogy »a kárpátaljai magyarság regényeként« került be a köztudatba. Ez a könyv tudósít először provokatív hitelességgel arról, ami az itteni magyar kisebbséggel a szovjet birodalomba szakadása után történt. Ezért is részesült idehaza egészen a rendszerváltásig oly ádáz elmarasztalásban. Pedig a megbélyegző minősítések mögött egyáltalán nem kikezdehetlen esztétikai alapelv, sokkal inkább átlátszó bizonyítványmagyarázat, a másfajta erkölcsi magatartás lehetőségének tagadása lapult”.⁴¹ A figyelmes befogadónak feltűnhet: Gortvay Erzsébet elemzésében nem ismeri fel, hogy nem csupán az egykori megbélyegző vélemények alapultak az esztétikától igencsak távoli szempontokon, hanem az elfogadók, az igenlők is. Mert mit is jelent valójában „a kárpátaljai magyarság regénye” hangzatos fogalom? Ha az esztétika felől közelítenénk meg, akkor jelentése vagy teljesen üressé válna, vagy használhatatlanul kitágulna, hiszen alighanem be lehetne sorolni még valamennyi esztétikailag ér-

vényes és tematikailag a kárpátaljai nemzetiségi léthelyzettel így vagy úgy számot vető regényünket *A sátán fattyától a Kilitásig* és tovább. De ha eszmei szempontból közelítünk a fogalomhoz, könnyen felmerülhet bennünk a gondolat: „a kárpátaljai magyarság regénye” kategóriát tulajdonképpen egyfajta kisajátításként használta eddig a regionális kánon érvrendszer, előbb a szovjet ideológia, majd a felejtés ellenében.⁴² Ez a kisajátítás azonban inkább kedvezett a kultuszépítésnek, mint a Kovács Vilmos-i életmű értékeinek higgadt mérlegelésen és érvrendszeren alapuló vizsgálatának. Nem véletlenül jegyzi meg már az 1990-es évek elején a szellemiségét és életművét talán legjobban ismerő S. Benedek András, hogy az emlékezet szinte *mesebeli hőssé* formálta át Kovácsot.⁴³ Körülbelül tehát ebben az önértelmező diszkurzív térben helyezhető el E. Fehér Pál a *Holnap is élünk* kultuszának gyakori hivatkozási ponttá váló recenziója.

Irodalomtörténeti értékelésként olvasni az *Élet és Irodalomban* megjelent írást, véleményem szerint nem eléggé megalapozott. E. Fehér Pál ugyanis azzal vezeti be recenzióját, hogy a *Holnap is élünk* írója *ismeretlen* száma: „AZ ÍRÓ tökéletesen ismeretlen előttünk. Ez is bizonyítja irodalmi életünk aggasztó figyelmetlenségét a határokon túli, más nyelvű irodalmakkal szorosabb közösséget vállaló magyar szellemi élet iránt”.⁴⁴ A recensens Kovács életrajzi adatait az 1963-ban Moszkvában kiadott válogatott verseket tartalmazó orosz nyelvű kötet fülszövegéről vette át.⁴⁵ Az orosz ajánlás szerint Kovács Vilmos költői hagyományához Majakovszkij, József Attila és Szabó Lőrinc áll közel.

Hiányos orosz nyelvtudásom és még inkább hiányos kulturális ismereteim miatt nem merészkedek odáig, hogy értékeljem a fordítások minőségét, de egy kétnyelvű, kettős identitással rendelkező olvasó bizonyára találna olyan szöveghelyeket már csak a forrás- és célnyelv közötti különbségekből adódóan is, amelyek alapján tényszerűen bizonyítani lehetne: egy magyar anyanyelvű olvasó egy orosz nyelvű kötetből egyszerűen nem ismerheti meg alaposan egy magyar költő nyelvét, poétikáját, a magyar kulturális hagyományhoz való viszonyát. Itt csupán arra utalok, hogy E. Fehér az orosz változat alapján *Nem hallgathatókként* fordítja Kovács első kötetének címét, amely eredetileg *Vallani kell* címmel jelent meg Ungváron, 1957-ben. Láthatjuk, mennyi hangulati, szemléletbeli különbség van csupán egyetlen cím fordításában.⁴⁶

Némi szövegközeleli vizsgálódás után pedig nyilvánvalóvá válik: *A kárpátaljai magyarság regénye* elvárás horizontja és a recenzióban kifejtett ál-

laspont között feszültség van. Ugyanis a cím értéktételezésének mond ellent E. Fehér Pál következő megállapítása: a regény „láthatólag *első* regény, stílusának, szerkezetének sok bizonytalan, kiforratlan vonása legalább erre utal”.⁴⁷ Majd bevallottan *dokumentumként* tekint a *Holnap is élünk*re, amely tényeket tár fel és reális képet ad a kárpátaljai magyarságról.

Sokkal visszafogottabban értékelt a Kovácsot jól ismerő és az akkoriban rendkívül zárt regionális magyar szellemi életre tisztább rálátással rendelkező Kiss Ferenc, már írásának általánosító, határozatlan névmással kiemelt címével is: *Egy kárpát-ukrajnai magyar író regénye*. A Kárpátaljáról származó irodalomtörténész abból indul ki, hogy ez a regionális irodalom évről évre egyre inkább érdemes a magyarországi kritikusai és olvasói figyelemre, hiszen már jelennek meg olyan szépirodalmi alkotások az 1960-as években, amelyek értékelhető minőségűnek bizonyulnak. Ezek közül emelkedik ki a *Holnap is élünk*.

Kiss Ferenc megállapításainak nagy része ma is megállja a helyét. Szempontjai közül ugyanis nem szorulnak háttérbe a szigorú esztétikai-poétikai konstatálások. Ezek szerint Kovács regénye műfaját tekintve kevertnek tekinthető (elbeszélői és lírai nyelv keveredik benne), epikai értelemben vett valódi cselekménye nem igen van, inkább „költői–publicisztikai mondanóit” beszéli ki benne az író.⁴⁸ Kiss azonban nem hallgatja el kifogásait sem: a párbeszéd sokszor tűnnek erőltetettnek, a gondolatok nem mindig eléggé kiforrottak, mert hiányzik belőlük a keresés és a ráeszmélés. A pejoratív értelmű vidékiség és az ebből fakadó nem eléggé meggyőző konfliktusok, valamint a publicisztika szintjén megrekedő, a kelleténél banálisabb részletek egyértelműen rontanak a művészi hatáson.

Van azonban egy szembetűnő sajátosság, ami összeköti a két nagyjából egy időben közzétett recenziót. E. Fehér Pál után Kiss Ferenc is megállapítja a regényről: „Érezzük, hogy *dokumentummal* van dolgunk”.⁴⁹

A *Holnap is élünk*ről szóló következő írás nem magyarországi lapban, hanem a pozsonyi székhelyű *Irodalmi Szemlé*ben jelent meg 1966-ban, tehát egy évvel a regény publikálása után. Ez a dolgozat azért lehetne fontos a kárpátaljai önértelmezés számára, mert egy másik kisebbségi léthelyzetben lévő irodalmi értékrendszerből érkezik a korabeli reflexió. Géczy Lajos azonban megelőlszik a könyvismertetéssel: előbb felvázolja az 1960-as évek kárpátaljai magyar irodalmi helyzetét, majd ebbe a környezetbe helyezve kivonatolja a regény tartalmát. Talán csak egyetlen lényeges meglátása van: az író „megpróbált korának hű krónikása lenni. Minden szépítge-

tés nélkül villantja föl a legutóbbi két évtized legfájóbb emlékeit, de nem akar sebeket tépni”.⁵⁰ Amit jelen tanulmány már problémaként felvetett az általánosító retorikával és az igazság kimondásával kapcsolatban, erre a recenzióra is érvényesnek tekinthető.

Tudomásom szerint ez az a három korabeli recenzió, amelyet Kovács Vilmos maga is ismert, és könnyen elképzelhető, hogy a kifogások egy része visszahatott saját műfaji-stilisztikai gondolkodásmódjára. Az újabb kiadások alapjául szolgáló átdolgozott szövegváltozat ugyanis bizonyos szempontból ökonomikusabbnak tekinthető és az sem mellékes, hogy a feltűnő stilisztikai hibák szintén javításra (vagy kihúzásra) kerültek. Az 1965-ös kiadásban még ez a mondat olvasható: „Az asszony *fehér fogain melegfényű kacagás búgott*, és szemében oszladozni kezdett a közöny”.⁵¹ A legújabb szövegváltozatban már ez áll: „Az asszony szemében oszladozni kezdett a közöny”.⁵² Szintén az első kiadásban szerepel ez a mondat: „Az éjszaka az *ablakokból lopott fényből* hidat ver a vízen”.⁵³ A 2007-es szövegváltozatban már így szerepel ugyanez: „Az éjszaka *ablakfényből* hidat ver a vízen”.⁵⁴

A felhozott példák alapján kijelenthető: az átdolgozás műfaji-stilisztikai szempontból egyértelműen jobb minőségűvé tette a regény szövegét.

AZ ÚJRA FELFEDEZETT *HOLNAP IS ÉLÜNK*

Mint ismeretes, a *Holnap is élünket* rövid idővel megjelenése után kivonták a könyvárusi forgalomból. Kevés kivételtől eltekintve a közkönyvtárakból is eltűnt. Éppen ezért nem könnyű ma megmondani, hányan olvashatták abban az időben a regényt, illetve az milyen hatást fejtett ki a kárpátaljai magyar identitás önértelmezésének szempontjából. Mivel irodalomszociológiai felmérések nem készültek (pontosabban: nem készülhettek) e témában, ezért kritikusan kell hozzáállni a későbbi kultusz által megkonstruált emlékezethez. Mérsékletre int Márkus Béla is, mivel „aligha (volna) igazolható, hogy [...] a hatás valamit is változtatott (volna) a kultúra, benne az irodalom intézményi keretein, a politikai ideológia irányítási módszerein, az állami oktatás keretein. A múlt és a jelen közötti közvetítési kísérlet folytatás nélkül maradt; a regény a malenkij robot ügyét, az elhurcolt kárpátaljai magyarok dolgát a kommunikatív emlékezetből nem tud(hat)ta a kulturális emlékezet részévé emelni”.⁵⁵

Az irodalomtörténészek ugyan nem feledkeztek meg egészen a regényről, de komolyabb újraolvasási, újraértelmezési igény egészen 1987-ig nem

jelentkezett. Az értelmezők leginkább a korai recenziók igen hamar sémává váló megállapításait ismételték meg újra és újra. A megjelenése pillanatától Magyarországon mértékadónak tekintett és a kárpátaljai magyar kulturális hagyománnyal 1945 után először szembenező, tárgyilagos, az „ezer évig nem volt itt semmi” elvét elutasító tanulmányban Kovács Vilmos költői teljesítményét emeli ki S. Benedek András. A *Holnap is élünk* sokat vitatott regényként szerepel és mindössze néhány mondat található róla. A leginkább lényeges megállapítás (tematikai pozicionálás), ami a későbbi recepcióban is felbukkan, az, hogy Kovács regénye elsősorban kisebbségi regény.⁵⁶ Némi módosítással ugyanez az értékelés került be *A magyar irodalom története 1945-1975* című többszerzős akadémiai irodalomtörténet negyedik, a határontúli magyar irodalommal foglalkozó részébe.⁵⁷

Szakolczay Lajos kettős portréjában még azt írja, hogy Kovács „a prózában is költészetével egyenértékű alkotással jelentkezett”.⁵⁸ Ezt a megállapítást azonban nem támasztja alá szövegelemzéssel. Néhány évvel később Szakolczay a megjelent köteteket áttekintő dolgozatában már felhívja a figyelmet arra, hogy Kovács életműve voltaképpen egyenetlennek tekinthető és a szerző korai halála miatt bizonyos szempontból torzóban maradt. *A Holnap is élünk*et műfajilag lírai dokumentumregényként határozza meg és etikai vonatkozásban tartja értékesnek, nem hallgatva el ezúttal esztétikai hibáit sem.⁵⁹

A regényt a rendszerváltás előtt pár évvel Wintermantel István fedezi fel újra. Talált tárgyként hivatkozik a könyvre, amit az Országos Széchényi Könyvtárban ülve olvasott végig, ugyanis az Magyarországon egyetlen könyvkereskedésben sem volt kapható akkoriban. Wintermantel perspektívája azért fontos, merthogy ő már (időbeli) távolságtartással tekint a *Holnap is élünk*re. Véleménye szerint a regény évtizedek múltán is ugyanolyan friss, akárcsak megjelenése pillanatában lehetett. Majd tematikai-ideológiai olvasatát adja a műnek. A szovjet valóságba ágyazva, referenciálisan olvasva számára a legfontosabb érték, hogy „a lágertémát nem önmagában, hanem már múltként, frissebb élményének csak egyik motívumaként kezeli, úgy, hogy a nemzetiségi lét történelmi közegében a lágerekkel elvileg leszámoló, megújuló jelen problematikus pillanatát ábrázolja.”⁶⁰ Ez az újraolvasási stratégia valószínűleg ma azért nem tűnik hitelesnek, mert politikai és nem esztétikai-művészi szempontokat helyez előtérbe. A legfőbb probléma ezzel éppen az, hogy értékzavarhoz vezet: a *Holnap is élünk* témáját egyetemesnek értékeli ugyan, de néhány oldallal később a *Sugaras*

utakon című antológiában megjelent tanulmányt hasznosnak, Balla Lászlót pedig a legjelentősebb „kárpát-ukrajnai” prózaírónak titulálja. A mai szövegközeli vizsgálódások (akárcsak e tanulmányt tekintve is) ezt az értékelést nem támasztják alá.

A MAGYARORSZÁGI ELVÁRÁSI HORIZONT ÉS A KISEBBSÉGI MAGYAR IRODALOM PROBLÉMÁJÁRÓL

Hogy megértsük, miért emeli ki (nem egyszer kizárólagos érvénnyel) a korabeli magyarországi értelmezői nyelv a valóságfeltárást, az igazság kimondását, illetőleg a dokumentum-jelleget, meg kell vizsgálnunk a nemzetiségi irodalmak felé irányuló korabeli elvárási horizontot. A kárpátaljai magyar irodalomról monografikus igényvel megírt magyarországi értelmezés, Pál György *A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990)* című könyve, a mi szempontunkból későn, a rendszerváltás környékén jelent meg.⁶¹ A korábbi szétszórt és meglehetősen egyenetlen kritikai visszhangból pedig nem könnyű következtetni. Ellenben a romániai magyar irodalom értékeinek kézikönyv alapú számbavétele elég korán megindult, éppen ezért lehet tanulságos egy ilyen monográfia és az irodalomtörténet-írás ilyen szemléletének későbbi bírálata alapján rekonstruálni (ha csak vázlatosan és szükségszerűen sommásan is) ezt a bizonyos horizontot.

Bertha Zoltán és Görömbei András szintézise, *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*, 1983-ban jelent meg. E könyv szemléletében tetten érhető az az értelmezői gyakorlat, amely számunkra megvilágító erejű lehet. Bertha és Görömbei egy különálló (bár a magyar nemzeti kultúra szerves részének tekintett) nagy elbeszélés révén véli tárgyalhatónak a hetvenes évek romániai magyar irodalmának tendenciáit. Mindkét szerző az ún. népi kánon képviselője. Kiindulási alapjuk, hogy az irodalomban *tükröződik* a nemzetiségek és a diaszpóra „történelmi és jelenkori élete”.⁶² E szempontból egy nemzetiségi irodalom nagykorúvá válását a nemzetiség „közösségi megmaradást és kibontakozást akaró feladatvállalása, a sajátosság méltóságát és értékét valló nemzetiségi magatartásformájának kimunkálása teremti meg”.⁶³ Ebből a horizontból kétféle vonulat látszik elkülönülni. Az egyik, amely a társadalmi elkötelezettséget és a közösségi gondokat közvetlenebbül szólaltatja meg, míg a másikban „elvontabban, általánosítottabb paradigmaként szólal meg ez az igény”.⁶⁴

A diszkurzív poétikán iskolázott értelmezők közül Szirák Péter bírálta következetes érveléssel e szemlélet értéktételezését. Szilágyi István *Kő hull*

apadó kútba és *Agancsbozót* című regényeit elemezve rámutatott arra, hogy elsősorban az ún. népi kánon folytonosságát szem előtt tartó értelmezői körök igyekeztek biztosítani az anyaországi és nemzetiségi irodalmak közötti kommunikációt. Ez a kommunikáció viszont igen hamar konzerválódott és az értelmezői nyelveknek nagyon sokáig nem jött létre szabadabb, tagoltabb összjátéka.⁶⁵ A későbbi perspektívából már látszik, hogy e népi kánon nem ismerte fel bizonyos művek poétikai újításait, így nem is tulajdonított azoknak kánonformáló hatást (példaként Tolnai Ottó, Grendel Lajos és Szilágyi István műveit említi).

A történelmi-társadalmi körülményektől függetlenített, önelvű műalkotás eszményének horizontjából közelíti meg a határontúli magyar irodalmakkal kapcsolatba hozható kánonképzést Boka László. Ennek a kánonnak a létét a későpozitivistá hagyományhoz csatolja, majd rámutat arra, hogy az 1990-es évek közepéig „az író alakja által, illetve annak kollektív élet-körülményei, környezete és történelmi szituáltsága szerint határozták meg elsődlegesen az »utódállamokban« születő művek tulajdonságait”.⁶⁶ Régióként organikus egységben láttatták az irodalmakat, a történelmi keretet ugyanis végletesen rögzítettnek gondolták. Az esztétikai tapasztalat pedig a tematikus allúziók és a rejtett parabolikus kényszer miatt szorult háttérbe. Ez az értelmezői horizont a történelmi helyzethez igazította feladatelveit, ezzel nyíltan irodalmiságon túli, meglehetősen ideologikus szerepet várva el ezektől a határontúli irodalmaktól. Boka László meggyőzően bizonyítja, hogy még a legfontosabb alapfogalmak körül is terminológiai zavarok vannak: a nemzetiség, a kisebbség, a nemzetiség vagy az etnikum meghatározása egyáltalán nem könnyű.

Úgy vélem, egyetlen szempont totalizálása sem járható út az irodalomban. A népi kánonért bírálatoknak abban feltétlenül igazat kell adnunk, hogy mindenkor az értelmezői nyelveknek és értékeknek a sokszínűsége lenne kívánatos. Az irodalom története nem feltétlenül értelmezhető egyetlen narratíva mentén. Könnyen lehet, hogy előbbre jutnánk, ha a kánonok kizárólagossága és versengése helyett egyszerre több értékrend létét is elfogadnánk. Éppen ezért a határontúli magyar irodalmak értelmezésénél használt értékfogalmakat minduntalan felül kellene vizsgálni. A kárpátaljai magyar irodalomra tekintve ez hatványozottabban igaz, ugyanis felé irányuló magyarországi rendszerező irodalomtörténeti érdeklődés a legutóbbi időkhöz leginkább a népi kánon képviselőitől érkezett.

JEGYZETEK

³⁷ Tóth István, *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről*, Hittel, 1995/4, 99.

³⁸ Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera, *A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése = Sugaras utakon: A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945-1985)*, összeállította: Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera, Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1985, 326.

³⁹ Esztétikailag hasonló kifogást fogalmazott meg a regénnyel szemben a kisebbségi magyar irodalmakat áttekintő összefoglalásában Görömbei András is: „Nem hibátlan mű ez, a főszereplő kivételével nincsenek kidolgozott jellemei, s dialógusai nem képesek az egyéniségek összetett megmutatására”. Görömbei András, *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-2000)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 315.

⁴⁰ „Az anyaországi irodalmi újság, az *Élet és Irodalom* 1965. X. 2-i száma »a kárpátaljai magyarság regénye«-ként értékelte Kovács Vilmos művét, s az így is maradt meg a köztudatban, valamint a magyar irodalomtörténetben”. Barzsó Tibor, *Egy regény kettős évfordulója*, Együtt, 2005/3, 81.

⁴¹ Gortvay Erzsébet, *Ecsetvonások a Kovács Vilmos-i eszményképhez*, Együtt, 2007/4, 46.

⁴² Az (irodalmi) felejtés és kisajátítás kérdésével legutóbb Szegedy-Maszák Mihály foglalkozott részletesen. Elméleti alapvetései közül megfontolandó: „Változó korok más-más igényekkel vesznek tudomást a múlt értékeiről, különbözőzőképpen választanak az örökségből. [...] Ki is lehet sajátítani műveket, még a legnagyobb szerzők alkotásait is. [...] A kisajátítást olykor úgy is föl lehet fogni, mint ellenhatást a feledtetésre.” Szegedy-Maszák Mihály, *Felejtés és kisajátítás az irodalomban = Sz.-M. M., A mű átváltozásai*, Pozsony, Kalligram, 2013, 132.

⁴³ „Kovács Vilmosnak még nevét sem írhatták le otthon évekig-évtizedekig. A közösség azonban nem felejt s a megőrző emlékezet szinte mesebeli hőssé formálta »a költőt«, az első és sokáig az egyetlen kárpátaljai íróembert, aki 1945 után hitelesen tudott szólni helyettük, értük. Nem csoda hát, hogy most, amikor újra megjelenhetnek írásai, mindenki saját »legendáját« akarja látni”. S. Benedek András, *Vilmos*, Hatodik Síp, 1993/1, 34.

⁴⁴ E. Fehér Pál, *A kárpátaljai magyarság regénye*, *Élet és Irodalom*, 1965. október 2. (IX. évf., 40. szám), 4.

⁴⁵ Вильмош Ковач, *Весенняя буря*, (стихи, перевод с венгерского), Москва, Советский писатель, 1963. A válogatott verseket tartalmazó kötet címének jelentése magyarul: 'Tavaszi vihar'. Kovács egyébként 1959-ben adta ki második verseskötetét Ungváron, a Kárpáti Területi Könyvkiadó gondozásában *Tavaszi viharok* címmel.

⁴⁶ Az orosz fülszövegben „*Нельзя молчать*” szerepel, ami kb. annyit jelent, hogy 'Nem szabad hallgatni'. Az orosz fordítás még megtartotta a *Vallani kell* általánosító jellegét. E. Fehér Pál értelmezése ezek szerint pontatlan, hiszen Kovács akkoriban közösségi-etikainak olvasott felszólítását önkényesen személyes vallomás-igénnyé teszi. A fülszöveg viszont kortörténeti dokumentumként is felkeltheti az értelmező figyelmét, mert itt olvashatunk először arról, hogy Kovács első regénye már a nyomdai előkészítés fázisában van („же печатается”). Munkacíme ekkor viszont még egészen más volt: „*Сердце в пределах нормы*” (ткр. 'A szív normálisan működik').

⁴⁷ E. Fehér Pál, *U. o.* Kiemelés az eredetiben.

⁴⁸ V. ö. Kiss Ferenc, *Egy kárpát-ukrajnai magyar író regénye*, Tiszatáj, 1965/11, 896.

⁴⁹ Kiss Ferenc, *U. o.* Kiemelés tőlem: Cs. L.

⁵⁰ Géczy Lajos, *holnap is élünk*, Irodalmi Szemle, 1966/9, 842.

⁵¹ Kovács, 1965, 4. Kiemelés tölem: Cs. L.

⁵² Kovács, 2007, 6.

⁵³ Kovács, 1965, 6. Kiemelés tölem: Cs. L.

⁵⁴ Kovács, 2007, 6.

⁵⁵ Vö. Márkus Béla, *Irodalom erkölcsi szempontból*, Hittel, 2004/3, 114.

⁵⁶ Vö. Kovács Vilmos–Benedek András, *Magyar irodalom Kárpát–Ukrajnában*, II. rész, Tiszatáj, 1970/12, 1147-1148. A tanulmányban közölt lábjegyzet szerint a Kovács Vilmosról szóló részt (S.) Benedek András írta.

⁵⁷ S. Benedek András–Kovács Vilmos, *A kárpát-ukrajnai magyar irodalom = A magyar irodalom története 1945-1975, IV. köt., A határon túli magyar irodalom*, szerk. Béládi Miklós, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 167.

⁵⁸ Szokolczay Lajos, *Két portré. Balla László. Kovács Vilmos*, Tiszatáj, 1969/2, 131.

⁵⁹ „A Holnap is élünk értéke abban van, hogy nagy tisztaságigénnyel íródott. Az erkölcsi kitárulkozás szabadságában”. Szokolczay Lajos, *Líra és erkölcs. Kovács Vilmosról = Sz. L. Dunának, Oltmak*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984, 208. Szokolczay a kiszámított-ságot, a felhőtlen optimizmust és a lírai betétek nem mindig átgondolt használatát kifogásolja.

⁶⁰ Wintermantel István, *A megújulás ellentmondásos pillanata*, Mozgó Világ, 1987/11, 115.

⁶¹ Pál György, *A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990)*, Nyíregyháza, Szabolcsi Téka 13., 1990.

⁶² Vö. Bertha Zoltán–Görömbei András, *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*, Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, 1983, 3.

⁶³ Bertha–Görömbei, *I. m.*, 4.

⁶⁴ Bertha–Görömbei, *I. m.*, 7.

⁶⁵ Szirák Péter, *Példázatok a szabadság nélküli rend fokozatairól. A Szilágyi-olvasás = Tanulmányok Szilágyi Istvánról*, szerk. Márkus Béla, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 150-151.

⁶⁶ Boka László, *Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről = B. L., Egyszólamú kánon?*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2012, 59.

KOSZTYÓ GYULA

KOMMUNISTA EJTŐERNYŐS PARTIZÁN-BEVETÉSEK KÁRPÁTALJÁN

(1942–1944)

A cseh-szlovák minisztertanács 1938. október 11-én az esti órákban hagyta jóvá a kárpátaljai autonóm kormány – hivatalos elnevezése: Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa – összetételét, amelynek élére a ruszin–magyar irányzatú Autonóm Földműves Szövetség elnöke, Bródy András (1895–1946), mint miniszterelnök került. A kabinet kinevezésével Kárpátalja megkapta azt az önkormányzatot, amelynek bevezetését – bár erre nemzetközi szerződés is kötelezte – a prágai kormány két évtizedig halogatta. Ettől kezdve Podkarpatská Rus – Подкарпатська Русь önálló területként Cseh-Szlovákiának, mint szövetségi államnak a harmadik egyenrangú tagja lett az autonóm cseh és szlovák országrész mellett.

A cseh-szlovák belügyminisztérium hamarosan, október 25-én betiltotta Csehszlovákia Kommunista Pártja, a CSKP kárpátaljai működését. Az intézkedés hatására 1939-ig a csaknem négyezer kommunista párttag döntő többsége emigrált, vagy átszökött a Szovjetunióba. A területen maradt baloldali érzületű férfilakosság egy részét besorozták a Magyar Királyi Honvédségbe, akiknek döntő többsége 1941 nyarától árulóvá vált a keleti fronton, mert megadta magát a Vörös Hadseregnek.

Közben az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel ugyanis Kárpátalja déli magyarlakta övezete (az Ungi sík nagyobb része, a Beregi Tiszahát és az Ugocsai sík) újraegyesült Magyarországgal, amelyet akkor a Felvidék legkeletibb részének tekintettek. A döntőbírói határozat értelmében Cseh-Szlovákiától visszacsatolták Magyarországhoz a déli, kb. 650 km hosszú magyarlakta sávot a csallóközi Somorja községtől az ugocsai Feketeardó faluig. Területe 11 927 km², lakossága a másfél hónappal későbbi, 1938. december 15-i összeírás szerint 1 041 101 fő; e népesség döntő része, 83,7%

magyar, 12,9% szlovák és rutén 2,0% volt. Az első bécsi döntés dél-kárpátjai vonatkozásai: a történelmi Ung vármegye déli, Bereg nyugati-dél-nyugati és Ugocsa megye északnyugati részéből összesen 1896 km² terület tért haza 207 059 fővel, túlnyomóan magyarajkú lakossal. Ugyancsak visszacsatolták a hajdani Szatmár vármegyéhez tartozott színmagyar Nagypalád helységet is, 32,4 km² területtel, 1525 lakossal.

Ezt követően 1938. végétől, Kárpátjának vagy Ruténföldnek/Ruszinföldnek csak a rutén/ruszinlakta hegyvidéket tekintették. Az első bécsi döntéssel kijelölt új magyar–cseh-szlovák államhatárral – ahogyan akkor nevezték: demarkációs vonal –, Kárpátja hegyvidéki részén, 1938. október 26-án hatalomra került ukrán irányzatú, Volosin Ágoston (1874–1945) vezette kormány Podkarpatszka Rusz elnevezését megváltoztatta, helyette a Карпатська Україна, azaz Kárpáti Ukrajina nevet vezette be. E területen 1939 februárjában népszámlálást tartottak: kiterjedése 11 094 km², lakossága 552 124 fő. Közülük ukrán 413 481 (75,9%), zsidó 65 828 (12,1%), magyar 25 894 (4,8%), cseh és szlovák 17 495 (3,2%), román 13 268 (2,4%), német 8715 (1,6%) nemzetiségű volt.

Néhány hét múlva, 1939. március 15–17. között a Magyar Kir. Honvédség három napig tartó hadműveletével Kárpátja – ez idáig Kárpáti Ukrajina – hegyvidéki része is újraegyesült Magyarországgal. Ezzel a Kárpátok gerincén, kb. 150 km hosszan helyreállt a történelmi magyar–lengyel államhatár, azaz Magyarország ezeréves északkeleti mezsgyéjének egy szakasza. Ez az állapot azonban mindössze csak fél évig tartott, mert 1939. szeptember első napján a német birodalom csapatai akadálytalanul rohanták le Lengyelország nyugati részét. Mindehhez az egy héttel korábban, augusztus 23-án Moszkvában aláírt Ribbentrop–Molotov-paktum adott lehetőséget. Miképpen a Szovjetunióknak is, amely Lengyelország keleti felét foglalhatta el. A Vörös Hadsereg szeptember 17-én lépte át a lengyel határt, ennek következtében másnap, 18-án éjszaka megkezdődött a lengyel polgári személyek Magyarországra való beszívárgása az uzsoki vasútvonalon, majd Volóc, Kőrösmező helységekbe is. A magyar kormány hozzájárult a menekültek befogadásához. Szeptember 19-én, Ungváron báró Perényi Zsigmond (1870–1946) kárpátjai kormányzói biztos elnökletével értekezletet tartottak a lengyel menekültek ellátásáról és továbbszállításáról. A szovjet csapatok szeptember 27-én délután a Vereckei-hágónál, este a Tár-hágónál, 28-án este az Uzsoki-hágónál érték el a magyar határt. Ezt követően Magyarország csaknem két évig határos lett a Szovjetunióval.

A Kárpátalján élő baloldali meggyőződésű személyek és a pravoszlávok nagy része örömmel fogadta a felvonuló szovjet katonaságot. Mindez ékes bizonyítéka volt az erősödő kommunista propagandának, amely ekkor azt hangoztatta: a Szovjetunió elcsatolja majd a területet. A Moszkvából irányított hangulatkeltés 1939 őszén egyre gyakrabban érzékelhetővé vált Kárpátalján. Hatására, de már ezt megelőzően is, a CSKP kárpátaljai tevékenységének a betiltása után, 1938. október végétől 1941 júniusáig több mint 20 ezer baloldali meggyőződésű ruszin, ukrán, zsidó és köztük kis számban magyar nemzetiségű személy, elsősorban a fiatal korosztályokhoz tartozók, megtevesztett diákok szöktek át a Szovjetunióba a jobb élet reményében. Másik fő céljuk a katonai szolgálat elkerülése volt. A szovjet határőrség, illetve az NKVD azonban valamennyiüket elfogta, és határsértés, illetve kémkedés vádjával büntetőtáborokba hurcolta. A borzalmakat csak kevesen élték túl.

A tömegessé vált illegális határátlépések miatt a magyar kormányzat a leg súlyosabb veszélyként ítélte meg a kárpátaljai szovjetbarát hangulatkeltést, amely átszökésekre buzdítva, a terület lakosságának a számát is csökkentette. A kárpátaljai kommunista szervezkedés másik formája a kémkedés volt, amelyet katonai felderítő és más illegális csoportok végeztek. Tagjaik helyi illetőségű személyek voltak, akik önkéntesként segítették a szovjet határőrség adatgyűjtését a magyar honvédségről és a Kárpátokban épülő erődrendszeréről, az Árpád-vonalról. Az utóbbi első szakasza 1940 nyár elejére már elkészült a Vereckei-hágónál, Volóc község közelében, amelyet a magyar határvédelem alakulatok birtokba is vettek. A kommunista kémkedő csoportok a Nagybereznai, a Volóci, az Ökörmezői, a Huszti, a Técsői és Rahói járásban tevékenykedtek azzal a feladattal, hogy szerezzék meg Magyarországot, benne Kárpátalja részletes vasúti térképét, a vonatok menetrendjét, gyűjtsenek adatokat az államhatár felé tartó magyar katonai alakulatokról, jussanak hozzá különféle okmány-úrlapokhoz, sőt honvédtiszti- és csendőr egyenruhákhoz.

Közben, 1940 elején a magyar hatóságok számos intézkedést hoztak a titokban működő kommunista szervezkedés felszámolására. A mozgalom lázító tartalmú röpcédulákkal arra bízta a lakosságot, hogy fogjanak fegyvert a magyar államhatalom ellen, mert rövidesen új hazájuk a lesz, a Szovjetunió. Az ügyészség összesen 395 személy, „Anufré György és társai” ellen emelt vádat „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló büntett és egyéb bűncselekmények miatt”, s a többségükkel szemben néhány évi letöltendő börtönbüntetést indítványozott. A Kassán lezajlott törvényszéki eljárások hatására 1941 nyarától – miután június 22-én a német

hadsereg megtámadta a Szovjetuniót, s a Vörös Hadsereg visszavonult az ezeréves határról, majd a Kárpátok keleti oldaláról is kiszorult – a szovjetbarát, illetve a kommunista hírverés 1943-ig egyre csökkent.

Közben, 1942. január 4-éről 5-ére virradó éjjel egy Kárpátalja légterébe szállt szovjet repülőgépen, Kőrösmező környékén ledobták az első szovjet partizáncsoportot, a kőrösmezői születésű Borkanyuk Elek (Oleksza, 1901–1942) vezetésével, akit a szovjetunióbeli Gilicsinben képeztek ki. A hat főből álló osztag bevetése teljes kudarccal végződött annak ellenére, hogy jelentős fegyverkészlettel hoztak magukkal: 60 kg robbanóanyagot, 50 kézigránátot, 10 darab előre elkészített pokolgépet, fejenként egy-egy pisztolyt, illetve géppisztolyt, valamint 12 ezer pengő (ez akkoriban hatalmas összegnek számított) és 500 dollár készpénzt. A magyar csendőrség azonnal a nyomukra bukkant, és felszámolta az egységet.

Egyedül Borkanyuk Elek menekült meg, aki csaknem egy hónapig a Kőrösmezőn élő sógornője lakásában húzódott meg. A magyar hatóságok itt fogták el. Több mint négy hónapig tartó (!) alapos nyomozás, majd vádemelés után a magyar törvényszék kötél általi halálra ítélte a partizánosztag vezetőjét. A bíróság az ítéletét teljes joggal alapozta, hogy Borkanyuk megsértette az 1930. évi. III. törvény 95. paragrafusának 2. pontját, ugyanis egyenruháját a bujkálása során levetette, és ez által magát, mint katonát felismerhetetlenné tette. Ebből következően nem vonatkoznak rá a hadviselés szabályait rögzítő, nemzetközi érvényű hágai és genfi egyezmények. A törvényszék az előbbieket figyelembe véve, Borkanyukot polgári személynek tekintette, és törvényesen járt el ellenséges hadicselekményei mérlegelésében, és szabta ki a legsúlyosabb büntetést.

Itt fontos megjegyeznünk, hogy a második világháború idején az említett hágai, illetve genfi egyezményekben az ún. gerillákra (partizánokra), illetve tevékenységükre nem alkottak szabályokat, tehát nem minősültek hadviselő félnek. Ez utóbbinak ugyanis szigorú követelményei voltak: egységes egyenruha rangjelzéssel, nyílt fegyverviselés, alakulatba szervezés, parancsnoki vezetés, stb. Ráadásul a Kárpátalján bevetett partizánok jelentős része nem magyar, hanem szovjet, azaz idegen állampolgár volt, és ellenséges, Magyarországgal háborúban álló országból érkezett. Tehát azzal, hogy a magyar hatóságok bírósági eljárást követően – ha igazolódott a bűnösségük – halálra ítélték és kivégezték a partizánokat, nem sértették meg a hadviselés nemzetközi szabályait, a hatályos hágai és a genfi konvenciókat! A magyar nemzetiségű gerillák viszont idegen, ellenséges állam szolgálatában elkövették a hazaárulás büntetettét.

Borkanyuk osztaga után szovjet repülőgépekről újabb és újabb partizánegységeket dobtak le ejtőernyőkkel Kárpátalja területére. Megjelenésük első sorban azt jelentette, hogy a magyar–ruszin/rutén kétnyelvű közigazgatású Kárpátaljai Kormányzói Biztosság hegyes-erdős tájai harci cselekmények színterévé váltak és a magyar kormánynak különleges, de jogos, a gyakran háborús helyzethez, körülményekhez hasonló intézkedéseket kellett hoznia.

Az első ledobott gerillaosztag teljes kudarca, majd Borkanyuk lelepleződése feltehetően hozzájárulhatott ahhoz, hogy a szovjet hadvezetés át szervezte a partizánok katonai kiképzését, illetve felkészítését a különféle felforgató, az államrendet meggyengítő cselekményekre, vasúti pályák, hírközlő és más eszközök megrongálására. Ezt a célt szolgálta a Szovjetunióban 1942. május 30-án megalakított új szerv, a Partizánmozgalom Központi Törzse, amelynek fő feladata az ellenség hátszögében bevetésre kerülő partizánosztagok szakszerű harcászati kiképzése volt. A gerillák ezen kívül igen alapos ideológiai és politikai oktatásban is részesültek.

Az 1943-ban Kárpátalján zajlott partizántevékenységet más tényezők is jelentős mértékben befolyásolták. Bár a területet 1938–1939 fordulóján jogosan újra birtokába vevő Magyarország minden tőle telhetőt megtett a vidék gazdasági- és szociális felemeléséért, nem tudta hathatósan és végérvényesen felszámolni a kárpátaljai ruszinajkú lakosság legnagyobb gondját, a szegénységet. Miközben az elért eredmények cáfolhatatlanok voltak. A magyar kormányzat újraindította a négy évtizeddel korábbi, borostyánkői Egán Ede (1851–1901) földművelésügyi miniszteri megbízott által vezetett hegyvidék akciót. Elsősorban közmunkák, illetve más munkaalkalmak teremtésével, a közlekedés, az úthálózat, az árvízvédelem fejlesztésével, az erdő-, a havasi- és rétgazdálkodásban, az állattenyésztés, a mezőgazdasági termelés, a gyümölcsstermesztés és számos házipari szövetkezet (kosárfonó, szőnyegkészítő stb.) az állam pénzügyi támogatásával, s más módon sok ezer ruszin családnak nyújtottak rendszeres kereseti lehetőséget. A hegyvidéki terület egészségügyi ellátását is javították, a téli hónapokban kedvezményes árakkal különféle élelmiszer-, illetve tűzifa-akciókat szerveztek.

Az 1941–1942-ben háborús kényszerpályájára került országban a hatalmas hadikiadások és a fokozódó általános nehézségek miatt – miként más vidékeken is – nem jutott elegendő pénzeszköz a kárpátaljai bajok orvoslására. Ezt a helyzetet használták ki a helyi, titokban szervezkedő kommunisták, és természetesen a szovjet repülőgépekről ejtőernyőkkel leereszkedett partizánosztagok. Felforgató, izgató hangulatkeltésükkel a sztálini rend-

szer magasabbrendűségét, a szovjet nép jólétét, boldogságát hirdették, és „ígérték kiutat” a helyi szlávajkú lakosság számára. Egy részük fogékony volt a kommunista eszmékre, amelyeket elsősorban az 1943-tól bevetett szovjet partizánosztatok is terjesztettek a hegyvidéki területeken.

A közvetkező évben, 1944-ben a gerillákat kiképző táborokban (Krasznogorszk, Kijev) az orosz és ukránajkú alakulatok mellett, magyar partizáncsoportok szervezését is megkezdték, hogy növeljék a kárpátaljai bevetések hatékonyságát. A szükséges emberállományt a magyar hadseregből átállt vagy hadifogságba került katonákból toborozták. A kiválogatásnál fontos szempont volt a kommunista eszmékhez való kötődés, az osztagok vezetőinél viszont kötelező volt a párttagság, illetve -hűség. Egyes csoporttagok – mint később kiderült – nem sajtátították el jól az ejtőernyős ugrás fortélyait, és emiatt többen halálos balesetet szenvedtek.

Az első magyar származású parancsnok, a Krassó-Szörény vármegyei Herkulesfürdőn született Pataki Ferenc (1892–1944) vezette azt a szovjet ejtőernyős alakulatot, amely 1943. augusztus 7-én ért földet Huszt környékén. A csoportnak nemcsak magyar, hanem más nemzetiségű tagjai is voltak. A robbantások, fegyveres rajtaütések mellett erőteljes politikai bujtotgatást fejtettek ki, amellyel jó néhány helyi lakos támogatását sikerült megszerezniük. Az osztag létszáma emiatt gyorsan növekedett, és csakhamar elérte a száztíz főt. Pataki októberben Budapestre utazott, és onnan irányította tovább csapatát. A magyar kémelhárítás eközben sikeresen beépült partizánosztagába, és 1944. február 28-án, Huszton rajtaütött. A törvényszéki tárgyalás során az elfogott gerillák közül tíz főt halálra ítélték, kétszáz főre hosszabb-rövidebb fegyházbüntetést szabtak ki. Röviddel ezután, márciusban Pataki Ferencet is letartóztatták. Ungváron a hadbíróóság augusztus 30-án halálra ítélte. Később Sopronba szállították, ahol az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel után kivégezték.

A kárpátaljai partizánmozgalom 1944 nyaratól vált egyre hatékonyabbá, amikor a Vörös Hadsereg Galíciában elérte a Kárpátok keleti előterét, ahol azonban nem várt kemény ellenállás akasztotta meg támadását. Itt húzódott ugyanis a Kárpátok hegyvonulatán kiépített hármask magyar védővonal első eleme, a Hunyadi-állás. A már említett Árpád-vonal erődrendszerrel zárta le a hegygerinctől nyugatra a hágókon, illetve a patak- és folyó völgyekben futó utakat, illetve vasúti pályákat. A második megerősített szakaszt, a Szent László-állást az ezeréves határon, főként első világháborús lövész-árkok felhasználásával, illetve a hágókon emelt műszaki aka-

dályokkal építette ki a magyar hadvezetés. A több mint 200 km hosszú Hunyadi-állást, 1944. július 23-án érte el az I. ukrán front balszárnya, amelynek támadását a magyar VI. hadtest szívós védekezéssel visszaverte. A szovjet hadvezetés ezért leállította a hadműveleteket, és augusztus 5-én létrehozta a 4. ukrán frontot. Azonban ennek ereje sem volt elegendő a Kárpátokban kiépített hármás magyar védelmi rendszer leküzdéséhez, ezért Jászvásár–Kisinyov irányába indított támadást Románia ellen.

A szovjet vezérkar ezért arra utasította a Kárpátalján működő partizánosztásokat, hogy erőteljes fegyveres akciókkal, a vasútvonalak, hírközlési eszközök megrongálásával folyamatosan zavarják meg a sikeresen védekező magyar 1. hadsereg utánpótlását. Emellett az osztagok politikai biztosai a lakosság körében fejtsenek ki igen alapos propagandamunkát, amelynek fő célja a magyar hatóságok elleni lázítás szítása legyen.

Kárpátaljára 1944 nyarán újabb kommunista partizáncsoportokat vetett be a szovjet hadvezetés. Június 21-én Thanko alezredes vezetésével ismét szovjet ejtőernyős egységet dobtak le az Ungvártól északi irányban elhelyezkedő Rónahavas hegységbe. Sorsuk azonban hamarosan kilátástalanná vált, mert három napig tartó harcot kellett vívniuk a magyar csendőrökkel. Csak azután szilárdult meg a helyzetük, amikor június 25-én Blindjuk, majd 27-én Szopilkov partizánparancsnokok osztagaiból személyi erősítést kaptak. Eközben a Thanko alezredes által vezetett osztag is gyarapodott, a létszáma rövid időn belül 900 főre emelkedett. Ennek oka, hogy széles körű politikai hangulatkeltést és ideológiai meggyőző tevékenységet fejtettek ki a szlávajkú lakosság körében. Az sem lebecsülendő tény, hogy a titkos bevetésekhez szükséges fegyvereket és eszközöket a Partizánmozgalom Ukrán Törzsétől repülőgép-szállítmányokkal folyamatosan megkapták. Megjegyezzük, hogy Thanko partizáncsapata is túlnyomó többségében orosz és ukrán nemzetiségű, szovjet állampolgárokból állt, alig akadtak közöttük magyar származásúak.

A szovjet hadvezetés Munkács körzetében is bevetett partizánosztásokat. E területre augusztus 8-án, egy négyötöd részben egykori magyar honvédekből „toborzott” 14 tagú ejtőernyős csapat ereszkedett le szovjet repülőgépekről. Parancsnokuk a kárpátaljai születésű Uszta Gyula (1914–1995) volt, akinek a politikai helyettese a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Újszász nagyközségben született Horváth Sándor (a mozgalmi neve: Hamburger Sándor) volt. „Vezérkarának” három tagja: az előbbi Horváth Sándor, I. Sz. Priscsepa, és az utóbbi politikai biztos, Kaznacsajev. (Az utólagos személy nevét Uszta Gyula, a visszaemlékezésében helytelenül

Kaznacsejvnek említi.) A Munkács körzetében leereszkedett ellenséges csapatot azonban az egyik ott állomásozó német katonai alakulat felfedezte, ezért sietve átvonultak az ezer méter körüli magasságú Mártonka-kő, illetve Buzsora hegycsúcsok közelébe.

Az osztag vezére, Uszta Gyula a két világháború között juhászbojtárként, aztán kubikusként, végül erdőkitermelőként dolgozott. Erdészeti szakiskolát végzett, majd 1940-ben erdész szakvizsgát tett. A következő évtől frontszolgálatot teljesített a Magyar Kir. Honvédségben, 1943 januárjában a Donkanyarban vívott harcoknál esett szovjet hadifogságba. Már 1939 előtt rokonszenvet érzett a kommunista eszmék és a Szovjetunió iránt. A Moszkvába emigrált Kommunisták Magyarországi Pártja vezetősége megbízottainak a közreműködésével őt is kiválogatták partizánharcosnak. Krasznogorszkban elvégezte az antifasiszta iskolát, 1944-ben felvették a kommunista pártba is. Az előbbi év első négy hónapjában A. F. Fjodorov tábornok partizánhadseregében harcolt Ukrajnában, majd ez után vetették be Kárpátalján.

Az Uszta-csoport – mely felvette a Rákóczi-partizánosztag nevet – a ledobása napjától, augusztus 8-ától szeptember elejéig tulajdonképpen tétlenkedett. Ennek oka, hogy vitába keveredtek a kijevei parancsnoksággal a magyar pártvezér, Rákosi Mátyás (1892–1971) megvalósíthatatlan hadászati elvárásai miatt. Rákosi ugyanis egy alkalommal azt követelte az Uszta-csoporttól, hogy Munkácsról gyalogmenetben vonuljon Debrecenbe (!) „partizántevékenység kifejtése céljából, de fegyver nélkül”.

Ez idő alatt az Uszta Gyula vezette osztag a kárpátaljai lakosság körében titkos politikai hangulatkeltést, hathatós ideológiai munkát indított és röplapokat terjesztett. Fő céljuk, hogy a lakosság köréből minél több egyént bevonjanak a mozgalmukba, és felhasználják őket Kárpátalján állomásozó magyar és német katonai alakulatok elleni harcukban. Nem volt véletlen, hogy a csoportból 16 fő agitátorként tevékenykedett.

Egy újabb 22 tagú osztag I. Sz. Priscsepa vezetésével augusztus 25-én indult Kárpátaljára két amerikai gyártmányú, Douglas-típusú repülőgéppel, amelyek Uszta Gyula csapatának a második felét is szállították. Az egyik gép azonban a cél előtt lezuhant és elégett. A Priscsepa-osztagból csak kilenc harcképes ember maradt, akik csatlakoztak Uszta egységéhez, amely akkor már 94 fős volt, ami később 168-ra növekedett.

Miután a kijevei parancsnokságtól repülőgépeken megkapták a szabotázsakciókhoz szükséges robbanóanyagot (TNT), szeptember közepétől számos ártatlan halálos áldozatot is követelő út- és vasútrobbantásokat hajtottak vég-

re. A Tiszaújlak és Beregszász közötti egy nyolc méter hosszú hidat röptettek a levegőbe, amikor megsemmisült az áthaladó mozdony és harminc vasúti kocs. Gépkocsikon ütöttek rajta, aknákat telepítettek. Az Uszta-csoport időnként büntető alakulatként is tevékenykedett. Ugyancsak szeptemberben, például a Szolyva és Kereke között félúton elhelyezkedő Zajgó (Duszino) községben éjszaka rátörtek a magyar jegyző lakására, ahonnan a férfit kivonszolták, és föbe lőtték saját udvarán. Mint írtuk, a magyar hatóságok az elfogott partizánok bűnösségének megállapításakor törvényes ügyészségi, majd törvényszéki eljárást folytattak le, miközben az öntörvényű partizánosztatok terrorista módszereket alkalmaztak.

Az Uszta-csoport 1944. október 26-án beszüntette működését. A Vörös Hadsereg egyik alakulatába tagolták, azonban mint külön egységet, hamarosan, november 4-én felszámolták. Ezt követően Uszta Gyula – a helyiek emlékezete szerint november első felében – megjelent Dercenben, összehívta a falu népét és nagy beszédet kerekített. Lényege a következő volt: „A dicsőséges Vörös Hadsereg felszabadította Kárpátalját, amelynek népe mindenütt örömmel fogadta őket. Senkinek nem lesz bántódása, mindenki kezdje el a munkát, dolgozzon az eljövendő szocializmus felvirágoztatásán.” A derceniek hittek, mert hinni akartak Uszta Gyulának, pedig az NKVD és a SZMERS már októberben, Kárpátalja szovjet katonai megszállásával egy időben megkezdett tiszogató akcióinak a híre hozzájuk is eljutott. Néhány nap múlva a kisbíró Dercenben is kidobolta a háromnapos munkára való felszólítást. Az akkor 2017 lakosú faluból 402 férfit hurcoltak el, közülük 72-en elpusztultak a szovjet kényszermunkatáborokban. A partizánvezér egyszerűen hazudott felnevelő népének a várható jobb életéről.

A kárpátaljai Nagyúton született, majd a közeli Dercenben nevelkedett, hazáját eláruló Uszta Gyula, a kommunista rendszertől bőségesen megkapta jutalmát. A világháború végén, 1945-ben Magyarországra települt. Ekkortól 1947-ig a Magyar Kommunista Párt politikai munkatársa, 1947–1948-ban Zemplén vármegye főispánja. Az utóbbi évben átkerült a Magyar Néphadsereg állományába, ahol 1950-től vezérőrnagy rangban magasabb katonai egységek parancsnoka volt 1954-ig. Közben 1949 és 1985 között megszakítás nélkül, különböző választókerületekben országgyűlési képviselő, az államhatalom 1949-ben létrehozott egykori legfelsőbb szervének, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja (1953–1985).

Uszta Gyula 1954-től és 1956-ig vezérkari tiszti iskolát végzett a Szovjetunióban, az utóbbi évtől, október 4. és november 4. között honvédelmi

miniszterhelyettes. A forradalom, majd a szabadságharc kitörésekor azonban tanulmányai miatt Moszkvában tartózkodott, október 29-én jött vissza Budapestre. A szovjet csapatok november 4-én megindult támadásakor Janza Károly (1914–2001) miniszterrel együtt, a fegyveres ellenállást megtiltó parancsot adott ki a magyar alakulatoknak. Ezt követően Uszta Gyula Szolnokra, a Kádár János (1912–1989) vezette kormányhoz távozott, ahol megbízták az új Honvéd Karhatalom felállításával. A szovjet csapatok által megszállt Budapesten 1956 novemberében megszervezte az egyenruha híján viselt szovjet mintájú, meleg vattakabátjukról pufajkásoknak nevezett fővárosi karhatalmi egységeket, amelyek a Kádár-kormány és a Magyar Szocialista Munkáspárt, az MSZMP saját fegyveres erejeként működtek. November végétől az ország számos pontján a karhatalmisták – köztük számos volt partizán – teljhatalmú különítményként a fegyvertelen tüntetőkre leadott sortüzekkel, kíméletlen leszámolásokkal vetettek véget a magyar forradalom utolsó megmozdulásainak, utóvédharcainak.

Decembertől már altábornagyi rangban, Uszta Gyula 1962-ig volt a honvédelmi miniszter első helyettese. A Néphadseregi Katonatanács elnökeként a megtorlás egyik irányítója, tevékeny részese volt. Közben az MSZMP Központi Bizottságának tagja 1966 decemberéig. A Magyar Honvédelmi Sportszövetség elnöke (1962–1967), a szervezet újjáalakítását követően a Magyar Honvédelmi Szövetség, az MHSZ főtitkára (1967–1969). A Magyar Partizánszövetség főtitkára (1969–1982). Ezt követően a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének alelnöke (1982–1989). Élete végéig Moszkvához hűséges, keményvonalas kommunista politikus maradt.

Uszta Gyula a rendszerváltás kezdetén jelentette meg visszaemlékezését, *A jót akarni kell!* címmel. Természetesen „harag és részrehajlás nélkül”.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban: HL.) II. 1452. A Magyar kir. budapesti I. honvéd hadtest iratanyaga. 1. doboz.
- HL. VII. Szu/49. Ismeretlen szerzőtől származó adatgyűjtés a Szovjetunió területén harcolt magyar partizánokról.
- HL. VII. 106. Beszámoló az Uszta, valamint az egyesített Uszta–Priscsepa csoport 1944. augusztus 8-tól október 20-ig terjedő harci és pártpolitikai tevékenységéről.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) beregszászi fiókja. Fond 92., opisz. 1. – Az ungvári magyar királyi VIII. honvédhadtest kémelhárító osztályának iratai. Információk a kárpátaljai politikai helyzetről.

- A bécsi döntés alapján visszacsatolt terület lakosságának megoszlása anyanyelv szerint / az 1938. december 15-i népszámlálás alapján. / Bp. [1939.] Lelőhely: Országgyűlési Könyvtár, B 10 / 2037. szám. Sokszorosított kézirat.
- THIRRING Lajos: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. In. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 5. szám.

*

- BERKI Mihály: Pufajkások. Budapest, 1993.
- BOTLIK József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza. 2005.
- BOTLIK József: Radarállomás a szétdőlt temető helyén. In. *Szivárvány* (Chicago, Illinois szöv. állam, USA). X. évf. 31. szám. 1990. június.
- Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Közread. Dupka György. Ungvár–Budapest, 1993.
- GAZSI József: Az ejtőernyős partizáncsapatok harcai. In. *Magyarország felszabadítása*. Szerk. Száva Péter. Budapest, 1975.
- HRANCSAK, Ivan: Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975.
- KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban. Budapest, 1997.
- KOROM Mihály: A magyarországi partizánmozgalom a második világháború idején. In. *Fegyverrel a fasizmus ellen*. Szerk. Gazi József, Pintér István. Budapest, 1968.
- *Нариси історії Закарпаття. Том II. (1918-1945) (Kárpátontúl vázlatos története.)* Редакційна колегія: І. Гранчак відповідальний редактор. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, 1995.
- ПУШКАШ, А.И.: Венгрия в годы второй мировой войны. Издательства Академия наук СССР. Москва, 1966.
- ШЕВЧЕНКО, Ф.Т.: Участие венгров и румын в партизанском движении на Украине в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. [In.] *Новая и Новейшая История*, 1961. № 5.
- SZABÓ József János: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban. Budapest, 2002.
- SZIRKO, Nikolaj J.: A Pataki Ferenc partizáncsoport tevékenysége. (Visszaemlékezés.) In. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1969. 2. szám.
- USZTA Gyula: A jót akarni kell! Visszaemlékezés. Budapest, 1989.
- VEGESH, Mykola: Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete, 1938–1939. In. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest, 2004.
- ZINNER Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Budapest, 2001.

DUPKA GYÖRGY

AZ ELHURCOLÁS HETVENEDIK ÉVFORDULÓJÁNAK KÜSZÖBÉN

NÉPÍRTÁS AZOK KÖRÉBEN, AKIKNEK EGYETLEN BŰNÜK A SZÁRMAZÁSUK VOLT...

(A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK ÉS NÉMETEK INTERNÁLÁSÁNAK ÜGYE
AZ OROSZ LEVÉLTÁRAKBAN: 1944–1955)

A Kárpát-medencei magyarok és németek 1944–1946 közötti deportálásának és internálásának problémakörével kapcsolatban az elmúlt 20–25 esztendőben hatalmas mennyiségű levéltári dokumentum került összegyűjtésre és publikálásra. Kárpátalja esetében elsősorban az ungvári Olekszij Korszun¹ történész által összeállított magyar, ukrán és orosz nyelven kiadott levéltári forrásgyűjteményekre, monográfiákra gondolok. A közelmúltban napvilágot látott közel 800 oldalas kiadvány² többek között tartalmazza azokat a perdöntő dokumentumokat is, amelyek meggyőző adatokkal, nevekkal alátámasztva igazolják az 1944 őszén és különösen 1945 elején a szovjet katonai hatóságok és megtorló egységek (NKVD³, SZMERS⁴, és más belügyi alakulatok) által elkövetett törvénytelenéseket. Ez a kötet az első olyan kísérlet, amelyben megpróbáltuk összegyűjteni és rendszerezni a legfőbb levéltári adatokat annak érdekében, hogy rávilágítsunk azokra a szovjet kormány és az állambiztonsági szervek, valamint a 4. Ukrán Front katonai parancsnoksága és a helyi kommunista párt közreműködésével véghezvitt deportálási folyamatokra, amelyeknek kárpátaljaiak tízezrei estek áldozatul. A kiadvány szerkesztésekor azokat az eddig nyilvánosságra még nem hozott személyes levéltári adatokat használtuk fel, amelyeket az Oroszországi Föderáció levéltáraiban őriztek meg. Számos dokumentumot, sokszor csak nagy nehézségek árán, a kárpátaljai biztonsági szolgálat és a belügyminisztérium archívumából, az állami levéltárból, illetve magángyűjtőktől sikerült beszerezni. A feltárt adatok alapján nyomon követhetők a háború utáni időszak lesújtó kárpátaljai eseményei. A kötet összeállításá-

ban Alekszej Korszun mellett tevékenyen részt vett e sorok írója, továbbá Fuchs Andrea, az ungvári német kör képviselője és Kizman Zoltán, a Kárpátaljai Németek Wiedergeburt (Újjászületés) Szövetségének elnöke is.

I.

A Sztálin⁵ nevével fémjelzett párt-diktatúra és katonai büntető, megtorló gépezet legfőbb hadurai, pártvezérei a **magyarok és németek mozgósításának, légerekbe irányításának első főpróbáját Kárpátalján tartották meg**, miután a korábban Magyarországhoz tartozó négy megyényi területet (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megye) 1944 október végén elfoglalták. Az orosz, ukrán és ruszin kommunisták indítványozására Ivan Turjanica,⁶ az NKVD-hez kötődő ügynök és kárpátaljai pártvezér által aláírt dekrétuma alapján⁷ a „hadtápterületnek számító Kárpátalja teljes megtisztításáról” és „a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásáról”⁸ a kollektív bűnösség elve alapján születtek meg a végrehajtói döntések, határozatok, rendelkezések, amelyek Kárpátalja Csehszlovákiából való végleges kiszakadását és a meghódított terület szovjetizálását segítették elő.

Az említett dokumentumok közül kiemelkedik a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 0036. sz. hírhedt rendelete, amelynek aláírói Petrov⁹ hadseregtagornok, valamint a front katonai tanácsának tagjai: Mehlisz¹⁰ vezérezredes, Novikov¹¹ vezérőrnagy és Kariofilli¹² tüzérségi altábornagy voltak. A kilenc pontból álló dokumentum a legfelső katonai hadvezetés által jóváhagyott „kollektív bűnösség és büntetés elvének” kárpátaljai alkalmazását írta elő: „*Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!*”¹³ A rendelet pontosította a végrehajtás időpontjait és a behívandók korhatárát, felhívta a katonai akció vezetőinek figyelmét: 1944. november 14–16-a között a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai többek között vegyék nyilvántartásba mindazon, 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket (azaz polgári személyeket), akik semmilyen hadseregben nem szolgáltak. November 18-án, köztük a hadköteleseket menetszlopokban a hadifogyók számára létesített gyűjtőlágerekbe kísérik.

A kiadott 0036. sz. rendelethez mellékeltek „A városparancsnokság 2. számú parancsát”, szintén 1944. november 13-i keltezéssel¹⁴. A parancsot magyar nyelvre is lefordították és az ungvári Miravcsik-féle nyomdában - Kruglyakov¹⁵ ezredes, Ungvár városparancsnoka utasítására - több száz példányban kinyomtatták, illetve 1944. november 13-át követően a „vá-

rosparancsnokság 2. számú parancsát” a magyar és németlakta településeken is kifüggesztették. A helyhatósági vezetők a városparancsnokokkal közreműködve agyalták ki a „háromnapos munkára”, illetve hidak, utak javítására mozgósító mesét, amit kidoboltattak a kisbírókkal is, azzal a kiegészítéssel, hogy az érintettek „három napra elegendő élelmet vigyenek magukkal.” Néhány tekintélyt élvező, szovjet tiszti egyenruhába öltözött magyar agitátor, köztük Uszta Gyula¹⁶ partizánvezér és Illés Béla¹⁷ író, őrnagy még biztatta is az embereket. Egyes településeken ünnepélyes külsőségek között, dobszóval, papok és hatósági személyek áldásával búcsúztatták a „háromnapos munkára” indulókat.

A magyarok és németek begyűjtésére vonatkozó részletes utasításoknak szintén a nyomára bukkantunk. Ezek közül említésre méltó az 1944. december 17-én kelt hadijelentés (Iktatószám: № 00327).¹⁸ Ezt Fagyjejev¹⁹ vezérőrnagy és Boszjij²⁰ ezredes, törzsparancsnok küldte Petrov hadsereg tábornoknak. Tudósításában Fagyjejev vezérőrnagy többek közt ezt írta: „A *Front Katonai Tanácsa* 1944. november 13-i 0036. sz. határozatát végrehajtva, a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok Kárpát-Ukrajna területén elkülönítették az ellenség ott megtelepedett tisztjeit és sorkatonáit, a német és magyar hadköteles személyeket, a magyar csendőrség és rendőrség csendőreit, a rendőrség tisztviselőit, és hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították őket...”

Ez a hadijelentés azzal zárult, hogy Kárpát-Ukrajna területén: „Folyó év december 13-án és 14-én az NKVD-osztagok Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Huszt és Rahó körzetében akciót hajtottak végre a 18 és 50 év közötti németek (férfiak) elkülönítésére. Az akció eredményeként 292 személyt különítettek el és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

Folyó év november 18-tól december 16-ig a hadtápterületet fedező NKVD-osztagok összesen 22 951 főt tartóztattak le és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre, köztük: 14 202 katonát, tiszthelyettest és tisztet, 8 564 német és magyar nemzetiségű hadkötelest, 185 csendőrt és rendőrt.” Jelezték azt is, hogy „A hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik”.

Az idézett NKVD-jelentések elhallgatják az útközben, a táborokban elhunytak számát, a túlélőktől azonban tudjuk, hogy a menetoszlopokból végkimerüléstől lemaradt, ájultan összeesett foglyokat az őrkíséret helyben kivégezte. Pótlásukra gyakran a bámészködőket rángatták be a sorokba. Ilyen kegyetlen eljárás következtében kerültek a transzportokba és gyűjtőtáborokba szlovákok, románok, lengyelek, ruszinok, ukránok, zsidók és más nemzetiségűek, valamint papok és kommunisták.²¹ Szintén a túlélők naplójából, visszaemléke-

zéseiből, lejegyzett emlékfoszlányaiból tudjuk, hogy a deportálás, internálás szervezőinek és végrehajtóinak szadizmusa olykor a fasisztákéin is túltett.²²

A magyar lakossághoz való hozzáállással kapcsolatban érdemes idézni a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke, Pronyin²³ altábornagy voltaképpen 1945. július 10-én a Kreml vezetőihez intézett kényszerű beismerését: „A politikai helyzet ebben az időben (a Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló kiáltvány aláírása után) jelentősen súlyosbodott. A kongresszusig még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen fogadták a Vörös Hadsereg Kárpát-Ukrajnába való bevonulását. Most pedig, miután az állambiztonsági szervek elkülönítettek közel 30 ezer magyar katonaköteles személyt, a magyar lakosság nagyobb része és a magyarbarát ukránok egy része is így, vagy úgy elégedetlenségének adott hangot, és negatívan kezdett viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Kiáltvány elleni agitációban jutott kifejezésre.”²⁴ Mint ismeretes, mindez jóval Kárpátalja szovjet területté válása előtt történt. A 0036. sz. rendelet végrehajtásának tapasztalataiból levonható az a tanulság, miszerint a hadigépezet felkészületlensége és emberi mulasztások miatt a szovjet gyűjtőlágerben, munkatáborban éh- és fagyhalál, illetve járványos betegségek következtében az elhurcolt 40–50 ezer, túlnyomórészt magyar, kisebb részben német férfi közül 13–16 ezer halt meg. Mindez kimeríti a népirtás fogalmát, mivel ezek egyetlen bűne a származásuk volt. Összehasonlításként a második világháború frontjain négyszer kevesebb Kárpátaljáról származó személy esett el: a veszteséglisták szerint 3100–3500-an haltak hősi halált. Ez a képlet a Kárpát-medence valamennyi magyar és német közösségére vonatkozatható.²⁵

II.

Az újabb, csakis a németekre vonatkozó akcióval kapcsolatban a mai orosz levéltárak vaskos kötetre való iratokat tárolnak. Ezek közül több dokumentum alátámasztja, hogy a kárpátaljai németek/svábok körében is népirtás folyt. Még 1941-ben 13 244 kárpátaljai lakos vallotta magát németnek. A második világháború után 1946-ban ez a szám 2 398 főre apadt – 10 846 német lakos tűnt el. Egy részük (1 920 fő) feltehetően már 1944 őszén elköltözött, illetve a német családok jelentős része szlovák, ukrán vagy ruszin nemzetiségűnek vallotta magát, hogy így kerülje el a sztálini megtorlásokat.

Első csapás. Osztottak a magyar férfiak sorsában – megtizedelte őket a 0036. sz. rendelet 1944. november 18. – december 4. közti katonai végrehajtása.

A második csapás azután következett be, hogy a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által kiadott (a moszkvai felettesek utasítását jóval megelőző) rendelet-tervezete²⁶ (Szigorúan titkos, №, 1944. november 24.) szó szerint „csoportos kém-tevékenységgel” vádolta meg a kárpátaljai németeket (férfiakat és nőket), akiket mint a szovjet hadsereg ellenségeit 16-tól 50 éves korig 1944. november 24-től a szolyvai gyűjtőtáborba kell irányítani. Ezzel kapcsolatosan tucatnyi utasítással látták el a frontparancsnoksághoz tartozó központi egységeket. Megparancsolták Kacnelson²⁷ vezérezredesnek és Fagyjev vezérezredesnek, hogy Rahó, Huszt, Beregszász, Munkács, Ungvár városokban gyűjtőhelyeket szervezzenek, valamint 40 szállító járművet és üzemanyagot biztosítsanak a német férfiak és nők elszállításához. A rendeletet Petrov hadseregtábornok, Mehlsiz vezérezredes és Korzsenyevics altábornok, törzsfőnök írta alá.

Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának a moszkvai levéltárból előkerült 1944. november 24-én megfogalmazott határozat-tervezete is a németek Kárpátaljáról történő száműzetéséről, illetve teljes vagyonek Kobzárásáról rendelkezik. Mivel a Néptanács csak november 26-án jött létre, ez a dokumentum is meggyőzően bizonyítja, hogy Kárpátalján a „történelem-átalakító forгатókönyvet” a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának politikai főtitkárjai álnok módon már előre megírták, s annak végrehajtását kárpátaljai ügynökeikre is rákényszerítették.

A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának túlbuzgóságára vall az a tény is, hogy az SZSZKSZ Állami Védelmi Bizottsága 1944. december 16-án kelt, 7161. sz., Sztálin által aláírt rendelet végrehajtását²⁸ – amely a Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában és Magyarországon élő munkaképes németek begyűjtését irányozta elő –, 24 nappal előbb kezdték el, illetve szervezték meg annak „főpróba-szerű” végrehajtását. Ezzel kapcsolatosan később, a 7161. sz. Sztálin-rendelethez hivatkozva, Petrov tábornok, Mehlsiz vezérezredes, Korovjakov tábornok, helyettes törzsfőnök és Usztyinov gárdaőrnagy titkár aláírásával december 21-én visszamenőleg is, megerősítő tartalmú köriratot²⁹ (№ 00520) adott ki egységeinek, amelyek az NKVD vezérletével már november második felétől a 17–45 évkorú (korábban kiadott dokumentumban még a 16–50 évkor van feltüntetve!) munkaképes németek internálásának megszervezésével, begyűjtésükkel, továbbszállításukkal foglalkoztak. A kárpátaljai pótlólagos mobilizáció végrehajtásával ezúttal is Fagyjev vezérőrnagyot, az NKVD-csapatok parancsnokát bízták meg.

Fagyjev december 5-i, Apolonov³⁰ vezérezredesnek és belügyi népbiztos helyettesének küldött jelentésében³¹ (Szigorúan bizalmas, № 10/00514.) már 4 305 főben jelölte meg a 93 kárpátaljai településen élő német lakos-

ság számát; ebből 1 876 fő volt 16-50 év közötti, akik a kihirdetett mozgósítás alá estek. A jelentéshez fűzött megjegyzés szerint Kelet-Szlovákia felszabadított falvaiban nem találtak németeket, a 4. Ukrán Front által elfoglalt Magyarország településein pedig azért késlekedik a németek számbavétele, mert ebben a térségben még harcok folynak. Az elfoglalt területeken nagy erővel folytatták a németek felkutatását.

A kárpátaljai németek internálásának elősegítésében leginkább Ivan Turjanica ungvári pártvezér és „bábállam”-vezető jeleskedett, aki szorosan együttműködött a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsával. A Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának elnökeként szignált köriratban³² (1944. december 22.) a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának rendelkezésére hivatkozva felszólította a körzeti és helyi népbizottságok vezetőit, hogy a szovjet katonai hatóságok oldalán, aktívan vegyenek részt a 17–45 évkorú német férfiak és a 18–30 évkorú nők részleges mozgósításának megszervezésében. A hozzátartozó nélkül maradt internáltak vagyonát könyörtelenül elkobozták és a rászorulóknak adták. (Ez a határozat kísértetiesen emlékeztet a fentebb említett moszkvai levéltárból előkerült a Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának 1944. november 24-én megfogalmazott határozat-tervezetére).

A katonai tanács¹ 00520. rendeletének végrehajtásával kapcsolatban 1945. január 9-én Fagyjev vezérőrnagy és Boszij ezredes törzsparancsnok összefoglaló jelentést³³ küldött (ehhez körzetekre bontott, a nemekről számszerű kimutatást is csatoltak) Petrov hadsereg-tábornoknak és Mehlisz vezérezredesnek, hogy 1944. december 21-27. között a regisztrált 301 főből 215 németet (ebből 166 nő) internáltak, akiket január 7-én a volóci vasútállomásról az ukrajnai Donyec-medence szénbányász településeire irányítottak. A 86 bujkáló német felkutatását tovább folytatják.

A harmadik csapás főként a németeket, magyarokat és más nemzetiségű képviselőit érintette. Az SZSZKSZ NKVD № 0016., 1945. január 11-én kelt rendeletének értelmében, 1945 januárja-februárja során Kárpátalján, a vele határos szlovákiai, magyarországi és lengyelországi területeken elkezdődött a következő hadművelet, amely során tömegesen tartóztatták le azokat a területi és kerületi vezető struktúrák egykori munkatársait, akik a csehszlovák, a „volosini” és a magyar rendszer idején tevékenykedtek (az iparvállalatok, kiadók és bankok igazgatóit, az újságok szerkesztőit, a közjegyzőségek és bíróságok munkatársait, párt- és társadalmi szervezetek egyes vezetőit, illetve aktivistáit), akiket nacionalista és szovjetellenes tevékenységgel gyanúsítottak. Természetesen ezen letartóztatottak túlnyomó többsége is magyar és német nem-

zetiségű volt. Berija belügyminiszter a szigorúan titkos akció Kárpát-medencei levezenylését Fagyjejev vezérőrnagyra, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok parancsnokára bízta. A bizalmas feladat végrehajtására Fagyjejev vezérőrnagyot az NKVD-csapatok kötelékéből a letartóztatások, deportálások és más megtorlások terén nagy tapasztalatot szerzett 92. Kárpáti Határőrezredet jelölte ki. A bevetés előtt Bljumin alezredes, Szmirmov törzsfőnök Fagyjejev vezérőrnagynak küldött titkos jelentésükben³⁴ (Iktatószáma: № 002048, 1945. január 11.) közlik, hogy az SZSZKSZ NKVD № 0016. sz. rendelettel az ezred tisztjei, szakaszvezetői és közlegényei alaposan megismerkedtek, a direktívák végrehajtásáról a parancsnokság előtt szigorlatot tettek, a kitűzött feladatokat maradéktalanul végrehajtják.

A levéltári anyagok között találtunk olyan katonai jelentéseket is, amelyekből nyomon követhető a letartóztatott magyar, német tisztviselők folyamatos elhurcolása a Szovjetunió hátszágába. Például Mocsalov őrnagy, az NKVD hadifoglyokkal és internáltakkal foglalkozó osztályvezetőjének feljegyzése³⁵ szerint 1945. február 17-én a Lviv megyei Szambor állomásról elindult a 47429. számú szerelvény, amely az átvett 2 183 foglyból 2 159 letartóztatottat (24 fő az átadás alatt halt meg) szállított a Donyeck megyei Mandrikino állomásra. Egy másik Mocsalov-feljegyzés szerint³⁶ február 28-án újabb 1 000 letartóztatott érkezett a szambori lágerbe, akiket öt nap múlva a Donyeck-medencei Jenakijevóba szállítottak tovább. Arról is hírt kapunk, hogy a SZMERS katonai elhárítás osztályára 412 letartóztatottat kísértek, feltehetően kivégezték, illetve hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélték őket, további sorsuk ismeretlen.

1945. április 18-án Berija belügyminiszter a № 0016. rendelet NKVD-végrehajtásával kapcsolatban kiegészítő parancsot³⁷ (Szigorúan titkos, № 00315.) írt alá a pótlólagos „csekista-akciók” véghezviteléről. A nyolc pontba foglalt kiegészítő parancs elrendelte valamennyi olyan német és más nemzetiségű személy letartóztatását, akik a szovjet hadsereg által elfoglalt országokban a fasiszta katonai adminisztráció törvényhozásában, a hadseregben, a törvények végrehajtásában, német civilszervezetekben, pártokban, közéletben stb. vezető és aktív szerepet vállaltak. Az NKVD-egységek parancsnokait többek között arra utasította, hogy a letartóztatott személyek részére az elfoglalt területeken és a hátszágban külön előzetes politikai „filtrációs” (szűrő) internálók táborokat, börtönöket kell kialakítani, a 60 éven felüli, terhelő adatoktól, vádaktól mentes személyeket a vizsgálati fogság alól fel kell menteni, a munkaképeseket a szovjet ipari zónák lágereibe kell kísérni. A terror- és diverziós cselekményekben résztvevőket az 1945. február 6-án kiadott № 0061. sz. NKVD-rendelet szerint helyben kell likvidálni.

Három és fél hónappal később Berija a két rendelet együttes végrehajtásáról Sztálinnak, Molotovnak, a Központi Bizottság tagjainak és a szovjet Állami Védelmi Bizottsága első számú vezetőinek különlegesen bizalmas jelentést tett (Iktatószáma: № 438/b, 1945. április 17.), amelyben többek között kiemeli, hogy az NKVD-csapatok az elfoglalt területeken lebonyolított tisztogatási, fogolygyűjtő akció során, 1945 január - április 15. között 215 540 ellenséges elemet, illetve civilt tartóztattak le. Ebből német 138 200, lengyel 38 660, magyar 3 200, szlovák 1 130, olasz 390, a Szovjetunió állampolgára (orosz, ukrán, belorusz, litván, lett, kazah és mások, akiket hazaárulással, a német katonai hatósággal való együttműködéssel vádolnak) 27 880. A 215 540 fogolyból 148 540 főt lágerbe irányítottak, 62 000 fő a front mögötti gyűjtőtáborokban, börtönökben további vizsgálati fogságban van, 5 000 fő az akció alatt és a lágerbe szállítás közben meghalt. A jelentésből az is kikövetkeztethető, hogy a terror- és diverziós cselekményekben résztvevők száma 8 470 fő, akiket a korábbi utasítás szerint likvidáltak. Megdöbbenő az az adat is, hogy 215 540 fogoly fele 60 éven felüli, illetve rokkant, legyengült és munkára alkalmatlan.³⁸ További sorsuk ismeretlen.

Ebben az időszakban az elfoglalt területeken, illetve országokban tucatjával állították fel a rögtönítélő vérbíróságokat, katonai törvényszékeket. A 4. Ukrán Front által ellenőrzött térségben az egyik legtöbb halálos ítéletet a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-án kelt dekrétuma alapján az Ungváron létrejött, a „nép ellenségeivel leszámoló” Rendkívüli Bíróság kollégiuma hozta meg.³⁹ Ennek elnöki tisztét Vaszil Ruszin⁴⁰, a 26 éves volt partizán, NKVD-ügynök töltötte be, aki nem rendelkezett semmiféle jogi végzettséggel. A bábálla legfőbb ügyészévé a ruszofil Ivan Andraskót⁴¹ nevezték ki. Az NKVD irányításával a Rendkívüli Bíróság 1944–1945-ben védelem nélkül hozott önkényes ítéleteket, büntetesként joguk volt 10 évig terjedő fegyházat vagy vagyonekobzással járó főbelövést kiszabni. 1945 januárjában meghozta az első halálos ítéleteket a helyi szovjet haderő katonai bírósága is. A magyar, német, ruszin, ukrán, lengyel, szlovák értelmiséghez tartozó áldozatokat Ungváron, a KGB pincéjében és Perecseny határában végezték ki. Az eddigi feltárások szerint a több mint 300 kivégzett személyből sikerült közel 50 magyar állampolgár nevét azonosítani, akiket a kivégzés után, az éj leple alatt, az ungvári Kapos úti temetőben, jeltelen sírokban hantoltak el. A bíróság által kényszermunkára elítéltek közül sokan nem tértek haza. Ezek közé tartozott a 10 évre elítélt Steiner Ferenc (Ungvár, 1912 – 1948. július 17.), az Ungvári Német Kör vezetője, aki a karagandai lágerben halt meg.⁴² A német közösség

koncepció perben halálra ítélt és kivégzett képviselői: Kij Eduárd (Munkács, 1921–1945.11. 16.) gazdálkodó, Tovbis Augusztin (Dubí, 1884–1945.12.18.) erdész, Franc József (Jablunyiv/Beregnagyalmás, 1908–1945.01.09.) gazdálkodó, Snelczer József (Szolyva, 1926–1945.06.01.) munkás, Stefanszki Sándor (Munkács, 1909–1945.07. 24.) kőműves stb. A bolsevista birodalomban folyó kivégzéseket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1947. május 26-án kiadott rendeletében törölte el. A lesgigorúbb büntetést 25 évben határozták meg, a kiszabott büntetést a javító-munkatáborokban kellett letölteni. Sok elítélt halálát az itt bevezetett szigorú rezsím okozta. A politikai elítélteket csak 1990–1992 között rehabilitálták.

A negyedik csapás, a kárpátaljai német családok végleges kitelepítését (szpecereszeleneci) irányozta elő. A sztálini adminisztráció az NKVD-n belül már 1945. január 8-án intézményesítette a szovjetrendszer potenciális ellenfeleinek ítélt és deportált kis népek, egész családok, egyének részére a hatóságilag kijelölt és helyhez kötött kitelepítését (szpecereszelenyije), társadalmilag hasznos munkára való kényszerítését.⁴³ Ezzel párhuzamosan, ugyanezen a napon létrehozta a kitelepítettek ügyeivel foglalkozó csekista-szpeckomendaturát (NKVD-parancsnokságot) is.⁴⁴ Ezeket a büntető intézményeket szigorúan elkülönítették a II. világháború előtt létrehozott kuláklágerektől és kényszermunka-településektől.

1945-ben Ivan Turjanica, Kárpát-Ukrajna Néptanácsának elnöke aktívan és buzgón közreműködött a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1946. január 15-én kiadott № 1034. rendeletének végrehajtásában is, amely többek között a kárpátaljai német nemzetiségű lakosok tömeges kitelepítését irányozta elő. A rendelet többek között azokra terjedt ki, akik „*a német–magyar megszállás idején leginkább kompromittáltak magukat, többek között: a német nacionalista szervezet, a Volksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonukba.*” Hasonló határozatokat adott ki a Turjanica vezette néptanács is. Ezek közül való a № 3233. és a № 3234. 1945. augusztus 4-i keltezésű. Az előbbi megállapítja: „*... el kell végezni a német és azon személyek kitelepítését, akik a német–magyar haderővel menekültek el, majd pedig visszatértek Kárpát-Ukrajna területére.*”⁴⁵

A másik a magyarokra vonatkozik: „*Ami Kárpát-Ukrajna területének a magyar megszállóktól való megtisztítását illeti, figyelembe véve a nép érdekeit és akaratát, elrendeli azon magyarok kitelepítését, akik Kárpát-Ukrajna ellenség általi megszállásakor érkeztek a területre.*”⁴⁶

Mindkét rendeletet a helyi belügyi főosztálynak és a körzeti népbizottságoknak NKVD-irányítással kellett végrehajtaniuk 1945 augusztusa folyamán.

Említésre méltó a Berija⁴⁷ belügyi népbiztos „Különleges dossziéjából” *A németeknek és más szovjetellenes elemeknek Kárpátalja területéről a Tyumenyi területre való áttelepítése célszerűségéről* című feljegyzés. Az 1946. március 30-án Sztálinnak küldött jelentés arról tanúskodik, hogy a kárpátaljai németek részleges deportálását állami szintű feladatként kezelték. Kárpát-Ukrajna Néptanácsának hathatós támogatásával az NKVD 2 670 kárpátaljai németet családotul, erőszakkal telepített át a szibériai Tyumenyi területre. A Volksbund aktív vezetőit és támogatóit, valamint az SS-tagokat a SZMERS kémelhárítói kivégeztették.

A Kárpátaljai Német Szövetség elnöke, Kizman Zoltán közlése szerint⁴⁸ összesen több mint 3 000 németet deportáltak Szibériába és Kazahsztánba. Őket a tyumenyi területi Dubrovka, Poljanova, Lorba, Uszty-Irtis, Berjozova, Lugova, Szamarova és más falvakba telepítették, ahol embertelen körülmények közepette dolgoztak és közülük sokan elpusztultak.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1949. november 28-i határozatának értelmében „*a német, kalmük, ingus, csecsen, finn, litván és más nemzeti-ségűek örökös száműzetésben kell, hogy részesüljenek, lakhelyüket nem hagyhatják el, a törvényszegőket 20 évi kényszermunkára ítélik*”.

Ezt a határozatot 1955. december 13-án visszavonták, a németek hazatérését azonban nem engedélyezték. 1974-ben végül megadták nekik a visszatérési és letelepedési hivatalos engedélyt. A továbbiakban is társadalmi bizalmatlanság övezte őket. A németek csak szűk családi körben beszélhettek anyanyelvükön.

Az erősödő németellenes propaganda hatására egyre többen választották az emigrációt. Az 1970–1990 közötti években több száz kárpátaljai német települt át Ausztriába és Kelet-Németországba.

III.

Kárpátalján a magyar és német civil lakosság internálása kapcsán szerzett tapasztalatokat figyelembe véve Berija az SZSZKSZ Belügyi Népbizottság nevében 1944. november 24-én Sztálinnak, a szovjet Állami Védelmi Bizottság elnökéhez címzett tömör (Iktatószáma: № 1262/b) jelentésében⁴⁹ beszámol a **2., 3., 4. sz. ukrán frontcsapatok által megszállt európai országok - Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország - német nemzetiségű, munkaképes állampolgárainak nyilvántartásba vételéről és „malenykij robotra” hurcolásának előkészületeiről.** Informá-

ciót kapunk az NKVD központi parancsnoksága által kijelölt, műveleti tisztekből álló 3 csoport szervezőmunkájáról is. Számításaik szerint tíznapos határidő alatt fejezték be a németek előzetes nyilvántartásba vételét. A dokumentum megnevezte a műveleti feladatok felelős megbízottjait, köztük Apollonovot, a belügyi népbiztos helyettesét és Gorbatyjukot⁵⁰, az NKVD-csapatok központi főigazgatóságának parancsnokát, akik a közreműködő három front katonai tanácsát operatív csoportjukkal is felkeresték. Minden intézkedésükről informálták feletteseiket.

Fentebb már említettük, hogy a 4. Ukrán Front túlbuzgó parancsnokai (Petrov hadseregtábornok, Mehlisz vezérezredes, Korzsenyevics altábornagy, törzsfőnök) 1944. november 24-én saját hatáskörükben már összeállítottak egy rendelet-tervezetet⁵¹, amelyben az ellenőrzésük alatt lévő területen kezdeményezték volna a 16–50 év közötti német személyek speciális táborba történő begyűjtését. Azonban a központi katonai vezetés a rendelet-tervezet hivatalos és teljes végrehajtását egy időre felfüggesztette, viszont a német lakosságról az NKVD-adatgyűjtést támogatta, így december 1-re a 2375 fő kárpátaljai németről a teljes statisztikai felmérés⁵² elkészült, amelynek alapján december 10-én 297 fő, december 13–14 között 292 fő 18–50 évkorú német férfi pótlólagos begyűjtését egy 750 fős különítmény végre is hajtotta.⁵³

1944. december 16-án Berija (№ 1360/b iktató szám alatt) benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Magyarország felszabadított területére beütemezett, a munkaképes német férfiak (17–45 év közöttiek) és nők (18–30 év közöttiek) internálását szabályozó rendelet-tervezetét⁵⁴, amelynek végleges jóváhagyása megtörtént. Sztálin ezen a napon aláírta a szovjet Állami Védelmi Bizottság (ÁVB/ГКО Государственный Комитет Обороны) 7161. számú, 1944. december 16-án kelt (Iktatószáma: № 1630), 5 pontból álló rendeletét, amelynek Csehszlovákiára vonatkozó parancs-kivonátát⁵⁵ december 17-én azonnali végrehajtásra megkapta valamennyi ukrán front csapatparancsnoka, köztük a 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov hadseregtábornok is. Idézzük a Sztálin által aláírt rendelet teljes szövegét:

*„Moszkva, 1944.12.17. №23791., №23792. 4 Ukrán Front,
Petrov elvtársnak*

*Tájékoztatom az 1., 2., 3., 4. és 5. pontok az ÁVB №-7161 sz.
1944.12.16-án kiadott rendelete.*

1. A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tar-

tózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket.

Le kell szögezni, hogy a mozgósítás mind a német és magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik.

2. A mozgósítás irányítását a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (Berija elvtárs) végezze. A Szovjetunió Belügyi Népbiztosságát kell megbízni a gyűjtőhelyek megszervezésével, az internáltak fogadásával, a szerelvények összeállításával és indításával, valamint útközben történő őrzésével.

Az internált németek gyűjtőhelyekre érkezésének üteme szerint kell a Szovjetunióba indítani a szerelvényeket.

3. Kötelezendő Malinovszkij és Vinogradov elvtárs - Románia, Tolbuhin és Birjuzov elvtárs - Bulgária és Jugoszlávia vonatkozásában:

A) az adott ország kormányzati szervein keresztül hajtsák végre az első pontban említett németek mozgósítását és internálását;

B) a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottjaival, Apollonov és Gorbatyjuk elvtárral közösen biztosítsák, hogy az illetékes katonai és polgári hatóságok megtegyék a szükséges intézkedéseket az érintett németek gyűjtőhelyeken való megjelenése érdekében.

Utasítani kell Malinovszkij és Tolbuhin elvtársat Magyarországon, Petrov elvtársat Csehszlovákiában, hogy a városparancsnokokon keresztül a határozat első pontjának megfelelően kihirdessék a frontparancsnokság nevében a németek internálása érdekében szükséges rendelkezéseket, valamint a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottaival, Apollonov és Gorbatyjuk elvtárral közösen biztosítsák a mobilizálendő németek gyűjtőhelyeken történő megjelenése érdekében szükséges intézkedések megtételét.

4. Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként.

5. Meg kell bízni Hruľjovot, a Vörös Hadsereg hátországparancsnokát és Kovaljev elvtársat a Vörös Hadsereg központi szállítmányozási főhivatalának parancsnokát, hogy biztosítson vasúti szerelvényeket és járműveket a mozgósított németek és internáltak elszállításához.

№ - 1630

J. Sztálin, az ÁVB elnöke”

A romániai, bulgáriai, jugoszláviai, magyarországi, csehszlovákiai németek mozgósításának és internálásának menetéről, a Szovjetunióba történő szállításáról az NKVD magas rangú vezetői – Appolonov vezérezredes, Gorbatyjuk vezérőrnagy és Szladkjevics altábornagy – kétnaponta jelentést küldtek Berijának. Az ellenőrzést nem bízták rá sem a frontparancsnokra, sem a front katonai tanácsára, ők hárman a helyszíneken igen alaposan ellenőrizték az akció menetét. Nevükhöz fűződik a december 22-én a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsával közösen ÁVB december 16-ai határozatának megfelelően a hírhedtté vált 0060-as számú végrehajtási parancs meghozatala is.

Malinovszkij⁵⁶ marsall, a 2. Ukrán Front csapatparancsnoka az állambiztonsági bizottság már említett 1944. december 16-i 7161. sz. határozata alapján rendeletet adott ki, amelyben többek közt ez áll: „...1944. december 25-től 1945. január 10-ig szovjetunióbeli munkára mozgósítsák és internálják a Magyarország és Erdély területén élő 17–45 év közötti munkaképes német férfiakat és a 18–30 év közötti munkaképes német nőket.”

Az állambiztonsági bizottság határozatának teljesítése eredményeként tüntették fel, hogy az 1. Ukrán Front hadművelleti területéről 1945. március 20-ig körülbelül 40 000 németet hurcoltak el a Szovjetunióba.

Az 1. Belorusz Front katonai tanácsát szintén ehhez hasonló feladatok foglalkoztatták: „A terrorakciók elhárítása céljából az állambiztonsági bizottság 7467. számú, 1945. február 3-i határozata arra kötelezte Zsukov marsallt, hogy Szerovval, az NKVD megbízottjával tegyen határozott intézkedéseket. Kíméletlenül bánjanak el azokkal a személyekkel, akiket terrorakciók elkövetésekor kapnak rajta. Mozgósítani kell a fizikai munkára alkalmas 17–50 év közötti németeket, 750–1200 fős osztagokban munkára kell küldeni őket a Szovjetunióba.”

Az SZSZKSZ Állami Védelmi Bizottsága még 1944. december 29-én további rendeletet⁵⁷ adott ki „az internált németek munkára történő felhasználásáról.” A december 16-án elfogadott № 1630. sz. dokumentum újabb 9 ponttal bővült az internált-munkaerő felhasználását szabályozta a szovjet népgazdaságban. A nehéziparért felelős népbizottságok részére előírnyozták, hogy a szénbányászatban 80 000, a vaskohászatban 40 000, a színesfém-kohászatban 20 000 főt alkalmaznak. Az első szakaszban, tehát 140 ezer internált németet „rabszolgamunkára” a következő területekre szállítják: a Sztálin megyében 56 000, a Vorosilovgrádiban 22 500, a Rosztoviban 8500, a Csernyigoviban 2500, a Szumiban 1000, a Harkoviban 1500, a Zaporozszkiban 2000, a Sztálingrádiban 1000, a Cseljabinszkiben 2000, a Szverdlovszkiban 5000, a Cskalovszkiban 2000, a Leningrádiban 2000, Tadzsikisztánban 1000, Üzbe-

gisztánban 1000, az Észak-Oszét Autonóm területen 2000, Kazahsztánban 2000 főt a helyben kialakított munkaszázadokba (rabocsije batalioni) sorolnak. A Sztálin kézjeggyével ellátott rendelkezést operatíván jutatták el a végrehajtó apparátusnak. Az internáltak fogadását, elhelyezését, munkatábor és a munkaterület, továbbá az őrző-egységek megszervezését és más tennivalók elvégzését 1945. január 15-ig be kellett fejezni. Ehhez a dokumentumhoz mellékletet⁵⁸ is csatoltak, amely 13 pontban részletezi a szóban forgó utasítást. Többek között az internált németeket 1000 fős munkás zászlóaljakra (batalionokba) osztották, amelyek 3–5 századból álltak. A hadügyi népbiztosság feladata volt a parancsnokság felállítás, a felszerelés biztosítása, a tisztek személyi összetételének kialakítása stb. A munkás zászlóaljak törzsfőnökségének szolgálati feladatait az NKVD határozta meg. Az internált németeket szögesdrót-kerítéssel körbevett barakkokban, illetve egyéb építményekben helyezték el, a nők és a férfiak egy táboron belül együtt lehettek, de külön helységben szállásolták el őket. A táborlakókat katonai kíséret nélkül a munkáltató cég által megbízott vezető irányításával jutottak el a munkahelyre és vissza. Aki szökést és más súlyosabb bűncselekményt követett el, azt a személyt az NKVD zord északi büntetőtáborába küldték. Az internáltak a munkatáborba kirendelt NKVD-tisztek teljes megfigyelése alatt álltak, akik a németek munkateljesítményét, bérezését is ellenőrizték. Kruglov, az NKVD Belügyi Népbiztosának helyettese az internált németekkel kapcsolatosan az NKVD regionális szervei, parancsnokai részére külön szolgálati szabályzatot⁵⁹ állított össze (№ - 276. sz. dokumentum, 1944.12.30.) és nyolc pontban írja le az internáltakat felügyelő helyi NKVD-tisztek napi feladatait. Például a munkás zászlóaljkapcsán pontosították az adatokat, ezek szerint az internáltak egysége 750–1000–1250 főből, ezen belül 3–5 munkás századból tevődik össze. Egy munkás század 250 főből áll. A munkatáboron belül általában a hadifoglyokra vonatkozó rendtartást vezették be. Ez a szigorúság a munkába való eljutásra és a munkahelyre már nem vonatkozott.

A több országra (Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország) kiterjedő begyűjtési akció első szakaszáról Berija belügyi népbiztos 1945. január 20-án szigorúan titkos jelentést⁶⁰ küldött Sztálinnak és Molotovnak. A Berija-jelentés az 1945. január 19-i állapotot tükrözi, ezek szerint a „balkáni országokból” 67 930 internált németet indítottak el a Szovjetunióba, ebből 35 350 férfi, 32 580 nő. A kijelölt helyre már megérkezett 8 193 fő, ebből 7 193 főt a szénbányászatban, 1 000 főt a kohászatban fogtak munkára. A továbbiakban a németek számbavétele,

munkatáborokba való szállítása, elhelyezése folyamatos volt. Az NKVD kimutatása a német férfiak és nők internálásáról a Szovjetunióba az 1945. január 19-i állapot szerint:

Ország	Internált összesen	Férfiak	Nők
Jugoszlávia	10 935	3 692	7 243
Magyarország	23 707	15 098	8 609
Csehszlovákia	215	49	166
Románia	33 073	16 515	16 558
Összesen:	67 930	35 354	32 576

Apollonov, Gorbatyjuk és Szladkjevics tábornokok adatai, illetve az 1945. február 2-i állapot szerint a felsorolt országokból 124 542 fő németet regisztráltak, ebből 12 190 főt különböző okok miatt szabadon engedtek, 112 480 főt indítottak útnak a Szovjetunióba.

A 2005-ben közzétett orosz levéltári anyagokat tartalmazó, 1945–1946 között keletkezett NKVD-jelentések és dokumentumok alapján⁶¹ készült összesítő kimutatás megközelítőleg elképzelést ad országos bontásban a jóvátételi munkára mobilizált német férfiakról és nőkről. Összesen: 551 047 internáltat szállítottak szovjetunióbeli jóvátételi munkára: ebből 240 036 fő férfi, 310 613 nő. Elhurcoltak Jugoszláviából 73 572, Magyarországról 50 292, Csehszlovákiából 4 250, Romániából 421 844, Bulgáriából 1 089 német nemzetiségűt, akik a felsorolt országok állampolgárai is voltak.

Az eddig publikált magyar nyelvű szakirodalom és az orosz nyelven kiadott levéltári dokumentumgyűjtemények szerint, a második világháborút követően mintegy 600–700 ezer magyar hadifogoly és internált civil járta meg a szovjetunióbeli kényszermunkatáborokat. Egyes kutatók adatai szerint a hadifoglyok száma megközelítette a 300 000, az internált civileké pedig meghaladta a 200 000 főt, a Kárpótlási Hivatal adatai alapján pedig az 500 000 főt. A hadifogoly- és internált-problematikának is jelentős irodalma van. A téma jelesebb magyarországi kutatói – Stark Tamás⁶², Varga Éva Mária⁶³, Bognár Zalán⁶⁴ – egymástól eltérő adatokat közölnek a Szovjetunióba kiszállított és hazatért magyar hadifoglyokról, a német nemzetiségű férfiak és nők internálásáról, a lágerekben elpusztultakról, illetve a civil áldozatokról. Ezek többsé-

gükben a II. világháború után létrejött Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI⁶⁵) tábor-rendszeréhez tartozó lágerrészlegekben dolgoztak. A kimerítő munka, a rossz ellátás, a különböző betegségek, a fagyhalál, a reménytelenség és a kétségbeesés következtében sokan elpusztultak.⁶⁶ A magyar foglyok mintegy 2000 táborban szóródtak szét. A GULAG⁶⁷-táborokba a politikai vonalon, koncepciós perben elítélt rabok kerültek, legtöbbször alaptalanul. Szovjetellenesség vádjával közel 30 ezer magyar állampolgárt ítéltek el, több mint 10 ezer fő a GULAG büntetőtáborokban halt meg.

A szövetséges hatalmak szemet hunytak a szovjet rendszer által végrehajtott, a kollektív büntetés elvén alapuló népirtás felett.⁶⁸ Az elhurcolás közben és a lágerekben elhunytakról máig nem készült megbízható veszteséglista. A pécsi német Kör által szervezett emlék-útakon (Donyec-medence, Ural térsége stb.) és más jeles akciókon kívül a magyarországi, erdélyi, felvidéki és délvidéki mártírok tiszteletére Kárpátalján, a Szolyvai Emlékpark siratófalán külön-külön emléktáblát állítottak.⁶⁹ Végezetül, jövőbe mutató kezdeményezés az is, hogy az elhurcolás 70. évfordulójának küszöbén, a folyó év májusában, a Gulágtutatók Nemzetközi Társasága miskolci ülésén Kárpát-medencei összefogással Málenkij robot emlékbizottság alakult. Majorszki András elnöki összefoglalójából idézek: „Az emlékbizottság célkitűzései között szerepel egy kutatóközpont létrehozása, (...) a miskolci egyetemen belül valósulna meg egy gyűjtőhely (...). Felvetődött egy virtuális, azaz internetes kutatóközpont „létesítésének” a gondolata is (...). Nagyon fontos lenne dokumentum-, ismeretterjesztő- és játékfilmek készítése az adott témakörben, továbbá egy átfogó tanulmánykötet és dokumentumgyűjtemény kiadása. Másik alapvető célkitűzése az emlékbizottságnak, hogy a tankönyvekbe bekerüljenek a GULÁG- és a GUPVI táborokkal, a „Málenkij robottal” kapcsolatos információk. Fontosnak tartjuk továbbá közös megemlékezések, vándorkiállítások szervezését, továbbá egy interaktív internetes oldal létrehozását.”⁷⁰

JEGYZETEK:

¹ Olekszij M. KORSZUN 1941. június 11-én Harkiv megyében született. 1981 óta Kárpátalján él. 1991-ig a Kárpátaljai Megyei Állambiztonsági Főosztály vezetőjének első helyettese. Katonai rendfokozata – ezredes. 1984 óta saját kezdeményezésére kutatja a szovjethatalom által elkövetett, a vidék lakossága, különösen az itt élő magyarok és németek ellen irányuló megtorló akciókkal kapcsolatos levéltári anyagokat.

² A „Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944-1955 között” című, túlzás nélkül rendhagyó és korszakalkotó, 780 oldalas dokumentációs könyv ukrán adatai: “Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.” Архівні документи і матеріали. Упорядник . О. М. Корсун. Редакційна колегія: З.М. Кірман, Ю.Ю. Дупко, А.М. Фукс. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2011. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012. – 780 с. (A továbbiakban: ZUN)

³ NKVD: A Belügyi Népbiztosság, rövidítve NKVD (oroszul: НКВД, Народный комиссариат внутренних дел, magyar átírásban Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel) az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között. 1946-ban a népbiztosságok nevét minisztériumra, a Népbiztosok Tanácsáét pedig Minisztertanácsra változtatták, az NKVD utóda így az MVD, a Belügyminisztérium lett, majd 1991-ig KGB.

⁴ SZMERS (a Szmerity Spionam – Halál a kémekre kifejezés rövidítése): szovjet katonai kémelhárítás. Kémelhárító és megtorló alakulatai 1941. február 8-án alakultak meg az NKVD egyik szerveként. 1941. július 17-től az NKVD egyik igazgatósága, amely a Vörös Hadsereg soraiban folyó kémelhárítással foglalkozott. 1943. április 13-án a SZMERS-et az Állami Védelmi Bizottságnak és a Hadiflotta Népbiztosságának rendelték alá. 1946. május 4-én visszakerült a politikai rendőrség felügyelete alá

⁵ Joszif Visszarionovics SZTÁLIN, oroszul Йосиф Виссарионович Сталин, eredeti grúz nevén Ioszeb Dzsugasvili (1878–1953). A Szovjetunió legfőbb marsallja volt, generálistiszmász, a Szovjet Népbiztosok Tanácsának 4. elnöke, a Szovjetunió Minisztertanácsának 1. elnöke, az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának főtáskára, majd titkára. A róla elnevezett ideológia megtestesítője, a Szovjetunió diktátora.

⁶ Ivan Ivanovics TURJANICA (1901–1955) sztálinista pártpolitikus, a kárpátaljai kommunista mozgalom vezető személyisége.

⁷ 364. sz. ügyirat (Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття”. Упорядник: О. Д. Довганич. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007)... (Munkács népbizottsága elnökének beszámolója.) Eredeti forráshelye: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár/Державний Архів Закарпатської Области (ДАЗО), – Ф. Р. 14., Оп. 1. од. зб. 343. арк., стор. 29-37. A továbbiakban: TSU/593. 599.

⁸ DUPKA György – Olekszij KORSZUN: A „malenykij robot” dokumentumokban, 11. old.

⁹ Ivan Juhimovics PETROV (1896–1958). Hadseregtábornok, a Szovjetunió Hőse (1945). 1918-tól különböző szintű parancsnoki beosztást töltött be a Vörös Hadseregben. Mint a 4. Ukrán Front parancsnoka, nevéhez fűződik Kárpátalja elfoglalása, a Szovjetunióhoz történő csatolása, az általa irányított NKVD-csapatok népfirtó tevékenysége, a repressziós akciók keretén belül magyar, német férfiak és nők internálása.

¹⁰ Lev Zaharovics MEHLISZ (1889–1953). Pártfunkcionárius, vezérezredes (1944). A II. világháború alatt a 2. Belorusz Front, 1944 augusztusától a 4. Ukrán Front haditanácsának tagja, ezen belül a SZMERS-csapatok egyik kárpátaljai irányítója. Sztálin bizalmi köréhez tartozott, a vezér iránti hűségét abban mutatta ki, hogy ellenségeivel és ellenfeleivel szemben kegyetlen és könyörtelen volt. Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása az ő szigorú és következetes közreműködésével ment végbe, emellett egyik fő irányítója volt a magyar és német civil lakosság elhurcolása megszervezésének. 1944–1946 között könyörtelen, brutális hozzáállással közel félezer kárpátaljai magyar, ruszin és ukrán hazafit végeztetett ki.

¹¹ NOVIKOV vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front parancsnokságának főtisztje.

¹² KRIOFILJ tűzérési altábornagy, a 4. Ukrán Front parancsnokságának főtisztje.

¹³ A 0036. sz. rendelet egyik részlete először az *Egyetlen bűnünk magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól* című kötetben jelent meg, 7. old. A

rendelet 1–5. pontjának magyar fordítását lásd: A „malenykij robot” dokumentumokban, 72. old. Teljes szövegét lásd: „*Otthon a könny is édes*”, 14–16. old. Továbbá lásd: a 245. sz. ügyiratot (TSU/427–429.), továbbá a 10. sz. ügyiratot (ZUN/55–56.) eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА (ЦГАСА), - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. - Л., стр. 35-37. Машинопис.

¹⁴ A városparancsnokság 2. számú parancsát először 1989. november 18-i beregszászi emlékkonferencián ismertették a túlélők. Az orosz és magyar nyelvű példány szövege Dupka György magánarchívumában. Megjelent: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt*, 8. old.

¹⁵ KRUGLYAKOV Andrij Davidovics (1910-2003) született a Novoszibirszki terület Vengerovszkij járás Krasznoje településén. A szovjet hadsereg ezredese. 1944. november 1-től 1946 végéig Ungvár városparancsnoka. Ungváron A városparancsnokság 2. számú parancsát ő írta alá.

¹⁶ USZTA Gyula (1914–1995). Erdész, katonatiszt, NKVD-ügynök, partizánparancsnok. 3 napos korától Dercenben nevelkedett. Később a Magyar Népköztársaság hadseregének különböző beosztású katonatisztje, 1956 decembere és 1962 között a honvédelmi miniszter első helyettese, altábornagy stb. Saját életéről memoárt írt: *A jót akarni kell*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.

¹⁷ ILLÉS Béla (Kassa, 1895. március 22. – Budapest, 1974. január 5.) kétszeres Kossuth-díjas író, újságríró.

¹⁸ Lásd a 311. sz. (TSU./ 520-521.) ügyiratot, továbbá a 88. sz. ügyiratot (ZUN/165-166.), eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА (ЦГАСА), - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. – Л. 48–50. Оригинал. Машинопис. A jelentést magyar fordításban először közreadta: DUPKA György – Olekszij KORSZUN: A „malenykij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, 1997, 73–75. old. Teljesebb formában jelent meg: BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „*Otthon a könny is édes*”, 16–17. old.

¹⁹ FAGYEJEV Szergej Makszimovics (1905–?) vezérőrnagy, 1942. december 3-tól a Fekete-tengeri Hadseregcsoport, a Tengermelléki Hadsereg, majd a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoka.

²⁰ BOSZIJ ezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokságának törzsfőnöke.

²¹ Юрій ДУПКО – Олексій Корсун. *Закарпатський острів архіпелагу ГУЛАГ або молитва складена за дротом*. In: *Новини Закарпаття*, 3. серпня 1991. р.

²² A haláltáborból. BADZEY Pál szolyvai légernaplója. Összeáll.: BADZEY Imre. Intermix Kiadó, 1996. Lásd még BAGU Balázs: *Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival*. Intermix Kiadó, 2004.; NAGY Jenő: *Megaláztatásban. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén*. Intermix Kiadó, 1992.; *Élő történelem. A sztálini haláltáborok túlélőinek vallomásai 1944–1957*. DUPKA György összeállításában. Intermix Kiadó, 1993.; HORVÁTH László: *Élet a halál árnyékában* – HORVÁTH Simon: *Sötét ég alatt*. Intermix Kiadó, 2004.; NAGY András: „...*Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar*” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-füzetek, Beregszász, 2010.; KURMAI Szilvia: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. POCSAI Vince és NAGY András túlélőkkel. KMMI-füzetek, Beregszász, 2010.

²³ PRONYIN Mihajlo Mihajlovics altábornagy, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke. A sztálinista katonapolitikus és pártideológus irányításával zajlott le Kárpátalja szovjetizálása.

²⁴ Lásd a 390. sz. ügyiratot (TSU./ 633–665., az idézet a 641. oldalon található), eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára / Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации ЦАМО РФ, - Ф. 244. - Оп. 2980. Д. 97. Л. 291–363.

²⁵ Lásd bővebben: DUPKA György. *A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944-1946)*. Szolvyvai Emlékparkbizottság - Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012. Tárolt változata: <http://mek.oszk.hu/10900/10996/10996.pdf>

²⁶ Lásd: 12. sz. ügyiratot (ZUN./58–59.) eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 57. Л. 173–175. Копія. Машинопис.

²⁷ KACNELSZON vezérezredes, a 4. Ukrán Front a szállítmányozásért felelős főtisztje.

²⁸ Lásd a 17. sz. (ZUN./63–65.) és ügyiratokat, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401.(Особлива папка) - Оп. 2. Д. 68. Л. 154–156. Копія. Машинопис. Továbbá lásd a 18. sz. (ZUN./65-66.) ügyiratot: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. Л.1. Оригінал. Машинопис.

²⁹ Lásd a 20. sz. (ZUN./88–70.) ügyirat, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. Л. 1–5. Копія. Машинопис.

³⁰ APOLLONOV Arkagyij Mikolajovics (1907–1978) vezérezredes, 1932-től az NKVD határőr csapatok központi főparancsnokságának helyettes vezetője, 1942–1948 között a belügyi népbiztos helyettese, a II. világháború alatt a szovjetunióbeli kisépek (a tatár, Volga-menti német, kalmük, ingus, csecsen, finn, litván stb.) deportálásának fő szervezője, 1944-től az elfoglalt kelet-európai országokból a munkaképes németek Szovjetunióba történő kiszállításának fő koordinátora, Berija kivégzése után, 1953-ban nyugdíjazták.

³¹ Lásd a 287. sz. (TSU./480–481.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 50. Л. 263.

³² Lásd a 267. sz. (TSU./452–453.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1.- Д. 243. Л.19. Оригінал. Машинопис.

³³ Lásd a 332. sz. (TSU./543–545.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. Л. 205-207.

³⁴ Lásd a 126 sz. (ZUN./203–204.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 244. Л. 17. Копія. Машинопис.

³⁵ Lásd a 155 sz. (ZUN./ 233.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 247. Л. 20. Оригінал. Машинопис. Továbbá lásd a 155 sz. (ZUN./ 233.) ügyiratot, eredeti forráshelye: ЦХИДК - Ф. 425п. - Оп. 1. Д. 9. Л. 50. Копія. Машинопис.

³⁶ Lásd a 159 sz. (ZUN./ 235-236.) ügyiratot, eredeti forráshelye: ЦХИДК -Ф. 425п. - Оп. 1. Д. 11. Л. 121. Копія. Машинопис.

³⁷ 367. sz. (TSU./ 607-609.) ügyirat, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 95. Л. 256-259. Копія. Машинопис.

³⁸ Lásd a 29. sz. (ZUN./ 83-85.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 95. Л. 253-255. Особлива папка: № 1-1. Копія. Машинопис.

³⁹ Lásd a 19. sz. (ZUN./66-68.) ügyiratot, Вісник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород. - 30. грудня 1944. – Арк. 1–2.

⁴⁰ Vaszil Pavlovics RUSZIN (Lecovica, 1918) ruszin-ukrán kommunista. A munkácsi gimnázium tanulójaként a Szovjetunióba szökött. 1940-ben az NKVD 5 évre ítélte, mint német-magyar kémét, határsértőt. 1944 szeptemberében az NKVD partizán parancsnokként speciális ügynöki-feladatok elvégzésére bevették Kárpátaljára. 1944. december 18-tól a Rendkívüli Bíróság elnöke, a megyei bíróság elnöke, a megyei végrehajtó bizottság elnöke volt.

⁴¹ Ivan Vasziljevics ANDRASKO (1919–1984) a háború előtt a prágai Károly Egyetemen szerzett jogi diplomát. 1944-től 1946-ig Zakarpatszka Ukrajina, 1946-tól 1952-ig Kárpátalja megye főügyésze. 1952-ben kizárták a pártból, mivel a csehek alatt egy polgári lap munkatársa volt. Ezt követően haláláig különböző bírósági, ügyvédi feladatokat látott el.

⁴² Adatközlő: lánya, RUSZINNÉ STEINER Gertrud. SZEPB-archívum, STEINER Ferenc levelei, archív felvétel. A másolatokat lánya bocsátotta rendelkezésünkre és adatokat közölt apjáról. Ungvár, 2000. szeptember 13., Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО, ф. Р. 2558. оп. 1. спр. 1088. арк. 109.

⁴³ Lásd a 26. sz. (ZUN./79–80.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. Р-5446. - Оп. 47/а. Д. 3205. Л. 13–14. Копія. Машинопис.

⁴⁴ Lásd a 25. sz. (ZUN./79–80.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. Р-5446. - Оп. 47/а. Д. 3205. Л. 25–28. Копія. Машинопис.

⁴⁵ Lásd a 33. sz. (ZUN./90.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Kárpátaljai Állami Levéltár/Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО, ф. Р-14. - оп. 1. - спр. 168. арк. 1. Оригінал. Машинопис.

⁴⁶ Lásd a 34. sz. (ZUN./90–91.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Kárpátaljai Állami Levéltár/Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО, ф. Р-14. - оп. 1. - спр. 168. арк. 4. Оригінал. Машинопис.

⁴⁷ Lavrentyij Pavlovics BERIJA (1899–1953). Szovjet politikus, 1938 és 1953 között a szovjet titkosszolgálat (NKVD, 1953-tól a KGB) rettegett főnöke, az SZSZKSZ belügyi, állambiztonsági népbiztosa, a sztálini koncepciók perék egyik legfőbb felelőse.

⁴⁸ Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, Центр Культури Національних Меншин. Інформаційний бюлетень № 4., Ужгород, 2003, стор. 18.

⁴⁹ Lásd a 269. sz. (TSU./454–455.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/ Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. Р - 9401. - Оп. 2. Д. 67. Л. 386. Zaverennaja kopija. Sztálinzkije deportáciji 1928–1953: Dokumenti. – M., 2005. – С. 586.

⁵⁰ GORBATYUK tábornok, az NKVD-csapatok központi főigazgatóságának parancsnoka.

⁵¹ Lásd a 270. sz. ügyiratot (TSU./ 455–456.) és a 12. sz. (ZUN./ 58–59.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/РусскийГосударственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 57. Л. 173–175. Копія. Машинопис.

⁵² Lásd a 284. sz. ügyiratot (TSU./ 477–478.) ügyiratot, a közölt táblázat alatt LEVITIN ezredes, a 4. Ukrán Front háterszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoksága törzsfőnökének neve szerepel.

⁵³ Lásd a 301. sz. (TSU./500–502.) és a 306 sz. (TSU./ 513–514.) ügyiratot, a közölt jelentés alatt AVRAMCSUK alezredes és HIZSNYAK kapitány, a 88. Kárpáti határőr-ezred parancsnokának és törzsfőnökének neve szerepel. Eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, -Ф. 32885. - Оп.1. - Д. 243. - Л. 115.

⁵⁴ Lásd a 307. sz. (TSU./ 515.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/ Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 68. Л. 185.

⁵⁵Lásd a 309. sz. (TSU./517-518.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп.1.- Д. 243. – Л. 1.

⁵⁶ MALINOVSZKIJ marsall, a 2. Ukrán Front csapatparancsnoka.

⁵⁷ Lásd a 22. sz. (ZUN./71-73.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Elnöki Levéltára /Архив Президента Русской Федерации, АП РФ, Ф. 3. - Оп. 58. Д. 500. Л. 111-114. Заверенная копия на бланке ГОКО.

⁵⁸ Lásd a 23. sz. (ZUN./73-75.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Elnöki Levéltára /Архив Президента Русской Федерации, АП РФ, Ф. 3. - Оп. 58. Д. 500. Л. 116-119. Заверенная копия на бланке ГОКО.

⁵⁹ Lásd a 24. sz. (ZUN./75-77.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Сталинские депортации. 1928-1953... С. 594-596.

⁶⁰ Lásd a 342. sz. (TSU./555.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/ Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 92. Л. 152. Заверенная копия.

⁶¹ Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов. Составители: Д. И. Борисов, Е. М. Варга, В. Л. Воронцов, В. И. Коротаев, Л. А. Пыллова, Н. С. Тархова. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

⁶² STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006.

⁶³ VARGA Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956). Budapest, 2008. doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/tezisekmagyar.pdf

⁶⁴ BOGNÁR Zalán: Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. Argumentum, 2010., Hadifogoly táborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

⁶⁵ 1939-ben volt létrehozva: GUPVI (Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Intyernirovannih – Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatósága), később UPVI (Hadi-fogoly- és Internáltügyi Parancsnokság).

⁶⁶ DUPKA György: „Hova tűnt a sok virág...” Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában. Történelmi szociográfia. Kárpátaljai Magyar Könyvek 221. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013., 222 old. Online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/11300/11392/>

⁶⁷ A GULAG (oroszul: ГУЛАГ = Главное Управление Исправительно-Трудовых Ларей; magyar fordításban: Javító-Munkatáborok Főigazgatósága) kifejezés alatt a sztálini Szovjetunió egészét behálózó munkatáborrendszert értjük. A GULAG intézményt 1960. január 25-én megszüntették, a politikai megfélemlítés eszközeként, immár a KGB hatáskörébe rendelve azonban tovább élt a köztudatban.

⁶⁸ Malenykij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenykij robotra” a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Szerk. Dr. BOGNÁR Zalán, felelős kiadó MATKOVITS KRETTZ Eleonóra. Pécs, 2009, 13–72. old.

⁶⁹ Az emléktáblák leleplezésére 2011. november 19-én került sor.

⁷⁰ Papp Annamária: Malenkij robot emlékbizottság alakult Kárpát-medencei összefogással. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/89547> (2013. május 04.)

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

2013. OKTÓBER – NOVEMBER

ELISMERÉSEK

A Vitézi Rend Horthy emlékéremmel tüntette ki v. Dalmay Árpádot, v. Dupka Györgyöt és Zubánics Lászlót a magyar hazáért és nemzetért, valamint a Vitézi Rendért végzett áldozatos munkásságuk elismeréséül.

ESEMÉNYNAPTÁR

OKTÓBER

* Hivatalosan is megnyílt a felújított Péterfalvai Könyvtár. Az avató ünnepséggel párhuzamosan író-olvasó találkozóra is sor került, amelynek vendégei voltak: **Dupka György** és az *Együtt* folyóirat munkatársai, közöttük **Szöllősy Tibor, Kovács Eleonóra, Zseliczky Zoltán, Lőrincz P. Gabriella** és **Zselicki József**.

* **Október 2–6.** között a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet szervezésében megrendezték a VII. Együtt Írótabort és résztvevőinek felolvasó körútját. Az egyhetes rendezvénysorozat különböző állomásaihoz az *Együtt*-ben publikáló kár-

pátaljai írók, költők, helytörténészek, kritikusok, illetve újságírók, pályakezdő alkotók csatlakoztak. A meghívott szerzők közt volt **Ámorth Angelika, Bartha Gusztáv, Czébel Lajos, Csordás László, Dupka György, Kovács Eleonóra, Lőrincz P. Gabriella, Marcsák Gergely, Pák Diána, Szöllősy Tibor, Vári Fabián László, Zubánics László, Zselicki József**. Az irodalmárok kilenc tanintézményben – a Munkácsi Állami Egyetem Humán-Természettudományi Koledzse magyar tagozatán, a Szent István Római Katolikus Líceumban, a Nagyberegi Református Líceumban, a Viski Kölcsy Ferenc Középiskolában, Técsőn, a Református Líceumban és a Hollósy Simon Középiskolában, a Péterfalvai Kölcsy Középiskolában, a Karácsfalvai Sztójka Sándor Görög Katolikus Líceumban és a Péterfalvai Református Líceumban tartottak felolvasást.

Az írótabor résztvevői a Nagyberegi Református Líceum ünnepi rendezvényén találkoztak **Jókai Anna** Kossuth-díjas íróval és **Zombori Ottó** csillagással, akik a Nagyberegi Református Líceumban tartottak figyelemfelkeltő előadásokat.

* A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége szervezésében az ungvári Kálvária temetőben az aradi vértanúkra emlékeztek. A MÉKK nevében **Dupka Nándor** köszöntötte a jelenlévőket, s beszélt Szegelethy János honvédhadnagy és báró Béhmer László nagyváradi püspök önfeláldozó életéről. Ünnepi beszédet tartott **Nott Miklós**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának konzulja.

* A KMKSZ Nagyszőlősen, báró Perényi Zsigmond szobránál emlékezett az 1848/49-es szabadságharc mártírjaira. Az ünnepségen jelen voltak: **dr. Rétvári Bence**, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium államtitkára, **Ljubka Katalin**, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkárságának osztályvezetője, **Bacsikai József**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának főkonzulja, **Tóth István**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **Zán Fábrián Sándor**, a KRE püspöke, **Kovács Miklós**, a KMKSZ elnöke, **Orosz Ildikó**, a KMPSZ elnöke, **Gulácsy Géza**, a KMKSZ Munkácsi Középszintű Szervezetének elnöke. A megemlékezésen **dr. Rétvári Bence** köszöntötte az egybegyűlteket és osztotta meg gondolatait az emlékezőkkel.

* Kárpátalja-szerzte számos helyszínen emlékeztek az aradi vértanúkra. Az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) Beregszászban, az Eu-

rópa–Magyar Ház udvarán, az aradi vértanúk emlékoszlopánál tartotta központi rendezvényét. Az egybegyűlteket **Gajdos István** parlamenti képviselő, a szövetség elnöke köszöntötte, majd **Csobolya József**, a Rákóczi Szövetség beregszászi szervezetének alelnöke emlékezett meg a 164 évvel ezelőtti tragikus eseményekről.

* A nagyszőlősi járási Csepében a II. világháborúban elhunytakra emlékeztek, s felavatták az áldozatok emlékművét.

* **Oelschläger-Öry Lajos** német származású magyar építész munkáit megörökítő vándorkiállítás nyílt Beregszászban, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kiállítótermében.

* A patinás *Hitel* c. folyóirat által rendezett, a nyilvánosság és a média előtt zajló beszélgetésen **dr. Kántor Zoltán**, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet igazgatója, **Vári Fábrián László** kárpátaljai költő, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, **Toró T. Tibor**, az Erdélyi Magyar Néppárt elnöke és **Csáky Pál** felvidéki politikus-író, az MKP Országos Elnökségének a tagja voltak a vendégei annak a kettős állampolgárságról és az autonómia lehetőségéről szóló kerekasztal-beszélgetésnek, amelyet **Gazsó L. Ferenc** vezetett a MOM Kulturális Központ Kupolatermében, Budapesten.

* A Beregszászi Római Katolikus Egyházközség megemlékezett egykori plébánosa, Pásztor Ferenc halálának

évfordulójáról. Ez alkalomból a beregszászi egyházközség szobrot állíttatott a boldog emlékű papnak. A szobor alkotója **Szilágyi Sándor** szobrász.

* Az ArtTisza Művészeti Egyesület a Bethlen Alap támogatásával szeptember 25-ike és október 2-a között rendezte meg immár második alkalommal a Havasi Gyopár alkotótábort a festői szépségű Gyertyánligeten. Az ott készült festményekből, fotókból a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézettel közösen kiállítást szerveztek. Az ArtTisza alkotóegyesület tagjai egyúttal felavatták a nagy előd, a Gyertyánligeten 1891. október 2-án született Boksay József festőművész szobrát, **Szilágyi Sándor** alkotását. Az ünnepségen a gyertyánligeti magyar közösség is részt vett. Mint **Szilágyi Sándor**, az egyesület vezetője elmondta, ezúttal tizenhat résztvevője volt a tábornak, ahol a fiatal tehetséges festők, szobrászok a természet művészetét örökítették meg.

* A MÉKK szervezésében lezajlott a VII. Tiszaháti Munkácsy Mihály Alkotótábor, amelynek hagyományosan Tiszabökény adott otthont. A MÉKK által életre hívott egyesület megalakulásakor felvállalta a Péterfalvai Képtár patronálását, kiállítási anyagának gyarapítását. Az idei alkotótábor résztvevői: **Soltész Péter** festő, az Ukrán Képzőművészeti Szövetség tagja, **Soltész Gabriella** festő, **Homoki Gábor** festő, **Kovács**

Anton, Erdélyi Béla és Boksay József-díjas, festő, grafikus az Ukrán Képzőművészeti Szövetség tagja, **Szuszla Mihail** festő, **Jegorova-Rogova Júlia** festő, grafikus, keramikus, dizajner, az Ukrán Képzőművészeti Szövetség Ifjúsági Tagozatának tagja, **Mihovics Viktor** festő, keramikus, grafikus, restaurátor, az Ukrán Képzőművészeti Szövetség Ifjúsági Tagozatának tagja, **Mironova Júlia** festő, grafikus (homok-animáció, fire show), az Ukrán Képzőművészeti Szövetség Ifjúsági Tagozatának tagja, a "Pora Buló" művészeti, kulturális ifjúsági alapítvány alelnöke, **Kohutics Tanya** festő, grafikus-dizajner. A tábor idején született alkotásokból a hagyományokhoz híven most is kiállítást szerveztek a Péterfalvai Képtárban, amelyet **Dupka György**, a MÉKK elnöke nyitott meg.

* A Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház megalakulásának 20. évfordulóján Kárpátalján turnézott a Nemzeti Színház. Ungváron, Munkácson és Beregszászban Tamási Áron *Vitéz lélek* című darabját láthatta a közönség.

* A kijevei magyar nagykövetség immár harmadszor szervezett emlékestet Liszt Ferenc tiszteletére. Ukrajna Nemzeti Filharmóniájának koncerttermében **Balog József** zongoraművész szólókoncertjét élvezhette a közönség. Ezt megelőzően a kelet-ukrajnai

Dnyipropetrovszkban is fellépett a magyar zongoraművész. Programjában Liszt-művek és -átiratok szerepeltek.

* Bethlen Gábor fejedelemmé avatásának 400. évfordulójára rendezett fesztivált a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet Huszton, a Helytörténeti Múzeum előtti téren.

* **Tóth Péter**, Radnóti- és József Attila-díjas versmondó a Kárpátaljai Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának meghívására érkezett Kárpátjára. A kunszentmiklósi tanár a Nagyberegi Református Líceum, a Nagydobronyi Református Líceum, a Péterfalvi Református Líceum és az Eszenyi Református Egyházközségben lépett fel, ahol József Attila verseiből adott elő egy tartalmas összeállítást.

* A Dayka Gábor Középiskolában az ungvári ellenálló csoport tagjainak – Benyák Nándor, Orlovszky Vince és Kulcsár János Tibor – emléktáblájánál tartottak koszorúzással egybekötött megemlékezést a MÉKK szervezésében. A rendezvényen részt vett, beszédet mondott és koszorúzott **Kulin Zoltán** városi képviselő, **Dupka Nándor**, a Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége Ifjúsági Tagozatának vezetője és **Balogh Dénes** ungvári konzul.

* Nagykőrösön Arany-ünnepséget tartottak az Arany János Társaság, a helyi középiskola és önkormányzat szervezésében. Ünnepi Beszédet mondott **Vári Fábrián László**

József Attila-díjas költő, a Magyar Művészeti Akadémia tagja.

* Magyarország Ungvári Főkonzulátusa szervezésében megemlékezésre került sor az egykori ungvári gyűjtőfogháznál. **Balogh Dénes** konzul köszöntötte a megjelenteket, köztük **Viktor Pogorelovot**, Ungvár város polgármesterét, **dr. Spenik Sándort**, az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar karának dékánját, **dr. Ljaj Erzsébetet**, az UMDSZ városi szervezetének alelnökét. Ünnepi beszédet tartott **Brenzovics László**, a KMKSZ alelnöke, **Zubánics László**, az UMDSZ Ukrajnai Magyar Nemzeti Tanács elnöke, **Dupka Nándor**, a MÉKK ifjúsági tagozatának elnöke. A 10. Sz. Dayka Gábor Középiskola diákjai és tanárai a forradalom gyermekhőseinek emléket állító költeményeket és dalokat adtak elő.

* Az 1956-os forradalom és szabadságharc 57. évfordulójára szervezett megemlékezést a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola dísztermében. Ünnepi beszédet **Gulyás Gergely** országgyűlési képviselő és **Kovács Miklós** elnök tartott. A Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház művészeinek előadásában Déry Tibor *Szerelem* című novellája elevenedett meg a színpadon.

* Az '56-os forradalom hőseire emlékeztek Mezőkaszonyban is. Az Ormos Mária, Ormos István és Szécsi

Sándor mezőkaszonyi születésű fiatalok helytállását megörökítő emléktáblánál ünnepi beszédet mondott **Tóth István**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **Zubánics László** történész, az UMDSZ Nemzeti Tanácsának elnöke. A megemlékezés végén **Bodnárné Turóczy Tünde Irén** igazgatóhelyettes felkérte a jelenlévő szervezetek képviselőit, helyezték el koszorúikat az emléktáblánál.

* A MÉKK, a KMMI, a Somi Általános Iskola tantestülete, valamint a Somi Irodalmárok Emlékmúzeuma Sütő Kálmán és Kecskés Béla, a kárpátaljai magyar irodalom kiemelkedő alkotói emlékére szavalóversenyt rendezett a két költő szülőfalujában, Somban. A zsűri munkájában részt vett **Lőrincz P. Gabriella, Bakos Kiss Károly, Marcsák Gergely és Weinrauch Katalin**. A beregvidéki falvakból érkező iskolások három korcsoportban mérték össze erejüket. A győztesek értékes könyvjutalomban és oklevélben részesültek.

* Munkácson, a helyi művelődési házban lezajlott a kárpátaljai ruszin szervezetek kongresszusa, a rendezvényen felszólalt **Dupka Nándor**, aki tolmácsolta a MÉKK elnökségének üdvözlését. Ezt követően a Kárpátaljai Ruszin Folklórfesztivál megrendezésére is sor került.

* A perecsenyi járási Rónafüreden (Lumsori) rendezte meg immár kilencedik alkotótáborát a Kárpátaljai Ma-

gyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága, amelyen tizenkét kárpátaljai magyar képzőművész vett részt.

* **Füzesi Magda** költő, valamint **Ortutay Zsuzsa** keramikus volt a vendége a Beregszászéért Alapítvány közreműködésével a nyíregyházi Bencs Vilában szervezett művészeti estnek. A kárpátaljai művészek életéről, alkotásaiokról szakértők és pályatársak beszéltek. A művészek pedig érzékletes képet alkottak, hogyan élték meg magyarságukat a szocializmus évtizedeiben. A jelenlévők megtekintették az Ortutay Zsuzsa kerámiáiból nyílt kiállítást.

NOVEMBER

* A Kárpátaljai Népi Építészeti és Iparművészeti Múzeumban megnyílt a kárpátaljai szobrászok, fafaragók és népi iparművészek kiállítása Vaszil Szvida Sevcsenko-díjas népművész születésének 100. évfordulója alkalmából.

* A Beregszászéért Alapítvány (kuratoriumának elnöke **Dalmay Árpád**) és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet emlékkonferenciát szervezett Beregszász alapításának 950. és visszatérésének 75. évfordulója alkalmából. Az Európa-Magyar Ház udvarán emléktáblát is avattak. Előadók: **dr. Takács Péter** történész, **Zubánics László** történész, **dr. Bene János** történész, múzeumigazgató. **Dr. Lisztóczy László** irodalomtörténész dolgozatát Dalmay Árpád olvasta fel.

* Emlékútra és rendezvény-sorozatra került sor a sztálini terror áldozatainak emlékére. Megemlékezés volt a Lemberg környéki I. világháborús katonatemetőkben és a II. világháborús magyar hadisíroknál, főhajásra és koszorúzásra került sor Samborban, a 4. Ukrán Front által 1944 novemberében létesített átmeneti-elosztó láger temetőjében. Az emlékutat a Pécsi Német Kör szervezte. Kísérők voltak: **Szarvas Gábor**, a Lembergi Kulturális Szövetség elnöke, **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára.

* Vasarely-kiállítás nyílt Ungváron az Ilko Galériában.

* A Révész Imre Társaság az idei alkotótáborban készült munkákból kiállítást rendezett Ungváron. Magyar László, Kopriva Attila, Erfán Ferenc, Réti László, Klisza János, Kalitics Erika és mások munkái tekinthető meg.

* Nemzetközi konferenciát rendeztek a beregszászi Európa–Magyar Házban a légerekben odaveszett magyar állampolgárok emlékére, a sztálini rezsím által a Kárpát-medencében végrehajtott magyar és német népiirtás 70. évfordulója elé. Előadók voltak: **Matkovits Kretz Eleonóra** (Pécs, Német Kör elnöke), **Máthé Áron** (történész, szociológus), **Dr. Bognár Zalán** (történész, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem), **Schmidt Antal** (Pécs, a Német Kör

alelnöke), **Bíró Bence** (Budapest, történészhallgató a Pázmányon), **Walterné Müller Judit** (a Baranya Megyei Múzeumok megbízott igazgatója), **Molnár József** (emlékutak szervezője, útfilmek, fényképek bemutatója), **Dupka György** kutató, **Alekszej Korszun** kutató, **Zubánics László** történész és mások.

* Ökumenikus istentisztelettel és koszorúzással egybekötött megemlékezésre került sor a Szolyvai Emlékparkban. Az emlékezést **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg, majd felavatásra került a Magyar Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Szövetség és a Kárpátaljai Panoráma Kulturális Alapítvány „Gyermekáldozatokért” állított emléktáblája.

* Újból voltak hazai helyszínei a hagyományos Héttorony Fesztiválnak. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán születésének 85. évfordulója alkalmából emlékeztek Kiss Ferenc irodalomtörténészre. Vári Fábián László megnyitóját követően a nyitott konferencia vendégei és résztvevői bemutatották a *Kiss Ferenc Emlékkönyvet*, amelyből tiszteletpéldányokat adtak át a kárpátaljai könyvtárak, oktatási intézmények számára, majd a főiskola előterében felavatták Kiss Ferenc domborművét, **Rieger Tibor** műalkotását.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Gross Arnold termében megnyílt a *Makovecz Imre írásai, rajzai* című kiállítás.

* *Zsoltáros vigalom* címmel a főiskola Esztergom termében az Etnofon Zenei Társulás adott koncertet.

* Magyar-ruszin táncház **Pál István** „*Szalonna*” és Bandájával, valamint a Técsői Bandával a főiskola Gross Arnold termében.

* Kiss Ferenc irodalomtörténészre emlékeztek Tiszapéterfalván, a neves irodalomtörténész szülőfalujában is.

* Felavatták Csáky Krisztina szobrát az ungvári várban. Alkotója: Gyórfi Lajos szobrász.

* Átadták a beregszászi főiskola felújított tetőszerkezetét és homlokzatát. A homlokzati címer helyreállítója Matl Péter szobrász.

* Tiszabökényben emlékkeresztet avattak Szent Erzsébet tiszteletere és a mártírok emlékére.

* Királyházán Komjáthy Benedek emléktáblát helyeztek el a Nyalábvárban lévő római katolikus kápolna falán.

ÚJ KÖNYVEK

MEGJELENT

Finta Éva: *Örök partok*. Versek (1990–2009). Kárpátaljai Magyar Könyvek 226., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=423

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11700/11724/11724.pdf>

Dupka György: „*Hova tűnt a sok virág...*” *Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában*. Történelmi szociográfia. Kárpátaljai Magyar Könyvek 221. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=409

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11300/11392/>

Magyar Művészet Kárpátalján. Kultúr- és művészettörténeti vázlat. Dupka György közreadásában. Kárpátaljai Magyar Könyvek 223. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=415

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11400/11492/>

Szárnypróba. *Pályakezdő fiatalok antológiája*. Összeállította, az előszót írta: Csordás László. Az antológia szerzői: Ámorth Angelika, Gazdag Vilmos, Hájás Csilla, Héder Ingrid, Horváth (Bojcsuk) Zsanett, Kovács Eleonóra, Kurmai-Ráti Szilvia, Lengyel Wanda, Marcsák Gergely, Nagy Emese, Németi Anett, Pák Diána, Pusztai-Tárczy Beatrix. Borítógrafika: Fuchs Andrea. A belső illusztrációk szerzői: Baráté Ágnes, Imre Ádám, Juhász László, Kalitics Erika, Kárpáti P. Zoltán, Kulin Ágnes, Kutasi Xénia, Lizák Alex, Lőrincz Katalin. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 222., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=

9&submenu_id=26&book_id=413
 Illetve: <http://mek.oszk.hu/11400/11490/11490.pdf>

Nagy Zoltán Mihály: *Az árnyék völgye.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 224., Ungvár-Budapest, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=421

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11700/11718/>

Czébely Lajos: *Fehérbe fogyó láng.* Régi és új versek. Kárpátaljai Magyar Könyvek 225. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013.

Online hozzáférés: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=422

Illetve: <http://mek.oszk.hu/11700/11720/>

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Bartha Gusztáv: *A gabonafarkas legendája.* Válogatott novellák, 1988-2012. Kárpátaljai Magyar Könyvek, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2014.

Összeállította: *Dupka György*

SZERZŐINK

DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény)
CSEH SÁNDOR – (1949 – 2013)
CSORDÁS LÁSZLÓ – 1988 (Eszeny)
FINTA ÉVA – 1954 (Sárospatak)
KALITICS ERIKA – 1987 (Munkács)
KOSZTYÓ GYULA – 1986 (Beregdeda)
LŐRINCZ P. GABRIELLA – 1986 (Beregszász)
MARCSÁK GERGELY – 1990 (Kincseshomok)
NAGY LÁSZLÓ (1925 – 1978)
NAGY ZOLTÁN MIHÁLY – 1949 (Csonkapapi)
PAPP ADRIEN – 1989 (Kígyós)
SZÖLLŐSY TIBOR – 1940 (Nyírmada)

E lapszámunkat Kalitics Erika munkáival illusztráltuk.